

SIBELIUS-AKATEMIA

**Erkki Tuppurainen
(toim.)**

CODEX WESTH

**Westhin koodeksin
kirkkolaulut**

DocMus-tohtorikoulun julkaisuja 2

ISSN 2341-8265

ISBN [978-952-329-195-9](#)

DocMus-tohtorikoulu - Sibelius-Akatemia

Toimittaja: Erkki Tuppurainen

Toimituskunta: Kaisa Häkkinen, Jorma Hannikainen ja Jyrki Knuutila

Kannen kuva: Sanctus-hymnin alku Westhin koodeksin messusta

Kuva: Timo Häkkinen

Kannen taitto: Karoliina Pirkkanen

Painatus: Offsetpaino L. Tuovinen, Kuopio 2012

Sibelius-Akatemia on julkaissut aikaisemmin seuraavat reformaatioajan liturgista musiikkia käsittävät nuottijulkaisut:

Jorma Hannikainen (toim.):

Michael Bartholdi Gunnærus - Officia Missæ 1605.

Kirkkomusiikin osaston julkaisuja nro 32. 2009.

Erkki Tuppurainen ja Jorma Hannikainen (toim.):

Suomenkielisiä kirkkolauluja 1500-1600-luvuilta.

Kirkkomusiikin osaston julkaisuja nro 33. 2010.

ALKUSANAT

Westhin koodeksi, joka on ajoitettu 1540-luvulle, on reformaatioajan merkittävin suomenkielinen käsikirjoituskooste. Se sisältää täydellisen kirkkokäsikirjan ja messun, jotka ovat vanhempia kuin Mikael Agricolan toimittamat vastaavat teokset. Lisäksi Westhin koodeksissa on runsaasti muuta jumalanpalvelusaineistoa sekä suomennos Urbanus Rhegiuksen kirjoittamasta sielunhoidon opaskirjasta, josta ei tunneta muita suomenkielisiä käännöksiä. Koodeksiin sisältyy myös laajin Suomessa säilynyt reformaatioajan nuotinnettujen kirkkolaulujen kokoelma.

Vaikka koodeksin olemassaolosta on tutkijapiireissä oltu tietoisia jo yli sadan vuoden ajan, sitä ei ole koskaan perusteellisesti tutkittu eikä julkaistu kokonaisuutena. Koodeksia ovat tarkastelleet lähinnä suomen kielen sekä käytännöllisen teologian asiantuntijat. Siihen sisältynyt nuotinnettujen kirkkolaulujen merkittävä joukko on pantu merkille, mutta niiden tutkimus on jäänyt vähäiseksi. E. N. Setälä ja K. B. Wiklund ovat vuonna 1893 julkaisseet osan Westhin koodeksista perustamansa kielennäytesarjan *Suomen kielen muistomerkkejä* ensimmäisessä niteessä useana eri katkelmana ja asetettuina Mikael Agricolan vastaavien tekstien rinnalle. Tästä julkaisusta on kuitenkin mahdotonta saada käsitystä koodeksista kokonaisuutena. Sama koskee Kotimaisten kielten keskuksen Vanhan kirjasuomen korpuksen sisältyviä koodeksin osia, jotka on jäljennetty suoraan Setälän ja Wiklundin julkaisusta vertaamalla alkutekstiin. Käsikirjoitukseen sisältyy suuri määrä erikoisia merkintätapoja ja lyhenteitä, joita on mahdotonta tulkita alkuperäisteosta näkemättä. Lisäksi toimitettaessa on tapahtunut virheitä, jotka ovat kopioituneet sellaisinaan myös korpuksen. Setälän ja Wiklundin julkaisusta on kaikki nuottiosuudet jätetty pois, eikä niiden olemassaolosta edes mainita.

Westhin koodeksin arvo on olennaisesti helpompi ymmärtää, kun sen sisällön näkee yhtenä kokonaisuutena. Koska tieteellisessä tutkimuksessa on aina pyrittävä käyttämään alkuperäislähteitä, myös Westhin koodeksia tutkittaessa on tarkastelun kohteeksi haluttu ottaa alkuperäinen käsikirjoitus. Koska se on olemassa vain yhtenä kappaleena Kansalliskirjastossa, se on tutkimustarkoituksiin valokuvattu, jolloin useimmat tutkijat ovat voineet tarkastella samaa alkuperäisaineistoa samanaikaisesti. Digitaalinen kuvamateriaali on useissa tapauksissa jopa käyttökelpoisempaa kuin alkuperäisteksti, koska kuvia voi suurentaa ja editoida tutkimustarpeiden mukaan.

Westhin koodeksia on muokattu julkaisukuntoon usean tekijän yhteistyönä. Koodeksin ovat kuvanneet Kansalliskirjastossa Timo ja Kaisa Häkkinen kesällä 2010. Koodeksin tekstiosia on kuvamateriaalin perusteella alustavasti litteroitu ja analysoitu Kaisa Häkkisen johtamalla suomen kielen tutkimuskurssilla Turun yliopistossa lukuvuonna 2010–2011. Kirkkolauluja taas ovat analysoineet kirkkomusiikin tutkijat Erkki Tuppurainen ja Jorma Hannikainen sekä reformaatioajan teologisten käytäntöjen asiantuntija Jyrki Knuutila. Koodeksin osien tunnistaminen ei olisi ollut mahdollista pelkän kielen tutkimuksen keinoin, ilman reformaatioajan musiikin ja liturgisten käytäntöjen tuntemusta.

Samanaikaisesti Westhin koodeksin tekstiosuuden kanssa on toimitettu yhteistyönä tämä Westhin koodeksin laulukirja, jonka kokoamisesta päävastuun on kantanut Erkki Tuppurainen. Tätä julkaisua varten kaikki koodeksiin sisältyvät sävelmät on nuotinnettu uudelleen sellaiseen muotoon, että niiden laulaminen alkuperäisellä tavalla on jälleen mahdollista.

Tekstikirja ja laulukirja muodostavat toisiaan täydentävän julkaisuparin, vaikka ne ovat ilmestyneet eri sarjoissa. Käsillä olevaan laulukirjaan on suomenkieliset tekstit kirjoitettu nuottien yhteyteen yksinkertaisessa, lukutavan mukaisessa muodossa laulamista varten, kun taas alkuperäisteksti ja sen lukutavan mukainen rinnakkaisesitys sekä kielellisten yksityiskohtien ja erityispiirteiden kommentointi sisältyvät tekstikirjaan. Laulukirja on sisällöltään suppeampi sillä tavoin, että siinä ovat ainoastaan käsikirjoituksen musiikkiosuudet, sen sijaan tekstikirja kattaa koodeksin kaikki osat alkuperäisestä esitystavasta riippumatta. Tekstikirjasta puolestaan puuttuvat nuotit, jotka vaikeuttaisivat teksteihin paneutumista ja joiden sijoittaminen rinnakkaistekstien mukaan olisi teknisesti hankalaa.

Laulukirjan julkaisevat Sibelius-Akatemian kirkkomusiikin aineryhmä ja DocMus-tohtorikoulu. Julkaisemista on tukenut Suomen Kulttuurirahasto.

Nyt julkaistavat teokset, *Codex Westh; Westhin koodeksin tekstit* ja *Codex Westh; Westhin koodeksin kirkkolaulut* tuovat koodeksin koko sisällön ensi kertaa täydellisenä sekä tutkijoiden että vanhan kirjakielen ja kirkkomusiikin harrastajien ulottuville.

Työryhmän puolesta

Erkki Tuppurainen

Kaisa Häkkinen

SISÄLLYS

I WESTHIN KOODEKSIIN TAUSTA JA RAKENNE	7
<i>Codex Westh</i> , reformaatioajan merkittävin suomenkielinen käsikirjoitus	7
Westhin koodeksin rakenne	9
II WESTHIN KOODEKSI LITURGISENA DOKUMENTTINA	11
Koodeksin pääsisältö	11
Jumalanpalveluselämästä määränneet kirjat ennen reformaatiota	12
Reformaatio ja jumalanpalveluselämä	12
Jumalanpalveluselämä Suomessa 1530–1540-luvuilla	13
<i>MW</i> :n ja <i>KKW</i> :n erityispiirteet verrattuna muihin ruotsalaisiin ja suomalaisiin 1540-luvun messuihin ja käsikirjoihin	14
Westhin koodeksi ja Tukholman suomalainen seurakunta	15
III WESTHIN KOODEKSIIN MUSIIKKIAINEISTO	16
Suomesta löydetty varhaiset musiikkikäsikirjoitukset	16
Westhin koodeksin kirkkolaulut	16
IV JULKAISUN TAUSTAA JA TOIMITUSPERIAATTEITA	18
V WESTHIN KOODEKSIIN LAULETTAVAT OSAT	21
Ruotsinkieliset messusävelmäsarjat	21
[<i>Summis/Duplicibus Festis</i>]	21
[<i>De Sancto Spiritu</i>]	24
<i>De dominicis diebus cantus</i>	26
<i>In tempore paschali</i>	28
Sekvenssejä	31
Sekvenssit Suomessa	31
[<i>Sancti Spiritus assit</i>]	34
<i>In crastino Pentecosten Sequentia</i> [<i>Veni sancte spiritus et emitte</i>]	36
<i>De creatione Lapsu seu De Redemptione hominis</i> [<i>Aff menniskiones arma uselheet</i>]	39
<i>De Die Ascensionis Domini</i> [<i>Sequentia</i>] [<i>Rex omnipotens</i>]	42
[<i>Lætabundus exultet fidelis</i>]	44
[<i>Victimæ paschali laudes (Päsiäisen kijos uffria)</i>]	47
[<i>Victimæ paschali laudes (Jesus Christus ombi ollutt)</i>]	49
Käsikirjan musiikilliset osuudet	51
<i>Psalmj, Venj creator sp(iri)tus etc.</i>	51
Litania ja muita rukouksia	54
Messun (<i>De dominicis</i>) musiikilliset osuudet	55
[Introitus]	55
[<i>Kyrie</i>]	55
[<i>Gloria</i>]	55
[Vuorotervehdys, kollehtarukous ja epistolateksti]	56
[Graduale]	57
[Vuorotervehdys, <i>Gloria tibi Domine</i> ja evankeliumi]	57
[<i>Veni Sancte spiritus, reple</i>]	57
[<i>Credo</i>]	58
[Vuorotervehdys ja offertorio]	60
[Ehtoollisvuorolaulu]	61
[Prefaatio ja ehtoollisen asetussanat]	61
[<i>Sanctus</i>]	64
[Isä meidän]	64
[Vuorotervehdys]	65

[<i>Agnus Dei</i>]	65
[Ehtoolliskehotus, ehtoollisen vietto, vuorotervehdys, rukous, vuorotervehdys]	66
[<i>Benedicamus</i>]	66
[Siunaus]	66
<i>Da pacem</i> -kokonaisuus	68
Juhla-aikojen suomenkieliset messusävelmäsarjat	70
<i>De Sancto Spiritu</i>	70
<i>In Summis/Duplicibus Festis</i>	72
<i>In Festis Paschalibus</i>	76
Hautajaisresponsorio <i>Clementissime Domine</i>	79
Introituksia	81
Introitukset reformaatioajan Suomessa	81
<i>De Trinitate offitium</i>	83
<i>Aliud offitium De cruce</i>	84
<i>In aliud Gaudeamus etc. De o[mnibus] sanct[is]</i>	85
<i>Serva Deus</i> -hymni	87
<i>Serua Deus verbum tuum</i>	87
<i>Bewara oß Gudh j tin ordh</i>	88
Ehtoollisresponsorio <i>Discubuit Jesus</i>	90
Rukoushetkien aineistoa	92
[Hymni <i>Christe qui lux es et dies</i>]	92
[Antifoni <i>Salva nos Domine vigilantes</i>]	94
[Antifoni <i>O rex gloriose</i>]	96
[<i>Kyrie, Pater noster</i> ja versikkeli]	96
[<i>Benedicamus</i>]	97
[Antifoni] <i>Salve [Regina]</i>	97
<i>Prosa [Virgo mater ecclesiæ]</i>	98
[Antifoni <i>Nos qui vivimus</i> sekä psalmit 114 ja 115]	99
Sanctus-trooppi <i>Tibi laus</i>	102
Kaksi Lutherin virttä	105
<i>Wij troo [Wir glauben all an einen Gott]</i>	105
[<i>Nun bitten wir den Heiligen Geist</i>]	106
Lähteet ja kirjallisuus	110
Kaksi Westhin koodeksin sivua	115
Westhin koodeksiin liittyviä jumalanpalveluksen ja kirkkomusiikin termejä	117
Westhin koodeksin sisältö	119

I WESTHIN KOODEKSIIN TAUSTA JA RAKENNE

***Codex Westh*, reformaatioajan merkittävin suomenkielinen käsikirjoitus**

Suomen kieltä on jonkin verran käytetty uskonnollisessa alkeisopetuksessa ja siihen kuuluvissa katekeettisissa kappaleissa jo keskiajalla, vaikka konkreettisia kirjallisia todisteita tästä ei olekaan säilynyt. Varsinainen liturginen kieli suomesta tuli vasta reformaatioaikana, jolloin suomea alettiin käyttää ainakin tärkeimmillä suomenkielisillä paikkakunnilla jumalanpalveluselämässä ja kirkollisissa toimituksissa. Luterilainen kulttuurireformi toteutettiin Suomen hiippakunnan pääkaupungissa Turussa vuoden 1537 tienoilla, ja jo tätä ennen oli kansankielinen jumalanpalvelus otettu käyttöön koko Ruotsin valtakunnan pääkaupungissa Tukholmassa. Tukholmaan asetettiin suomalainen saarnaaja vuonna 1533, joten siellä mahdollisesti pidettiin myös ensimmäiset kirkolliset toimitukset ja jumalanpalvelukset suomen kielellä.

Papeille tarkoitettua käsikirjallisuutta alettiin painattaa suomeksi vasta 1540-luvulla. Mikael Agricolan rukouskirja valmistui vuonna 1544, kirkkokäsikirja ja messu painettiin vuonna 1549. Viimeksi mainitut lasketaan myös Mikael Agricolan teoksiksi, vaikka tarkkaan ottaen itse kirjoissa ei ole mitään mainintaa suomentajasta tai toimittajasta.

Koska papit tarvitsivat suomenkielistä aineistoa jo ennen painettujen teosten valmistumista, oli turvaututtava käsin kirjoitettuihin muistiinpanoihin. Messusta on olemassa ainakin kolme sellaista käsikirjoitusta, jotka kaikista päättäen ovat Agricolan painettua messua vanhempia (Pirinen 1988). Näihin ns. esiagricolalaisiin käsikirjoituksiin kuuluvat Kangasalan seurakunnalle kuuluneeseen *Missale Aboensen* kappaleeseen käsin kirjoitettu messuteksti, Uppsalan yliopiston kirjastossa säilytettävä koodeksi B 28, johon sisältyy messun lisäksi myös kirkkokäsikirjan suomennos, sekä Westhin koodeksiksi nimitetty käsikirjoitus, joka on näistä kolmesta kaikkein laajin.

Westhin koodeksi on laajuutensa ja sisältönsä monipuolisuuden ansiosta reformaation alkuaikojen merkittävin suomenkielinen käsikirjoitus. Nykyisessä kokoonpanossaan siihen kuuluu 144 lehteä, joista 143 on numeroitu juoksevasti. Koodeksi on nelitaitteinen eli kvarttokokoinen, ja sen on sisällön moninaisuudesta ja käsialojen eroista huolimatta arvioitu olevan lähes kauttaaltaan samaa paperia. Koodeksi sisältää täydellisen suomenkielisen kirkkokäsikirjan ja messun eli jumalanpalvelusjärjestyksen, jotka kumpikin ovat Agricolan vastaavia painettuja teoksia vanhemmat. Lisäksi käsikirjoitukseen sisältyy suomennos saksalaisen Urbanus Rhegiuksen teoksesta *Seelenn Ertzney für gesund und kranken* 'Sielun lääke terveille ja sairaille' (1529), josta ei ole olemassa muita suomennoksia. Westhin koodeksissa tämän osuuden nimenä¹ on *Sieluin vahvistos, lohutos ja lääkitys*. Samasta teoksesta on olemassa myös vanha ruotsinkielinen käännös, josta Westhin koodeksin suomalainen teksti on mitä ilmeisimmin käännetty. Mainittujen kolmen teoksen lisäksi koodeksissa on myös messukäyttöön soveltuvia laulutekstejä sekä suomeksi, ruotsiksi että latinaksi. Yksityiskohtainen luettelo koodeksin osista ja sivunumeroista on käsillä olevan teoksen liitteenä.

Koodeksi on saanut nimensä Mathias Westhistä, joka oli Rauman kappalainen ja kaupunginpedagogi. Hänen syntymäaikaansa ei tiedetä, mutta kuolinvuosi ja -päivä tunnetaan: 17.5.1549.² Koodeksin viimeisen lehden kääntöpuolella on kaksi pois pyyhittyä merkintää, ensin "Mathiæ Joannis westh Codex" ja sitten "Mathie Johannis Codex". Lisäksi käsikirjan nimiösivulla ovat Westhin nimikirjaimet ja vuosiluku 1546. Käsikirja ja messu on kirjoitettu hyvin huolellisesti ja selkeästi, melkein pä tekstiä muistuttavalla käsialalla. Käsikirjoituksen lopussa olevien ruotsinkielisten tilimerkintöjen joukossa on vuosiluku [15]47.

¹ Oikeinkirjoitus on muutettu nykysuomen mukaiseksi.

² Mathias Westhin elämäkertatietoja ovat viimeksi esittäneet Lauri Pihlajamaa (2000, 2010) ja Jukka Paarma (2000).

Kauko Pirinen on tutkinut Westhin koodeksin paperia ja päätellyt vesileimojen perusteella, että se olisi valmistettu Ranskassa vuonna 1545. Itse koodeksi ei siis voi olla tätä vanhempi, vaikka siihen sisältyvät tekstit voivatkin olla ainakin osittain jo aiempien käännösten kopioita. Koodeksista on tunnistettavissa useita eri käsialoja, mutta niiden perusteella on vaikea päätellä tekijöistä ja ikäsuhteista mitään. Osa tekstistä on kirjoitettu huolellisesti puhtaaksi, osa on vain luonnosmaista käsikirjoitusta, ja erityisesti *Sieluin vahvistos* vaikuttaa keskeneräiseltä. Siinä on runsaasti korjauksia, ja paikoitellen tekstiin on jätetty aukkoja, joita on ilmeisesti ollut tarkoitus täydentää myöhemmin. Keskeneräisyyteen viittaa myös se, että koko koodeksiin sisältyy paljon tyhjiksi jätettyjä sivuja tai sitten sivuja, joilla on pelkät nuottiviivastot. Tilaa on jätetty mitä ilmeisimmin vastaisen käytön varalle, sillä yleensä sivuja on täytetty hyvin tiiviisti niin, että kappaleiden alkuja on välillä vaikea erottaa.

Westhin koodeksin nykyisistä lehdistä osa on ollut numeroituja jo aiemmin. Vanha numerointi alkaa käsikirjan alusta, mutta ei ensimmäisestä lehdestä, vaan sivulta, jolta alkaa kaste (nykyinen sivu 30r). Numerointi jatkuu juoksevasti käsikirjasta messuun. Varsinaisen messun viimeinen sivu on alkuperäisen numeroinnin mukaan 61r (nykyinen 90r). Sen jälkeen tulee vielä yksi vanhastaan numeroitu lehti 62, joka sisältää messuun liittyvää ainesta mutta ei kuulu messun varsinaisiin osiin. Käsiala vaihtuu kuitenkin lehden 61 kääntöpuolelta alkaen, jonka yläosassa on messun päätökseksi esitetty lähtötervehdys. Sen jälkeen alkaa lehdelle 62 jatkuva *Da pacem* -kokonaisuus. Käsikirja ja messu ovat alun perin kuuluneet selvästi yhteen, sillä käsiala on samaa varsinaisen messun loppuun asti ja messu alkaa käsikirjan viimeisen sivun (nykyinen 77r) kääntöpuolelta (nykyinen 77v). Sen sijaan koodeksin muissa osissa ei ole vanhempia sivunumeroita.

Westhin koodeksi on aiemmin ollut sidottuna yhteen vuonna 1541 painetun ruotsalaisen messun (*Messan på Swensko*) ja käsikirjan (*Een Handbook, ther vthi Döpelsen och annat meer Christeliga förhandlas*) kanssa. Koodeksin sivut on numeroitu uudestaan siinä vaiheessa, kun käsikirjoitus on irrotettu painetuista kirjoista omaksi kokonaisuudekseen. Ruotsinkielisen messukirjan nimiösivulla on kirjaimet M ja W, jotka voidaan tulkita Mathias Westhin nimikirjaimiksi. Lisäksi sivulle on kirjoitettu latinaksi ”*liber ecclesie vemo*”, mistä päätellen kirja on kuulunut Vehmaan kirkolle. Aiemmin on oletettu, että Westhin käsikirja ja messu olisivat käännöksiä nimenomaan vuoden 1541 ruotsinkielisistä esikuvateksteistä, mutta koodeksin sisältö ei kaikilta osin tue tätä olettamusta. Muutamat kohdat edustavat selvästi vuoden 1537 (tai vanhempaa) ruotsalaista perinnettä. Osa niistä sisältää teologista ainesta, joka on sisältönsä vuoksi haluttu jättää pois, osa edustaa kohtia, joita on ruotsalaisen messun uudemmassa versiossa muista syistä lyhennetty. Toisaalta Westhin koodeksissa on osia, jotka ovat ruotsalaiseenkin aineistoon tulleet vasta vuonna 1541. Lopputulokseksi jää, että koodeksin käsikirja ja messu ovat muotoutuneet useassa vaiheessa 1530- ja 1540-luvun kuluessa ennen vuotta 1549.

Kauko Pirinen (1988: 23–24) on arvellut, että papeille tarkoitettujen käsikirjallisuuden ensimmäisinä suomentajina tulisivat kysymykseen ennen Agricola Saksasta palannut koulumestari Thomas Francisci Keijoi tai arkkiteini Petrus Sild, jolle kuulunut kappale Olavus Petrin ruotsalaisen messun ensimmäistä painosta (1531) on säilynyt (mts. 16). Toisaalla Pirinen (mts. 21) olettaa Westhin koodeksin edustavan Agricola vanhemmaa hiippakuntatraditiota. Mathias Westhiä hän ei kuitenkaan mainitse mahdollisena käsikirjallisuuden suomentajana. Muuallakin Westh esitellään yleensä koodeksin omistajana tai mahdollisesti kopioijana, ei sen varsinaisena tekijänä.

Westhin elämänvaiheista ennen Raumalle tuloa ei ole varmaa tietoa, mutta Lauri Pihlajamaan (2000, 2010) viimeaikaisten tutkimusten mukaan hän olisi saattanut olla Tukholman seurakunnan ensimmäinen suomenkielinen saarnaaja. Tukholmassa aloitettiin suomenkielinen saarnatoiminta jo vuonna 1533 eli useita vuosia aiemmin kuin Suomen Turussa. Westhin koodeksissa mikään ei suoranaisesti todista yhteyksistä Tukholman suomalaiseen seurakuntaan, mutta verrattuna esimerkiksi Agricolan tuotantoon on todettavissa, että ruotsalaisten esikuvien osuus on Westhillä selvästi korostuneempi kuin Agricolalla.

Westhin koodeksin rakenne

Kuten edeltä on jo käynyt ilmi, Westhin koodeksi on aiemmin ollut osa laajempaa tekstikokonaisuutta, josta se on erotettu itsenäiseksi teokseksi 1800-luvulla. Nykyisessä sidoksessa on kannen sisäsivulla Helsingin yliopiston kirjaston käsikirjoitusosaston pyöreä leima ja sen vieressä olevalla numeroimattomalla lehdellä on Helsingin yliopiston kirjaston leima.

Seuraavalla aukeamalla, vasemmanpuoleisella sivulla on ruotsinkielinen, 1800-luvulla lisätty selitysteksti: Först sammanbunden med ett exemplar af Svenska mässan tryckt 1541. Oikealla puolella on keskeneräinen, yliviiivattu ruotsinkielinen otsikko Herre fforb, sitten on kaksi riviä neliviivaista nuottiviivastoa ilman nuotteja ja niiden välissä yliviiivattua tekstiä: Herra, Herra armahda; kuule meitä. Nuottiviivaston alla on 1800-luvun käsialalla kirjoitettu otsikko *Käsikirja 1546; Finsk messa och handbok*.

Varsinainen sisältö alkaa ensimmäiseltä (uudelleen)numeroidulta lehdeltä. Koodeksin alkuperäiseen tapaan on numeroitu lehdet, jolloin lehden oikea puoli on merkitty kirjaimella r (= recto) ja kääntöpuoli kirjaimella v (= verso). Sivunumerot näkyvät ainoastaan recto-sivuilla. Sivulla 1r–8r on ruotsinkielistä messuaineistoa nuotteineen. Kahdella seuraavalla aukeamalla (8v–10r) ovat pelkät tyhjät nuottiviivastot. Sitten tulee viisi täysin tyhjää aukeamaa (10v–15r; sivulla 15 r on myös juoksevan sivunumeron lisäksi toinen sivunumero 40). Myös sivun 15 kääntöpuoli on tyhjä.

Sivulta 16r alkava osuus sisältää seitsemän suomenkielistä sekvenssiä. Näistä ensimmäisenä (16r–17v) on Pyhän Hengen armo (Sancti Spiritus assit), toisena (17v–18v) Tule Pyhä Henki tän (Veni Sancte Spiritus et emitte), kolmantena (18v–21r) Inhimisen viheläisyydest (De creatione lapsu seu De redemptione hominis), neljäntenä (21r–23r) Kaikkivaltias kuningas tänäpäivänä voitti (Rex omnipotens), viidentenä (23r–24r) Kaikki kristityt iloitsevat (Lætabundus exultet fidelis), johon liittyy kertosäe (24v; *Versus intercalaris*) Kristus alas astui taivaast, kuudentena (24v–25r) on Pääsiäisen kiitosuhria (Victimæ paschali laudes) ja seitsemäntenä saman sekvenssin toinen, ruotsista käännetty suomennos (25v–26r) Jeesus Kristus omi ollut (Victimæ paschali laudes), jonka kertosäkeenä (26r *Versus intercalaris*) on pääsiäislaulu Kristus nous yles (alkuaan keskiaikainen saksalainen leisi).

Seuraavilla aukeamilla (26v–27r; 27v–28r) on vain nuottiviivastot, ei tekstiä. Sivu 28v on aivan tyhjä.

Käsikirja alkaa sivulta 29r. Ensimmäisenä on nimiösivu, jolla on Mathias Westhin nimikirjaimet ja vuosiluku 1546. Nimiön kääntöpuolella (29v) on rekisteri eli käsikirjan sisällysluettelo. Sivulla 30r–34v on ohjeet kasteesta. Kasteen vahvistaminen eli kotona kastettujen lapsien siunaamista koskeva osuus, jollainen Agricolan käsikirjassa on kasteen jälkeen, ei sisälly Westhin koodeksiin kuten ei myöskään vuoden 1541 ruotsalaiseen käsikirjaan.

Avioliittoon vihkimistä koskeva luku alkaa sivulta 35r. Sivulta 40v alkaa morsiusmessun prefaatio-rukous. Messun jälkeen morsian saatetaan aviovuoteeseen, ja tässä yhteydessä kehoitetaan laulamaan hymni Veni Creator Spiritus eli Tule luoja Pyhä Henki (42r–42v). Avioliittoa koskeva luku päättyy sivulle 43r.

Sivuilla 43r–43v on lyhyt luku, jossa annetaan ohjeet synnyttäneen vaimon kirkkoonottamisesta. Sivulla 43v–53v on aineistoa sairaskäyntien suorittamista varten. Sivulla 54r–57r on ohjeita toimista, joita on suoritettava ennen kuin kotona kuolleen ruumis viedään pois talosta. Sivulla 57r–64v käsitellään hautajaisia, sivulla 65v–72v olevassa luvussa annetaan ohjeita mestattavien vahvistamisesta.

Käsikirjan lopussa sivulla 73r–75v on litania eli julkiset rukoukset. Vaikka litania oli tarkoitettu laulettavaksi, koodeksissa ei tällä kohdin ole nuotteja eikä nuottiviivastoja.

Messu alkaa sivulta 77v. Sivulla 79r on Kyrie eli Herra armahda, sivulla 79v–80r on Gloria eli Kunnia. Sen jälkeen on saarnavirreksi sijoitettu helluntaiantifonin käänös Oo Pyhä Henki, tule täyttämään

(Veni Sancte Spiritus, reple) sivuilla 81r–81v, sitten Credo eli uskontunnustus sivuilla 81v–83v, vuoro-tervehdys sivuilla 83v–84r, ehtoollisprefaatio ja asetussanat sivuilla 84r–86v, Sanctus eli Pyhä, pyhä, pyhä sivuilla 86v–87r, Isä meidän sivuilla 87r–87v, Agnus Dei eli Jumalan Karitsa 87v–88r. Sitten tulevat Benedicamus eli vuoroylistys (89v) ja siunaus (89v–90r). Messun pakollisten osien jälkeen tulee ns. Da pacem -kokonaisuus, jonka muodostavat Suo, Jumala, meille laupiaasti (Verleih uns Frieden gnädiglich) sivulla 90v, Oo Herra Jumala, sinun on valtakunta ja voima (Tua est potentia) samoin sivulla 90v sekä Anna, Herra, meille rauha (Da pacem, Domine) sivuilla 90v–91r.

Sivulla 91v on ensin nuotein merkitty Kyrie, jonka teksteistä on kuitenkin näkyvissä vain rivien alkukirjaimet. Sitten tulee Gloria (91v–92v), Sanctus 92v, Agnus Dei (92v–93r) ja Benedicamus (93r). Sivulla 93v on Kyrie kahtena eri versiona, sivuilla 94r–94v Gloria ja sen perässä sivuilla 94v–95r Sanctus, josta puuttuvat suomenkieliset alkusanat. Sivulla 95r on Agnus Dei ja vuoroylistys.

Sivulta 95v on Sanctus ja sivuilla 95v–96r Agnus Dei, jonka jäljessä on (96r) vuoroylistys. Sivulta 96r alkaa pääsiäisajan Kyrie, jota seuraa sivuilla 96r–97r Gloria. Sivulla 97v–98r on Westhin koodeksin erikoisuutena laulettava rukous Kaikkein laupiain Herra Jeesu (Clementissime Domine), ja sen jälkeen tulee kolme introitusta eli messun alkulaulua. Näistä ensimmäisenä on sivuilla 98v–99r Hyvästi siunattu olkoon (Benedicta sit sancta), sitten sivuilla 99r–99v Mutta meidän tule kunnioittaa (Nos autem gloriari) ja lopuksi sivulla 99v Iloitkaamma kaikin Herrasa, joka kuitenkin loppuu kesken. Viereinen sivu 100r on tyhjä, samoin sen kääntöpuoli 100v.

Sivulta 101r alkaa *Sieluin vahvistos*. Sivun 126v lopussa ovat sanat Loppu, Jumalan kiitos, mutta sen jälkeen tulee vielä muutamia asiaan kuuluvia ohjeita ja rukouksia. Aukeama 128v–129r on tyhjä. Sen jälkeen tulee latinankielinen virsi Serua deus verbum tuum nuotteineen sivuilla 129v–130r. Tämän jäljessä on ruotsinkielinen virsi Beuara oß Gudh nuotteineen sivulla 130v.

Sivu 131r on tyhjä, mutta sen kääntöpuolelta (131v) alkaa ehtoollisen asetussanoihin perustuva laulu Atrioitsi Jeesus (Discubuit Iesus), joka jatkuu sivulle 132v. Sivulta 133r alkaa kompletorion katkelma. Siihen kuuluu hymni Kristus se paiste ja päivä on (Christe qui lux es et dies), mutta se alkaa kesken kolmannesta säkeistöstä (ettei raskas uni uuputtais). Nuotein varustettuja ovat antifonit Auta meitä Herra valvoissam (Salva nos Domine vigilantes) ja Oo kunnian kuningas (O rex gloriose inter sanctos tuis). Sivun lopussa on vielä Kyrie, viittaus Isä meidän -rukoukseen, versikkeli ja vuoro-tervehdys. Kokonaisuus päättyy sivulle 133v.

Sivulla 134r on kolme iltarukousta eli kollehtaa. Sivulla 134v on vuoro-tervehdys ja Benedicamus. Sen jälkeen alkaa samalta sivulta perinteiseen myöhäisillan rukoushetkeen eli kompletorioon kuuluva kokonaisuus, joka sisältää kaksi keskenään yhteen kuuluvaa laulua, Terve, Jeesu, laupiuden kuningas (Salve Regina³ misericordiae 134v–135r) ja Sinä, Kriste, seurakunnan pää (Prosa 135r–135v). Tämän jälkeen on samalla sivulla rukous.

Sivulla 136r on nuotein varustettu antifoni Me kuin eläme aina (Nos qui viuimus), joka perustuu psalmin 115 viimeiseen jakeeseen, ja antifonin jälkeen tulee psalmi 114, jonka suomenkieliset sanat alkavat Koska Israelin kansa Egiftist (In exitu Israel de Egipto; 136r). Heti perään saman sivun alaosaan tulee psalmi 115, jonka alkusanat ovat Ei meille, Herra (Non nobis, Domine). Psalmi jatkuu sivulle 137r. Antifonin yhteyteen on merkitty psalmisävelmän finalis ja myös koko psalmisävelmä osoittamaan, kuinka seuraavat kaksi psalmia tulee laulaa. Protestanttisen Raamatun psalmit 114 ja 115 muodostivat keskiajan latinankielisessä *Vulgata*-käännöksessä yhden 26 jaetta käsittävän psalmin 113.

Sivulla 137v on ruotsinkielinen Sanctus. Sivun 138r on tyhjä. Sen kääntöpuolelta alkaa ruotsinkielinen teksti, joka sisältää ohjeita kuumetautia vastaan. Teksti jatkuu sivulle 139r.

³ Keskiaikainen teksti on osoitettu alkuaan Neitsyt Marialle, mikä ilmenee sanasta Regina (kuningatar).

Aukeama 139v–140r on tyhjä, oikeanpuoleisen sivun kääntöpuolella (140v) on ruotsinkielisiä tilimuis-tiinpanoja. Sivun 141r tyhjä, sen kääntöpuolella (141v) on ruotsinkielinen otsikko Wij troo, mutta varsi-nainen virren muotoon rakennettu uskontunnustusteksti on suomeksi. Sivun 142r on tyhjä, mutta sen kääntöpuolella (142v) on Martin Lutherin tekstiin perustuva nelisäkeistöinen, runomuotoinen virsi Ny rukkolkam sitä Pyhää Henkiä (Nun bitten wir den Heiligen Geist), joka Westhin koodeksiin on ilmei-sesti suomennettu Olavus Petrin ruotsinkielisestä käännöksestä.

Sivuilla 143r ja 143v on epäselviä ruotsinkielisiä muistiinpanoja, jotka vaikuttavat jonkinlaiselta velko-
jen luettelolta ja testamentilta. Sivulla 143v on myös edellä mainittu Mathias Westhin omistajamerkin-tä kahteen kertaan pois pyyhittyinä. Lisäksi on suomenkielinen Da pacem -sitaatti ja muutamia irralli-sia sanoja.

II WESTHIN KOODEKSI LITURGISENA DOKUMENTTINA

Koodeksin pääsisältö

Kuten edellä on esitetty, Westhin koodeksin sisältö liittyy 1540-luvulla harjoitettuun jumalanpalve-luselämään. Tästä näkökulmasta sisältö voidaan jakaa viiteentoista osaan:

Nro	Sivu	Sisältö
1.	1r–8r	Ruotsinkielinen kyriale eli messun pysyviä liturgisia osia sisältävä, kirkkovuoden mukaisesti järjestetty liturginen aineisto
2.	16r–26r	Yhdeksän sekvenssiä eli messun Halleluja-ylistyselementin laajennusta
3.	29r–72v	Kirkollisten toimitusten (kaste, avioliittoon vihkiminen, synnytyksen jälkeinen äidin kirkkoonottaminen, sairaskäynti, kuolemaan ja hautaukseen liittyneet toimitukset sekä kuolemaantuomittujen lohduttaminen) kaavat sisältävä käsikirja
4.	73r–77r	Litania-rukous ja kolme rukousta
5.	77v–90r	Messun eli ehtoollisjumalanpalveluksen kaava
6.	90v–91r	Messuun liittynyt Da pacem (rauhan rukous) -kokonaisuus
7.	91v–97r	Suomenkielinen kyriale
8.	98v–99v	Kolme introitusta eli messun alkulaulua
9.	97v–98r	Hautajaisresponsorio eli hautaustoimituksessa käytetty vuorolaulu
10.	101r–128r	Sieluin vahvistos -teos
11.	129v–130v	Latinan- ja ruotsinkielinen virsi
12.	131v–132v	Ehtoollisen asetussanoihin liittynyt responsorio eli vuorolaulu
13.	133r–137r	Kompletorio-rukoushetkeen liittyneet versikkelit, antifonit, Kyrie eli Herra armahda, Isä meidän, vuorolaulut, rukoukset ja psalmit
14.	137v	Ruotsinkielinen Sanctus-trooppi eli messun Sanctus-hymnin laajennus
15.	141v, 142v	Uskontunnustusvirsi ja saarnavirsi

Osat 1–2, 4–8, 11–12 ja 14–15 liittyivät messun toimittamiseen, osat 3 ja 9–10 puolestaan kirkollisten toimitusten suorittamiseen sekä osa 13 rukoushetkien viettämiseen. Seuraavassa tarkastellaan lähem-min sitä, mihin liturgianhistorialliseen kontekstiin Westhin koodeksi on liittynyt ja mitä erityispiirteitä se sisältää.

Jumalanpalveluselämästä määränneet kirjat ennen reformaatiota

Uppsalan kirkkoprovinsi eli kirkollinen hallintoalue käsitti 1200–1500-luvuilla maantieteellisesti koko silloisen Ruotsin, johon Suomikin kuului. Kirkkoprovinsissa oli kaikkiaan seitsemän hiippakuntaa: Uppsalan arkkihiippakunta sekä Linköpingin, Skaran, Strängnäsän, Turun, Västeråsän ja Växjön hiippakunnat. Niiden piispat ja tuomiokapitulit päättivät itsenäisesti omissa hiippakuntakeskuksissaan, minkälaista jumalanpalveluselämää eli messuja, kirkollisia toimituksia ja rukoushetkiä hiippakunnan alueella tuli noudattaa ja miten sitä tuli muuttaa. Uppsalan arkkihiippakunnan liturginen käytäntö vaikutti jossakin määrin muiden kirkkoprovinsin hiippakuntien vastaavaan menettelytapaan. Nämä liturgiset määräykset koottiin ensin käsikirjoitettuihin ja sitten painettuihin kirjoihin, joita olivat esimerkiksi messusta määränneet kirjat (missale), rukoushetkistä⁴ säätäneet kirjat (antifonarium, breviarium ja psalterium) sekä kirkollista eli papillisista toimituksista ohjeita antaneet kirjat (manuale). Nämä kirjat olivat osa partikulaarista eli paikallista kanonista oikeutta. Turun hiippakunnassa käytettiin 1400-luvun lopulla ja 1500-luvun alussa painettuja teoksia *Missale Aboense* (Turun hiippakunnan messukirja, 1488), *Breviarium [Aboense]* ja *Psalterium [Aboense]* (Turun hiippakunnan rukouskirja ja Psalmien kirja, 1480-luvulta) sekä *Manuale Aboense* (Turun hiippakunnan papillisten toimitusten kirja, 1522). (Knuutila 2005, 76–77.)

Reformaatio ja jumalanpalveluselämä

Kustaa Vaasa (kuninkaana 1523–1560) keskitti poliittisen ja taloudellisen vallan itselleen vähentämällä muun muassa Ruotsissa toimineen katolisen kirkon vaikutusvaltaa. Hän toteutti sen 1520-luvun lopulta alkaen niin kutsutun ruhtinasreformaation avulla, jonka seurauksena kuningas alkoi määrätä myös kirkon asioista. Kuninkaan toimeenpanema reformaatio vaikutti myös jumalanpalveluselämään, sillä hän antoi 1520-luvun lopulla ja 1530-luvun alkupuolella tukensa ja hyväksyntänsä Pohjois-Saksasta kaupan mukana saapuneille reformaation opillisille virtauksille ja niiden soveltamiselle jumalanpalveluselämään. Siten kuningas käytännössä päätti reformaation sisällöstä ja toteuttamistavoista poliittisen vallan keskuksessa Tukholmassa. Kustaa Vaasa ei tuolloin kuitenkaan pitänyt jumalanpalveluselämän muuttamista erikoisen tärkeänä asiana, vaan pikemminkin pelkäsi sitä tästä aiheutuneen rauhattomuuden takia. (Esim. Pahlmblad 1998, 18–25; Heininen 2007, 47–51.)

Kuninkaan varovaisuus selittää sen, miksi protestanttisia jumalanpalveluskirjoja ei vielä ollut käytössä Ruotsin hiippakunnissa 1520-luvulla ja 1530-luvun ensimmäisinä vuosina huolimatta Västeråsän renessin eli valtiopäivien päätöksestä (1527) saarnata Jumalan sanaa ”puhtaasti”. Reformaation opit olivat saavuttaneet merkittävän jalansijan ainoastaan muutamilla kauppapaikkakunnilla, esimerkiksi Tukholmassa. Olavus Petri (1493–1552) laati siellä 1529 ruotsinkielisen, protestanttisen eli evankelisen opin mukaisen messujärjestyksen ensimmäistä eli seurakunnallista messua varten, joka edelsi pää- eli korkeamessua. Hän muokkasi messujärjestyksestä edelleen ja sai kuninkaalta luvan painaa sen 1531 nimellä *Then Swenska Messan* (seuraavassa sitä kutsutaan nimellä ruotsalainen Messu) käytettäväksi korkeamessuna Tukholman kaupunkikirkossa. Vuoden 1531 messujärjestys oli Tukholman lisäksi käytössä ainakin 1532 Strängnäsän tuomiokirkossa ja sen jälkeen myös muualla. Tästä syystä Olavus Petri julkaisi ruotsalaisesta Messusta 1530-luvulla useita, hieman korjattuja uusintapainoksia 1531, 1535 ja 1537. Olavus Petri laati 1529 myös ruotsinkielisen, evankelisen opin mukaisen käsikirjan *Een handbock på Swensko* (seuraavassa sitä kutsutaan ruotsalaiseksi Käsikirjaksi), joka sisälsi papillisten toimitusten kaavat. Hän julkaisi sen uudelleen 1533 ja 1537. Kuningas luopui varovaisesta uudistus-

⁴ Rukoushetkiä vietettiin ennen reformaatioaikaa vuoden jokaisena päivänä. Näitä niin kutsuttuja kanonisia rukoushetkiä oli kaikkiaan kahdeksan: vesper (auringon laskiessa), kompletorio (levolle mennessä), matutinum (aamun kajossa tai aamutähden aikaan), laudes (auringon noustessa), prima (aamun alkaessa), tertia (aamupäivän alkaessa), seksta (päivän alkaessa) ja noona (iltapäivän alkaessa). Näiden rukoushetkien liturgiset osat olivat sidoksissa päivän messuun, jota vietettiin prima- ja tertia-rukoushetkien välillä. Rukoushetkiä vietettiin sekä pelastushistoriaan että pyhimysten muistamiseen liittyneen kirkkovuoden mukaan. Rukoushetket koostuivat lauletuista psalmeista sekä muista puhelauletuista kohdista, jotka oli otettu Raamatun teksteistä tai pyhimysten legendoista, antifoneista, responsorioista sekä joistakin muista liturgisista osista. Rukoushetket toimitettiin kirkon kuorissa. Tuomiokirkoissa rukoushetkien viettoa johti *horista*, joka oli yksi tuomiokirkon papeista. Gummerus 1913, 73–81; Helander 1974, 259–260; Knuutila 2003, 121, 136.

asenteestaan lokakuussa 1536, jolloin Uppsalassa pidetty kirkolliskokous määräsi ruotsinkielisen messun ja käsikirjan otettaviksi käyttöön kaikissa tuomiokirkkoissa ja mahdollisuuksien mukaan myös maaseutukirkkoissa. Seuraavana vuonna Strängnäsissä pidetty kirkolliskokous toisti saman määräyksen, mutta jätti kuitenkin koko valtakuntaa koskeneen päätöksen toimeenpanon kunkin seitsemän hiippakunnan piispalle ja tuomiokapitulille.⁵

Vaikka mainitut päätökset olivat kirkolliskokousten tekemiä, ne olivat kuitenkin todellisuudessa kunnin vaikutuksesta syntyneitä poliittisluontoisia määräyksiä. Nämä koko valtakuntaa koskeneet määräykset muuttivat periaatteellisella tasolla merkittävästi aikaisempaa käytäntöä säättää jumalanpalveluselämästä kussakin hiippakunnassa itsenäisesti.

Arkkipiispa Laurentius Petri (arkkipiispana 1531–1573) julkaisi ruotsalaisesta Messusta ja Käsikirjasta uudet, jonkin verran muokatut laitokset 1541 ja 1548. Uppsalan ja Strängnäsien kirkolliskokousten päätösten hengen mukaisesti ne olivat koko valtakuntaa koskevia. Näin ollen kaikissa seitsemässä hiippakunnassa tuli noudattaa samanlaista liturgista käytäntöä eli liturgista yhdenmukaisuutta toimitettaessa messuja ja suoritettaessa kirkollisia toimituksia.⁶

Rukoushetket säilyivät osana jumalanpalveluselämää Ruotsissa myös 1530–1540-luvuilla (esim. Knuutila 2010, 95–96). Reformaattorit eivät antaneet Ruotsissa 1530–1540-luvuilla rukoushetkien viettämisestä samanlaisia painettuja ohjeita kuin messujen toimittamisesta ja kirkollisten toimitusten suorittamisesta. Tämä johtui siitä, että rukoushetkissä käytetty materiaali oli koottu Uppsalan kirkkoprovinsissäkin käytetyn perinteen mukaisesti erilaisiin käsikirjoitettuihin tai painettuihin kirjoihin (esimerkiksi antifonarium, breviarium ja psalterium), joissa ei määrätty kiinteää järjestystä rukoushetkien eri osille samalla tavalla kuin messu- ja käsikirjoissa tehtiin. Sen sijaan näissä rukoushetkiin liittyneissä kirjoissa oli kirkkovuoden mukaan vaihtuvaa liturgista aineistoa, joka vaihteli hiippakunnittain ja joskus jopa paikkakunnittain.⁷

Jumalanpalveluselämä Suomessa 1530–1540-luvuilla

Liturgisesta yhdenmukaisuusvaatimuksesta johtuen myös Turun hiippakunnassa tuli vuodesta 1536 alkaen viettää messuja ja suorittaa papillisia toimituksia samalla tavalla kuin Ruotsin muissa kuudessa hiippakunnassa. Jumalanpalveluselämästä määränneitä ruotsalaisia Messua ja Käsikirjaa ryhdyttiin siksi kääntämään suomeksi vaiheittain 1530-luvun lopulta lähtien. Ensimmäisessä vaiheessa Turun hiippakunnassa käytetyn keskiaikaisen painetun messukirjan, *Missale Aboensen* (1488) sisältöä alettiin muuntaa evankelisen opin mukaiseksi. Tästä ovat osoituksena erityisesti Eurajoen, Kangasalan ja Raision seurakunnista säilyneet tämän messukirjan kappaleet, joihin oli kirjoitettu käsin latinan-, ruotsin- ja suomenkielisiä muutoksia ja lisäyksiä *Missale Aboensen* ehtoollisosiin kuuluneeseen, useista rukouksista koostuneeseen *canon missae* -osastoon. Muutokset ja lisäykset tehtiin ruotsalaisten

⁵ Pirinen 1962, 84–85, 106; Knuutila 1987, 9–10; Pahlmblad 1998, 25–58; Knuutila 2007a, 539–540.

Ruotsinkieliset messut 1531, 1535 ja 1537 on julkaistu uudelleen ladottuina: *Then Svenska Messan* 1531 (1915), 413–426 (messu 1535), 429–439 (messu 1535, vain messusta 1531 poikkeavat osat), 440–447 (messu 1537, vain messusta 1535 poikkeavat osat). Ks. myös Quensel 1890 II, 21–53.

Käsitteestä ”Jumalan sanan puhdas saarnaaminen” esim. Pahlmblad 2010, 49–53, ja siinä mainittu kirjallisuus. Kuten kaikissa useampipappisissa kirkkoissa, Tukholman kaupunkikirkossa järjestettiin keskiajalla kirkollisina juhlapäivinä ja sunnuntaisin *ensimmäinen messu* (prima missa), jonka aikana seurakuntalaiset kävivät ehtoollisella. Sen jälkeen alkoi sitten *korkeamessu* (missa sollemnis), jonka aikana ehtoollinen jaettiin ainoastaan pappistolle. Tämä käytäntö jatkui myös 1500-luvulla. Ensimmäisen messun oli tuolloin tarkoitus olla luettu ja kokonaan kansankielinen messu, korkeamessun taas laulettu sekä kansan- että latinankielinen messu. Ensimmäinen messu toimitettiin Tukholman kaupunkikirkossa omalta alttariltaan, ei siis pääalttarilta. Se toimitettiin ottesång-rukoushetken (ruotsinnos sanasta matutinum) paikalla. Lindqvist 1945, 15–42, 97–129; Pahlmblad 1998, 111.

⁶ Knuutila 1987, 10; Pahlmblad 1998, 25–56; Knuutila 2007a, 543.

Messan på Swensko 1541, Ajjr–Bivv; *Messan på Swensko* 1548, Ajjr–Eijv; *Messan på Swensko* 1557 (1969), 1–44. Ruotsinkielisten Messujen 1541, 1548 ja 1557 suhteesta toisiinsa sekä 1530-luvun messuihin ks. Quensel 1890 II, 53–72.

⁷ Esim. Taitto 1992, 19–21; Pahlmblad 1998, 73; Knuutila 2010, 95–96.

Messujen 1537 ja 1541 mukaan. Messukäytäntö vaihdettiin siis 1530-luvun loppupuolella ja 1540-luvun alussa evankeliseksi ja kansankieliseksi varovaisesti ja vähittäin.⁸

Muutostyön seuraavassa vaiheessa 1530-luvun loppupuolella ja 1540-luvulla ruotsalainen Messu ja Käsikirja suomennettiin kokonaisuudessaan. Tästä todistavat kaksi käsikirjoitettuihin liturgisiin dokumentteihin sisältyvää messua ja käsikirjaa sekä vuonna 1549 painetut Mikael Agricolan (+ 1557) Messu ja Käsikirja (niitä siteerataan seuraavassa *M 1549* ja *KK 1549*). Toinen näistä käsikirjoitetuista liturgisista dokumenteista on *Westhin koodeksi* (siihen sisältyviä Messua ja Käsikirjaa siteerataan seuraavassa *MW* ja *KKW*) ja toinen puolestaan Uppsalan yliopiston kirjastossa säilytettävä *lakikoodiksi B28* (siihen sisältyviä Messua ja Käsikirjaa siteerataan *MB 28* ja *KKB 28*). *MW*, *MB 28* sekä *KKW* ja *KKB 28* oli suomennettu ruotsalaisista Messuista ja Käsikirjoista vuosilta 1537 ja 1541. *M 1549* ja *KK 1549* oli puolestaan käännetty ruotsalaisesta Messusta ja Käsikirjasta vuodelta 1548. *MB 28*:aa ja *KKB 28*:aa on pidetty *M 1549*:n ja *KK 1549*:n varhaisempana laitoksena, kun taas *MW* ja *KKW* poikkeavat niistä kummastakin. *Westhin koodeksin* käsikirja ja messu ovat siis vanhempia kuin *MB 28* ja *M 1549* sekä *KKB 28* ja *KK 1549*.⁹

Rukoushetkiä vietettiin osana jumalanpalveluselämää myös Suomessa 1540-luvulla, vaikka niiden käytännön toimittamisesta ei ole säilynyt yksityiskohtaisia määräyksiä. Useasta eri käsikirjoituksesta ja painetusta lähteestä voi kuitenkin päätellä, että rukoushetkikäytäntöä jatkettiin entisenlaisena ja -muotoisena. Rukoushetkiin tehtiin kuitenkin joitakin sisällöllisiä muutoksia ja niitä alettiin muuttaa myös kansankielisiksi. (Ks. Knuutila 2010, 96–98.) Näissä lähteissä on samanlaista rukoushetkiaineistoa, jota on myös *Westhin koodeksissa* (s. 133r–137r). Niihin on myös viitattu alempana tässä esipuheessa. Tässä yhteydessä ei ole kuitenkaan mahdollista tarkastella lähemmin kompletorio-rukoushetken liittyntä aineistoa.

MW:n ja KKW:n erityispiirteet verrattuna muihin ruotsalaisiin ja suomalaisiin 1540-luvun messuihin ja käsikirjoihin

Mainituissa kolmessa messusuomennoksessa on myös sellaisia yhteisiä piirteitä, jotka poikkeavat 1530–1540-lukujen ruotsalaisista Messuista. Ne voidaan tiivistää kolmeen kokonaisuuteen. Ensiksi suomenkieliset messut olivat keskiajalla noudatetun messuperinteen näkökulmasta konservatiivisempia kuin vastaavat ruotsinkieliset. Suomenkieliset messut rakentuivat useassa yksityiskohdassa *Missale Aboensessa* ilmaistulle liturgiselle käytännölle. Toiseksi suomenkielisissä messuissa on sellaisia ruotsinkielisistä vastaavista messuohjeista poikkeavia yksityiskohtia, jotka selittyvät suomalaisten reformaattoreiden suorilla yhteyksillä Saksaan ohi Ruotsin. Kolmanneksi suomalaiset reformaattorit pyrkivät suomenkielisiä messuja laatiessaan ottamaan huomioon paikalliset olosuhteet, joita olivat esimerkiksi suomen kielen erityispiirteet sekä Suomessa tunnetut laulut.¹⁰

MW poikkeaa ainakin kuudessa yksityiskohdassa *MB 28*:sta ja *M 1549*:stä. Ensimmäinen poikkeama on, että *MW* sallii ruotsalaisten Messujen tavoin, mutta *MB 28*:sta ja *M 1549*:stä poiketen myös latinankielisen introituksen eli messun alkulaulun käytön messun alussa. *MW*:n lopussa on kolme *Missale Aboensesta* suomennettua introitustekstiä Pyhän Kolminaisuuden, Pyhän Ristin ja Kaikkien pyhiin päivänä vietettyjä messuja varten. *MW* liittyy toiseksi *MB 28*:sta ja *M 1549*:stä poiketen Ruotsissa 1500-luvun toisella neljänneksellä noudatettuun käytäntöön siinä, että virsi ”O Pyhä Hengi tule täyttämän” tuli laulaa ennen saarnaa. Kolmas poikkeama *MB 28*:sta ja *M 1549*:stä oli siinä, että *MW*:n

⁸ Esim. Pirinen 1962, 86–93; Knuutila 1987, 11–12; Heininen 2007, 278–279.

⁹ Esim. Pirinen 1962, 93–103; Knuutila 1987, 11–12; Heininen 2007, 279–280; Tuppurainen 2008, 59. Agricolan Messu julkaistu: Agricola 1549 (1987, näköispainos); Setälä & Wiklund 1893, 164–249. Viimeksi mainittuun lähdejulkaisuun on painettu myös *Westhin koodeksin* ja *B 28*:n messukaavat.

¹⁰ Esim. Knuutila 1987, 13–21; Heininen 2007, 279–280; Knuutila 2007, 543.

Suomessa tunnetuista liturgisista lauluista ennen reformaatiota esim. Kurvinen 1929, 58–61, 82–140, 172–194, 213–255; Parvio 1975, 44; Tuppurainen 2008, 48–63; Suomenkielisiä kirkkolauluja 2010, passim. Agricolan suhteesta keskiaikaiseen liturgiseen lauluperinteeseen Kurvinen 1929, 221–239; Tuppurainen 2008, 46–58. Kansankielisistä lauluista Saksassa ennen reformaatiota Holma 2010, 1–3.

mukaan offertorion eli uhrirukouksen paikka oli ennen ehtoollisaineiden pyhittämistä edeltävää prefaatio-rukousta. *MW* liittyi tässä Turun hiippakunnassakin noudatettuun liturgiseen perinteeseen. Saksalaiselta maaperältä omaksuttu käytäntö liittyy Isä meidän -rukoukseen doksologia eli ylistys selittänee puolestaan neljännen eroavaisuuden *MW*:n sekä *MB 28*:n ja *M 1549*:n välillä. *MW* poikkesi kaikista muista 1530–1540-lukujen ruotsalaisista ja suomalaisista messuista viidenneksi siinä, että rukous ”O Herra pelasta meitä” tuli esittää Agnus Dei -hymnin eli Jumalan Karitsa -hymnin välissä. *MW* jatkoi tässä Turun hiippakunnassakin noudatettua perinnettä suomentamalla tässä yhteydessä esitetyn rukouksen ”Libera nos quæsumus Domine”. Saksalaiseen esikuviin pohjanee kuudes poikkeama kaikista 1530–1540-lukujen kansankielisistä messuista. *MW*:n mukaan papin tuli messun päätyttyä todeta seurakunnan kuulleen ”jumalallisen messun”, toivottaa seurakunnalle Jumalan siunausta ja kehottaa sitä lähtemään pois Jumalan rauhassa. (Knuutila 1987, 14–18.)

KKW, *KKB 28* ja *KK 1549* sisälsivät samanlaisia ruotsinkielisestä käsikirjatraditiosta poikkeavia piirteitä, jotka johtuivat suomalaisten reformaattorien konservatiivisuudesta, heidän suorista yhteyksistään ruotsalaiseen ja saksalaiseen reformaattoreihin sekä Turun hiippakunnan keskiaikaisen liturgisen tradition vaikutuksesta heihin. Vaikka mainitut poikkeamat eivät olleet aina täsmälleen samanlaisia kaikissa kolmessa 1540-luvun suomenkielisessä käsikirjassa, voidaan *KK 1549*:ää pitää silti suomenkielisen käsikirjan käännösprosessin viimeisenä vaiheena. Toisaalta *KKW*:lle, *KKB 28*:lle ja *KK 1549*:lle oli yhteistä muistumat erityisesti hautaustoimituksen osalta siitä käännöstyöstä, jota oli tehty 1530-luvulla ruotsalaisen vuoden 1537 Käsikirjan tai sen varhaisempien laitosten pohjalta. (Ks. Pirinen 1962, 103–106; Knuutila 1987, 33–34.)

KKW poikkeaa *KKB 28*:sta ja *KK 1549*:stä kahdessa yksityiskohdassa. *KKW*:n jälkeen (s. 101r–128r) on lisätty suomennos kirjasta *Seelen ertzney für die gesunden vnd ynn todes notten*, jonka Urbanus Rhegius (1489–1541) on laatinut 1500-luvun alussa. Suomennos oli tehty Rhegiuksen sairaita, kuolevia ja surevia varten laaditun teoksen ruotsinkielisen käännöksen pohjalta. Suomennos niveltyy hyvin *KKW*:n loppuun, jossa on liturgiset ohjeet papille sairaskäyntiä, kuolemaan ja hautaukseen liittyneitä toimituksia sekä kuolemaantuomittujen lohduttamista varten. Toiseksi *KKW* poikkeaa sekä ruotsalaisista 1530–1540-luvun Käsikirjoista että *KK 1549*:stä siinä, että siinä on avioliittoon vihkimistoimituksen lopussa kehotus ”levätkää rauhassa”. Vastaava kehotus on myös *KKB 28*:ssa ja liittyy keskiaikaiseen käytäntöön. (Knuutila 1987, 32–33; 2010, 105.)¹¹

Westhin koodeksi ja Tukholman suomalainen seurakunta

Tukholman suomalainen seurakunta kokoontui 1530–1540-luvuilla sekä dominikaanikonventin kirkossa että myös Tukholman kaupunkikirkossa. Sen kappalaisena toimi mahdollisesti Mathias Johannis Westh. Mikäli hän todella suomensi Westhin koodeksiin liittyneet liturgiset tekstit, ne lienee kirjoitettu Tukholmassa. Tällöin koodeksiin sisältynyttä messua ja käsikirjaa olisi voitu käyttää kaupungin suomenkielisen väestön sielunhoidossa. (Pihlajamaa 2000, 190–191; 2010, 71–87.) Tässä asiassa ei kuitenkaan pääse arveluja pidemmälle, koska yksiselitteiset lähdetiedot puuttuvat.

¹¹ *KK 1549*:ssä on sellaisia osia, jotka puuttuvat *KKW*:sta ja *KKB 28*:sta: kasteakaavan alussa olevat kaksi kehotuspuhetta (toinen kummeille ja läsnä oleville sekä toinen papille), kasteen vahvistamisen kaava, avioliittoon vihkimiskaavan alussa olevat kehotuspuhe papille ja ”Regulat ia oienuxet” -säännöskokoelma, kuolemaantuomittujen lohduttamiskaavan jälkeiset Caspar Huberinuksen hartaus- ja lohdutuskirja (ilmestyi ensimmäisen kerran 1529) sekä Kristuksen historiasta kertova, Kyproksen Salamiin piispa Epifanioksen teoksesta ”Lääkelaukku” (latinankielinen laitos ilmestyi ensimmäisen kerran 1543) otettu luku. Lisäksi *KK 1549*:n avioliittoon vihkimiskaavan vihki-kysymysten sanallinen muotoilu poikkesi *KKW*:n ja *KKB 28*:n vastaavista sanamuodoista. Mikael Agricolan Käsikirja 2011, IX–XI, 3–5, 12–14, 15–19, 56–80; Knuutila 1987, 33; Heininen 2007, 282–287.

III WESTHIN KOODEKSIIN MUSIIKKIAINEISTO

Suomesta löydetty varhaiset musiikkikäsikirjoitukset

Varhaisia Suomessa käytettyjä kirkkolaulujen kokoelmia alettiin tutkia 1900-luvun alkuvuosina. Eeli Granit-Ilmoniemen löytämiä käsikirjoituksia esitteli ennen kaikkea Heikki Klemetti muun muassa *Säveletär*-lehdessä. Suurinta huomiota ovat saaneet keskiajan latinankieliset kirkkolaulut. Niitä ovat tutkineet Toivo Haapanen ja hänen jälkeensä Ermo Äikää ja Ilkka Taitto. Kansankielisten kirkkolaulujen tutkimus painottui Klemetin melko suurpiirteisen työskentelyn jälkeen teksteihin. Viljo Tarkiainen (1929) lukee toimittamansa Agricolan "runojen ja virsien" valikoiman esipuheessa "runouteen kuuluviksi: kolmisenkymmentä virttä, hymniä, sekvenssiä tai antifonia sekä suomalaisen messun sanat, 9 esipuhe-runoa ja 20 muistovärsyä". P. J. I. Kurvinen on päätenyt samaan lukumäärään teoksessaan *Suomen virsirunouden alkuvaiheet v:een 1640* (1929). Agricolan *Rucouskiriassa* (1544) on kuitenkin useampia kirkkolauluja. Niiden lukumääräksi voidaan katsoa 39. Jaakko Gummerus (1955) ei ole näitä kaikkia havainnut kesken jääneessä rukouskirjan tarkastelussaan.

Olav D. Schalin esittää teoksensa *Kulthistoriska studier till belysande av reformationens genomförande i Finland* (1946–1947) ensimmäisessä osassa muun muassa yli 40 sellaista itsenäistä käsikirjoitusta tai painettujen teosten käsin kirjoitettua lisäystä, joihin sisältyy ruotsin- tai suomenkielisin tekstein varustettuja kirkkolaulujen sävelmiä. Ruotsalaiset Sigurd Kroon (1953) ja Jacob Jacobsson (1958) ovat tarkastelleet Ruotsissa säilyneiden lisäksi myös Suomesta löydettyjä messusävelmistöjä. Schalinin luettelo on täydentänyt Pentti Lempiäinen teoksessaan *Liturgista kehitystä Suomessa uskonpuhdistuksen ja puhdasoppisuuden aikana valaisevia lähteitä* (1967). Myöhemmin on tullut esille vielä muutamia nuottikäsikirjoituksia, joista ainoa merkittävä on se, joka sisältää *O sacrum convivium* -ehtoollislaulun Agricolan rukouskirjan mukaisen käännöksen.

Reformaation myötä tapahtui muutoksia ennen kaikkea ehtoollisen viettoon liittyvissä jumalanpalveluksen osissa. Painettuihin kirjoihin liitettiin siksi muutamiin messun osiin, jotka pappi oli aikaisemmin lukenut hiljaisesti, nuottiviivastot. Koska nuotteja ei tuolloin pystytty painamaan, käyttäjät joutuivat lisäämään ne käsin. Tätä on pidetty myös tarkoituksenmukaisena ratkaisuna siltä kannalta, että musiikkiperinne ja siihen kuuluvat sävelmät saattoivat eri seurakunnissa poiketa toisistaan. Toisaalta piispat pyrkivät kuitenkin yhtenäisiin käytäntöihin hiippakuntansa alueella. Kirkkovuoden mukaan vaihtuvien messusävelmistöjen määrä väheni. Käsin kirjoitettuihin kokoelmiin alettiin lisätä kansankielisiä käännöksiä, jotka pian syrjäyttivät latinankieliset. Syntyi uusi "luterilainen graduale", joka sisälsi muutamien messusävelmistöjen lisäksi vaihtelevan määrän muita messun ja rukoushetkien lauluja, kuten hymnejä, antifoneja ja sekvenssejä. Kokoelmiin liitettiin yhä useammin myös luterilaisia runomuotoisia virsiä. Ruotsissa nähtävästi 1540-luvun alussa syntyneet Högin (1540?) ja Bjuråkerin käsikirjoitukset ovat tämän tyyppin varhaisimpia esimerkkejä. Perusmallina voidaan pitää samalla vuosikymmenellä painettua, nuottiviivastoin varustettua *Een liten songbook* -kokoelmaa, josta 1553 julkaistiin uusi painos. Ruotsissa *Een liten songbook* vähensi käsikirjoitettujen kokoelmien tarvetta. Suomessa niitä kuitenkin jouduttiin edelleen kirjoittamaan, koska suomenkielisen painetun teoksen aikaansaamiseen ei ollut resursseja. Suomalaisten kokoelmien sisältö on keskenään samankaltainen ja noudattaa usein *Een liten songbookin* esikuvaa.

Westhin koodeksin kirkkolaulut

Westhin koodeksi on vanhin ja laajin löydettyistä liturgista musiikkia sisältävistä käsikirjoituksista. Se sisältää nuotintettuina ruotsinkieliset messusävelmäsarjat, suomenkielisiä sekvenssejä (osa ilman nuotteja), joka-aikaisen suomenkielisen messun, kolme juhla-aikojen suomenkielistä messusävelmäsarjaa, kolme introitusta sekä joukon suomenkielisiä messun ja rukoushetkien lauluja. Mukana on myös muutamia ilmeisesti myöhemmin kirjoitettuja lauluja: latinan- ja ruotsinkielinen virsi, ruotsinkielisen virreksi muotoutuneen troopin teksti ja kaksi Martin Lutherin virsitekstiä. Koodeksin laulu-

osien järjestys on muotoutunut edellä mainittujen ruotsalaisten kokoelmia muistuttavaksi. Ruotsin- ja suomenkieliset messusävelmäsarjat yhdessä Westhin messun sävelmäsarjan kanssa sisältävät ilmeisesti kaikki tuona aikana käytetyt neljä eli joulunajan, pääsiäisajan, helluntaiajan ja kirkkovuoden juhlattoman loppupuolen (ns. joka-aikainen sarja) sarjat.

Hög (1540?)	Een liten songbook (1540-l./1553)	Codex Westh
Lutherin Credo-virsi		
Kyriale (13 sarjaa)	Kyriale (4 sarjaa)	Ruotsinkielinen kyriale (4 sarjaa)
Sekvenssejä	Sekvenssejä	Sekvenssejä
Genealogia Christi	Genealogia Christi (ei 1553)	
		Suomenkielinen kyriale (3 sarjaa)
Messun lauluja		Messu (mm. 1 sävelmäsarja)
Rukoushetkien lauluja	Rukoushetkien lauluja	Rukoushetkien lauluja
	Kollehtarukouksia	
Messun lauluja		Messun lauluja (lat., ruots., suom.)

Koodeksiin sisältyvien kahden helluntain sekvenssin sekä hymnin *Christus se pajiste ia peiue on* (josta puuttuvat säkeistöt 1–3) tekstit ovat ortografiaa ja paria pientä eroa lukuun ottamatta samat kuin Mikael Agricolan *Rucouskiriassa* (1544). Niiden melko säännöllinen runomitta poikkeaa Agricolan muista hymnien käänöksistä, jotka ainakaan kaikki eivät ehkä ole tarkoitettu laulettaviksi. Sama koskee hymniä *Tule Loija / pyhe hengi*, joka sisältyy sekä koodeksin käsikirjaosioon että Agricolan *Käsikiriaan* (1549). Tästä herää ajatus, että Agricola on ehkä ottanut näiden laulutekstien samoin kuin jotkin hänen *Messunsa* (1549) käänökset vanhemmista lähteistä, joihin varmaan myös Westhin koodeksi perustuu. Monet Agricolan muista teksteistä tulivat painoasunsa ansiosta käyttöön ja alkoivat syrjäyttää vanhempia muotoja. Jacobus Finnon virsikirjan (1583?) muutamit uudet versiot puolestaan korvasivat sittemmin myös Agricolan mukaisia käänöksiä.

Westhin koodeksin perusosaa hieman nuorempia lienevät latinankielisiä lauluja sisältäneisiin *Graduale Tammelseen* ja *Graduale Ilmolenseen* lisätyt lehdet, joilla on kuitenkin säilynyt vain muutamia suomen- ja ruotsinkielisiä lauluja. Käsikirjoitusten melodiat ovat lähes yhtenevät, mutta laulujen teksteissä, melodioiden sovittamisessa niihin ja nuotinnuksen yksityiskohdissa on joitakin eroja.

Lutherin vauhdittama uusien runomuotoisten kansankielisten virsien sepittäminen ei näytä kiinnostaneen Agricolaa tai hänellä ei ollut niille aikaa. Messussaan hän mainitsee kaksi ruotsinkielistä ehtoollisvirttä, jotka oli käännetty saksasta jo 1530-luvulla. Vasta Jacobus Finno julkaisi muiden virsien käänöksiä ja ilmeisesti suurelta osin myös käänsi niitä virsikirjaansa. Näiden "varsinaisten virsien" teksteistä on kuitenkin jo Westhin koodeksissa kaksi ehkä tärkeintä: messukäytäntöön Ruotsissa varhain liitetyt Lutherin virret *Wir glauben all an einen Gott* (uskontunnustus) ja *Nun bitten wir den Heiligen Geist* (helluntai- ja saarnavirsi). Niiden samoin kuin muidenkin uusien suomenkielisten virsien sävelmät on tavattu Suomessa vasta 1600-luvun alun käsikirjoituksista, *Wir glauben all* -sävelmä kuitenkin jo vuodelle 1596 ajoitetusta Marttilan käsikirjoituksesta.

Latinan kieleen pohjautuneen musiikin ja kansankielisen tekstin sovittaminen toisiinsa on Westhin koodeksissa kuten myös muissa käsikirjoituksissa yleensä melko luontevaa. Monesti menettely on kuitenkin ollut vähemmän onnistunutta, kun on vain tyydytty tarvittaessa lisäämään säveltoistoja. Käytetty romaanistyyppinen koraalinotaatio on yksinkertaistunut verrattuna vanhempiin latinankielisiin käsikirjoituksiin. Tällaista muuallakin tuona aikana käytettyä notaatiota on kutsuttu "dekadentiksi". Yleisesti arvellaan, että 1500- ja 1600-luvuilla ainakin yhteislauluna laulettu koraalinotaatiolla merkityt sävelmät on myös esitetty "ekvalistisesti", siis yhtä pitkiä säveliä laulaen.

IV JULKAISUN TAUSTAA JA TOIMITUSPERIAATTEITA

Osa Westhin koodeksista on julkaistu jäljennöspainoksena vuonna 1893 sarjan *Suomen kielen muistomerkkejä* (SKM) ensimmäisessä niteessä useana eri katkelmana siten, että koodeksin osia on asetettu Agricolan painettujen teosten rinnalle. Julkaisun ovat toimittaneet Helsingin yliopiston suomen kielen ja kirjallisuuden tuolloinen professori Eemil Nestor Setälä ja hänen ruotsalainen kollegansa, parhaiten lappologina tunnettu Karl Bernhard Wiklund. Setälän ja Wiklundin julkaisusta on kuitenkin mahdotonta saada käsitystä Westhin koodeksista kokonaisuutena, ja julkaistunkin ymmärtäminen on osittain hankalaa. Koodeksiin sisältyvillä kappaleilla ei useinkaan ole minkäänlaisia otsikkoja, joten tekstikokonaisuuksien erottaminen ja tunnistaminen on vaikeaa. Samat tulkintaongelmat koskevat myös Kotimaisten kielten keskuksen Vanhan kirjasuomen korpukseen sisältyviä koodeksin osia, jotka on otettu suoraan Setälän ja Wiklundin julkaisusta vertaamatta alkuperäiseen käsikirjoitukseen. Käsikirjoitukseen sisältyy suuri määrä erikoisia merkintätapoja ja lyhenteitä, joita on mahdotonta tulkita alkuperäisteosta näkemättä.

Osa Westhin koodeksin teksteistä on tarkoitettu laulettaviksi, ja niistä monet on varustettu nuottimerkinnoin. Nuottien näkeminen helpottaa olennaisesti myös laulutekstien analysoimista, koska sanojen tavuluku ja tavujako ovat suoraan luettavissa notaatiosta. Setälän ja Wiklundin julkaisusta samoin kuin Kotimaisten kielten keskuksen korpuksesta nuotit on kuitenkin jätetty pois. Ylipäänsä Westhin koodeksin aineistoa on käsitelty fennistiikassa pelkkänä tekstinä.

Käsillä olevan julkaisun tavoitteena on analysoida ja julkaista Westhin koodeksin lauluosuudet alkuperäiselle käsikirjoitukselle uskollisena mutta helppolukuisena editiona, joka valaisee luterilaisen kulttuurireformin toteuttamista suomen kielellä. Lisäksi koodeksin kaikki tekstit julkaistaan erillisenä teoksena sekä alkuperäisessä muodossaan että nykyisen oikeinkirjoituksen mukaan kirjoitettuina ja kommentoituina. Tässä tekstilaitoksessa on säilytetty alkuperäinen sivu- ja rivijako ja tavutus, mutta nuotit on jätetty pois. Kaikki laulutekstit nuotteineen julkaistaan käsillä olevassa teoksessa, jonka avulla on mahdollista laulaa 1500-luvun kirkkolauluja tai järjestää jumalanpalvelus Westhin ja Agricolan ajan tapaan. Lisäksi on viiden nuotittoman säkeistölaulun tekstit sijoitettu myöhemmistä lähteistä tunnetuihin sävelmiin.

Koodeksin käsikirjassa ja messussa on lukuisia versikkelejä ja muita lyhyitä laulettaviksi tarkoitettuja osuuksia. Ne on puhelautettu tuolloin yleisesti tunnetuilla sävelmäkaavoilla. Puhelaulun nuotinnoksia ei ole Westhin koodeksissa eikä juuri muissakaan suomalaisissa käsikirjoituksissa. Merkittävä poikkeus ovat messun prefaatio, Isä meidän -rukous ja siunaus, joiden sävelmät on (varsin epätaloudellisesti) kirjoitettu sävel kerrallaan. Myös rukoukset ja Raamatun tekstit on useimmiten puhelautettu. Ruotsin arkipiispa Laurentius Petri käsittelee tuon ajan puhelaulua 1560-luvulta peräisin olevassa käsikirjoituksessaan *De punctis* (ruotsinno: Nat. Fransén 1930). Käytäntöä ja käytettyjä sävelmäkaavoja on tarkastellut ruotsalainen Arthur Adell (1963).

Käsillä oleva julkaisu on toteutettu tieteellisenä yhteistyönä, jossa on mukana vanhan kirkkomusiikin, kielihistorian ja teologian tutkijoita. Työ on aloitettu digikuvaamalla koodeksi Kansalliskirjastossa kesällä 2010. *Käsikirjan* ja *Sieluin vahvistoksen* tekstejä on analysoitu suomen kielen opetukseen integroituna tutkimushankkeena lukuvuonna 2010–2011 Turun yliopistossa Kaisa Häkkisen johdolla. Suuri osa Westhin koodeksin musiikkiosuuksista on nuotinnettu jo aiemmin, ja ne on julkaistu Erkki Tuppuraisen ja Jorma Hannikaisen toimittamassa teoksessa *Suomenkielisiä kirkkolauluja 1500–1600-luvulta* (2010). He ovat tarkistaneet näitä osuuksia, ja loput sävelmät on Erkki Tuppurainen nuotintanut käsillä olevaa julkaisua varten. Lauluja tarkastelevat tekstit ovat Tuppuraisen, sekvenssien ja introitusten osalta kuitenkin Hannikaisen kirjoittamia. Johdantoluvun toinen alaluku on Jyrki Knuutilan kirjoittama.

Westhin koodeksin nuottikirjassa laulut esitetään siinä järjestyksessä kuin ne ovat koodeksin alkuperäistekstissä, ja koodeksin sivunumerot on ilmoitettu kunkin laulun kohdalla noudattaen nykyistä juoksevaa numerointia. Tämä poikkeaa Kotimaisten kielten keskuksen Vanhan kirjakielen korpuksen

sivunumeroinnista, jossa on noudatettu *Suomen kielen muistomerkkejä 1* -julkaisussa käytettyä uudelleennumerointia. Sähköisestä korpuksesta vastaavat kohdat voi löytää kätevimmin sähköisen hakulomakkeen avulla. Se käy kirjoittamalla hakukenttään tarkka sitaatti koodeksin halutusta kohdasta ja hakemalla se korpuksen Varia-aineistosta. Sitaattia kirjoitettaessa on otettava huomioon, että Kotuksen korpuksessa nasaaliviivat ja muut ortografiset lyhenteet on avattu kirjoittamalla asianomainen äänne tai äännejono ja lisäämällä jokaisen lyhennetyin kirjaimen jälkeen aaltoviiva (esim. pälē → pälen~), kun taas käsillä olevassa teoksessa lyhenteet on avattu kirjoittamalla sana auki ja kursivoimalla lyhennetty osa (esim. Chrūs → Christus).

Westhin koodeksin lauluilla ja muilla kappaleilla ei useinkaan ole otsikoita, jotka helpottaisivat käsikirjoituksen osien tunnistamista. Sen takia nuottikirjaan on lisätty otsikot ja mahdollisesti muitakin alkuperäistekstistä puuttuvia osia, mutta hakasulkein on osoitettu, etteivät nämä lisätyt ainekset kuulu varsinaiseen koodeksin perustekstiin. Otsikon jälkeen tulee laulun teksti alkuperäiskäsikirjoituksen mukaisessa asussa. Sen sijaan nuottien yhteyteen sanat on kirjoitettu lukutapaa kuvaavalla tavalla paitsi ruotsin- ja latinankielisissä teksteissä, koska niiden osalta ortografia ei aiheuta erityisiä lukuongelmia. Näin laulutekstiä voi lauletaessa lukea periaatteessa samalla tavoin kuin nyky-suomalaista oikeinkirjoitusta. 1500-luvun kielessä oli kuitenkin muutamia sellaisia äännteitä, jotka nyky-suomesta puuttuvat. Näistä tavallisin on ns. soinnillinen dentaalispirantti, jonka merkinä on käytetty δ -merkkiä. Nyky-suomessa sen paikalla on yleensä soinnillinen klusiili d. Spirantti äännyy samalla tavoin kuin th englannin sanassa *this*. Jos tällaisen ääntäminen tuntuu vaikealta, sen voi korvata heikosti äännetyllä d-äänneellä. Toinen, paljon harvinaisempi spirantti on k:n astevaihtelupariksi syntynyt soinnillinen palataalispirantti, jonka merkinä on käytetty g-kirjainta, esim. *tegen* [*teyen*; äännyy g:n ja j:n välimuotona]. Palataalispirantin korvikkeeksi sopii lauletaessa heikosti äännyvä g. Nyky-suomesta palataalispirantti on yleisimmin kadonnut kokonaan, esim. *tekee* : *teen*. Joissakin tapauksissa sen paikalla voi olla v (*luku* : *luvun*) tai j (*kulkea* : *kuljen*). Spiranttiääntäminen on joissakin murteissa säilynyt 1900-luvun alkupuolelle asti, mutta nykyään se on puhekielessäkin käytännöllisesti katsoen tuntematon.

Westhin koodeksissa on jonkin verran korjauksia, ja näitä esiintyy myös lauluteksteissä. Korjaukset on perusteltua jättää näkyviin siitä syystä, että sävelmä noudattaa usein alkuperäistä, pois pyyhittyä tekstiä. Pois pyyhityt, mutta silti luettavat tekstinosat on merkitty kahden pystyviivan sisään ja rivin päälle kirjoitettu korjaus on merkitty asteriskien väliin, esim. sivulla 95r: "Cwnnia olcon Jumalan corceuxes Ja || rauha maan päällä || *masa Rauha* || Ja || inhimisten hyuä tacto." Merkinät tarkoittavat, että alkuperäisen tekstin mukaan kohta on kuulunut "Cwnnia olcon Jumalan corceuxes Ja rauha maan päällä Ja inhimisten hyuä tacto", mutta se on muutettu muotoon "Cwnnia olcon Jumalan corceuxes Ja masa Rauha, inhimisten hyuä tacto". Rivin alapuolelle merkityt lisäykset on merkitty kahdella asteriskilla, esim. vastaus sivun 95r vuoroylistyksessä "Kijtäkäm Ja cunnioikam Herra" **Jumalan olcon kiitos Ja cunnia.** Käsikirjoituksessa olevat tahrat ja pois pyyhityt tekstinkohdat, joista on mahdotonta saada selvää, on merkitty erikoismerkillä ☞, esim. sivulla 16r "Perka mös sinæ || ☞ || meiden sisällisen Inhimisen silmät".

Tekstiin on lisätty jonkin verran alaviitteitä yksityiskohtien selittämiseksi. Näitä ovat esimerkiksi selvät kirjoitusvirheet tai sellaiset sanat, joita on mahdotonta ymmärtää tai jotka ilman taustatietoa ymmärretään todennäköisesti väärin. Ruotsin- ja latinankieliset tekstit on säilytetty alkuperäisen käsikirjoituksen mukaisina.

Nuottikirjoitus on pyritty toteuttamaan alkuperäisen koraalinotaation mukaisena käyttämällä tarkoitukseen suunniteltua Meinrad-fonttia. Koodeksin muutamissa lauluosissa on vielä pes-ligatuureja, joita 1600-luvun käsikirjoituksissa ei juuri enää näy. Nuottiavaimet on säilytetty käsikirjoituksen mukaisina lukuun ottamatta selviä kirjoitusvirheitä, joiden kohdalla asiasta on huomautettu. Koraalinotaatiossa verraten harvinainen viivaston alussa oleva alennusmerkki on käsikirjoituksessa vain muutamassa laulussa. Tässä julkaisussa ei muualla ole merkitty lyydisessä moodissa (päättössävelenä f) yleistä h-sävelen tilapäistä alentamista b:ksi eikä lähinnä joulunajan sarjan Agnus Dein miksolyydisessä (päättössävelenä g) Duplicibus-vaihtoehdossa mahdollisia f-sävelen korottamisia.

Alkuperäistä rivijakoa on noudatettu vain laulusta toiseen siirryttäessä. Custos-merkit, jotka ennakoivat melodian seuraavaa säveltä rivinvaihdon tai nuottiavaimen vaihtumisen yhteydessä, on muutettu noudattamaan tässä julkaisussa käytettyjä vaihdoskohtia. Koodeksin sivunumerot on merkitty laulutekstien alapuolelle sivun alkua vastaavaan kohtaan.

Käsikirjoituksen lauluja jäsentävät lähes yksinomaan kaksoisviivat, joiden käyttö on kuitenkin usein horjuvaa. Yleensä kaksoisviiva merkitsee laulajien esityskokoonpanon muutosta ja vastaa tekstikokonaisuuden päättävää pistettä, joka tekstissä usein puuttuu tai on korvattu pilkulla. Kokonaisuuden viimeistä säveltä on toisinaan myös korostettu kirjoittamalla se muita pidemmäksi tai kahdella taikka kolmella perättäisellä neliönuotilla. Koska näiden pidennysmerkintöjen käyttö ei vaikuta johdonmukaiselta, niitä ei ole merkitty käsillä olevan julkaisun nuotinnoksiin.

Sanaviivoiksi kutsutut nuottiviivastojen pienet pystyviivat, jotka vastaavat tekstin sanajakoa, on yleensä säilytetty käsikirjoitusten mukaisina. Toisinaan esiintyvistä koristeellisen ison alkukirjaimen toisosta varsinaisessa tekstissä on luovuttu. Välimerkkien samoin kuin isojen alkukirjainten vaihteleva käyttö on yhtenäistetty nykyisten liturgisten tekstien kaltaiseksi.

Westhin koodeksin ulkopuolelta on otettu muutamia nuottiesimerkkejä täydentämään koodeksista puuttuvia osuuksia. Nämä esimerkit on erotettu muista sisentämällä ja tummalla taustavärillä. Kaksi Kokonaan muualta kootut *Victimæ paschali laudes* -sekvenssin sävelmät on kuitenkin jätetty tummentamatta.

IV WESTHIN KOODEKSIN LAULETTAVAT OSAT

1r–8r

Ruotsinkieliset messusävelmäsarjat

[*Summis/Duplicibus Festis*]

[*Kyrie*]

[H]erre forbarma tigh öffuer oß. Christe forbarma tigh öffuer oß.
1r– || armada ||

[H]erre forbarma tigh öffuer oß. H[erre] forbarma
tigh öffuer oß.]

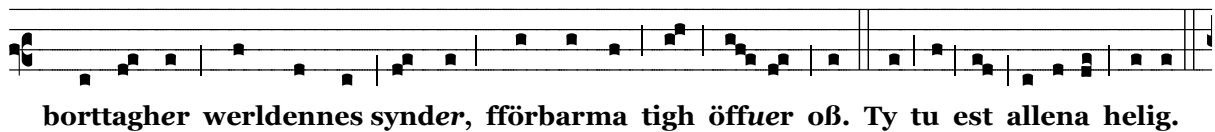
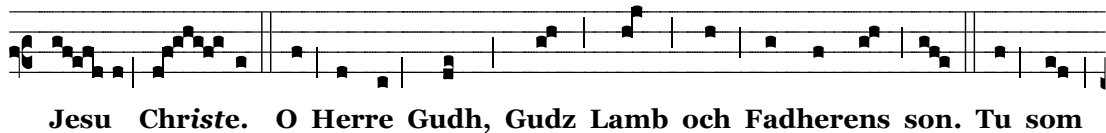
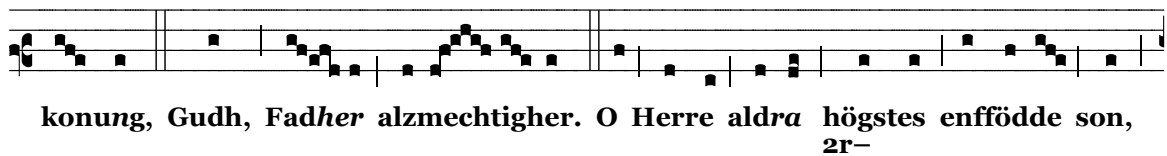
In festis duplices

H[erre] forbarma tigh öffuer oß. [Christe forbarma tigh öffuer oß.
1v– Herre forbarma tigh öffuer oß. Herre forbarma tigh öffuer oß.]

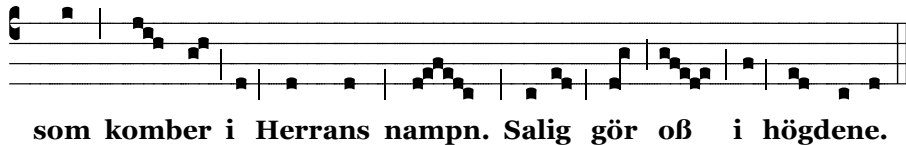
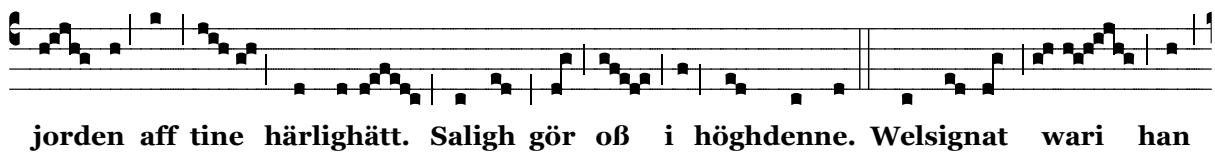
[*Gloria*]

Ære wari Gudh i högdenne Och ffrid på jordenne och menniskiomen itt gott
[Glorian ilmeisen virheelliset klaavimerkinnät on muutettu tavanomaisiksi.]

behagh. Wij loffue tich. Wij welsigne tigh. Wij tilbidhie tigh. Wij prise och

[*Sanctus (Summis)*]

[*Agnus Dei (Summis)*]

[Ilmeisen virheellinen klaavin sijoitus "synder"-sanan kohdalla on korjattu.]

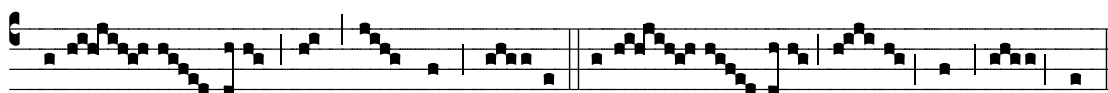

O Gudz Lamb som borttagher verdenes synder förbarma tigh öffuer oß.

O Gudz Lamb som borttagher verdenes synder, giff oss thin frid och velsignelse.
3r-

[*Benedicamus (Summis)*]

Tackom och loffuom Herra. Gudhi vari tack och loff.
[Benedicamuksen ilmeisen virheellinen klaavin sijoitus on korjattu.]

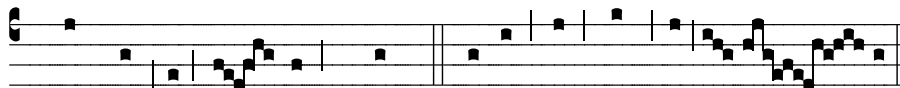
[*Sanctus (Duplicibus)*]

Hæilig, heligh, heligh Herren Gudh Zæbaott. Fulle äre himblana och iorden

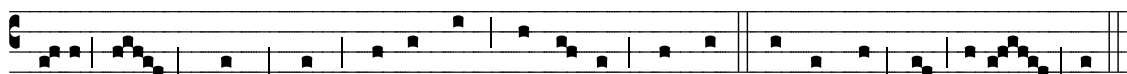

aff thine herlighett. Salig gör oss i högdenne Welsignat wari han som

komber i Herrans namn. Salig gör [oß] i högdenne.

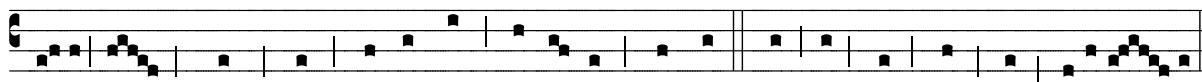
[*Agnus Dei (Duplicibus)*]

O Gudz Lamb som borttagher verdenes synder, förbarma tig öffuer oß.
3v-

O Gudz Lamb som borttagher verdennes synder förbarma tigh öffuer oß

O Gudz Lamb som borttagher verdenes synder, giff oß tijn frid och velsignelse.

[*Benedicamus (Duplicibus)*]

Tackom och loffuom Herra. Gudi vari tack och loff.

[*De Sancto Spiritu*]

[*Kyrie*]

Herre forbarma tigh öffuer öß. Christe forbarma tigh öffuer öß.
[Kyrien poikkeavat klaavimerkinnät on korvattu tavanomaisilla.] 4r-

Herre forbarma tigh öffuer öß.

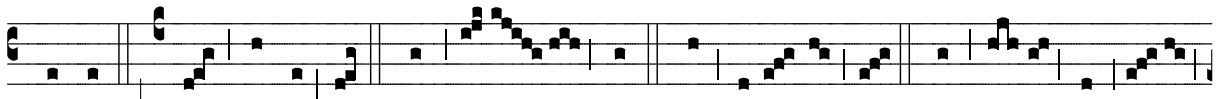

Herre forbarma tigh öffuer öß.

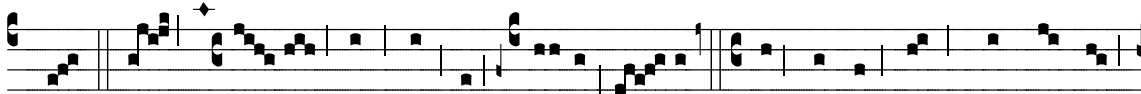
[*Gloria*]

Ære wari Gudh i högdenne och frid på iordenne och menniskiones itt gott

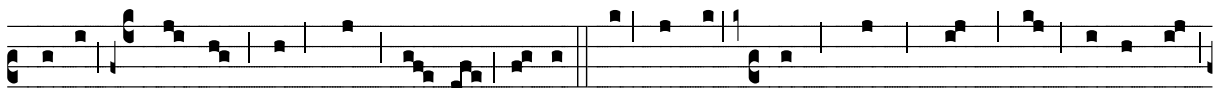
behag. Wij loffue tigh. Wij velsigne tigh. Wij tilbidhie tigh. Wij prise och äre

tigh. Wij tacke tigh för tin stora äro. O Herre Gud, himmelske
4v-

konung, Gudh Fadher, Alzmetogher. O Herre, aldra högstes enfödde son,

Jesu Christe, och then Helgha Anda. O Herre Gud, Gudz Lamb och Faderenss

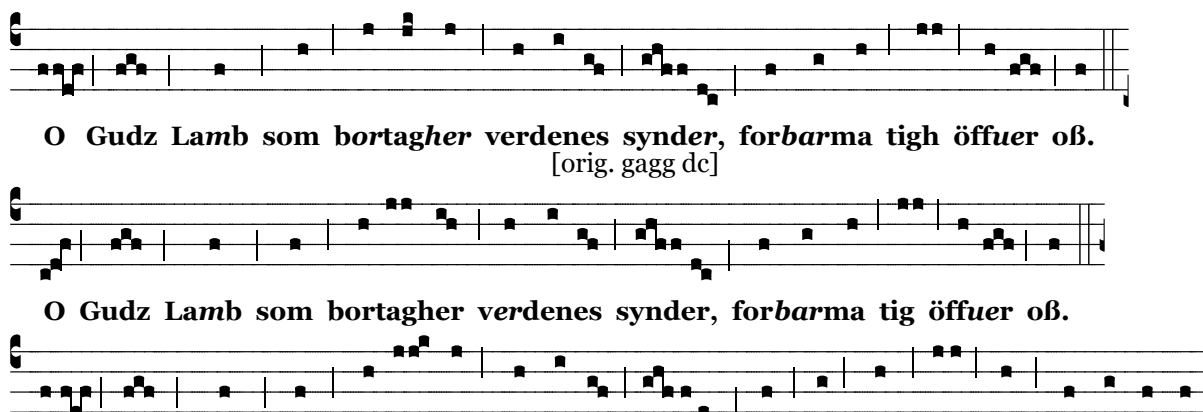
son. Tu som bortager verdens synder, forbarma tig öffuer öß. Tÿ tu är
 allena heligh. Tu är allena Herre. Tu är allena then högste, Jesu Christe.
 Medh then Helgha Anda, i Gudz Fadhers herligheet. Amen.

[Sanctus]

Heligh, heligh, heligh Herren Gudh Zabaott. Ffulle äre himblana
 5r-
 och iorden aff tine herligheet. Salig gör öß i högdenne. Velsignat wari han
 som komber i Herrans namn. Salig gör öß i högdenne.

[Agnus Dei]

O Gudz Lamb som bortagher verdens synder, forbarma tigh öffuer öß.
 [orig. gagg dc]
 O Gudz Lamb som bortagher verdens synder, forbarma tig öffuer öß.
 O Gudz Lamb som bortagher verdens synder, giff öß thin frid och velsignelse.
 5v-

[Benedicamus]

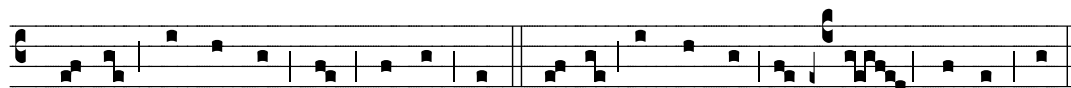
Tackom och loffuom Herra. Gudhi vari tack och loff.

De dominicis diebus cantus

[Kyrie]

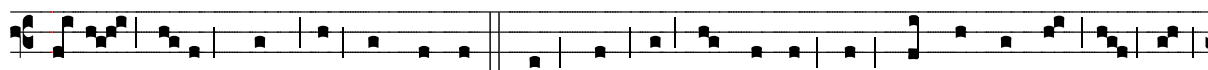

Herre forbarma tigh öffuer öß. Christe forbarma tig öffuer öß.

Herre forbarma tigh öffuer öß. Herre forbarma tigh öffuer öß.

[Gloria]

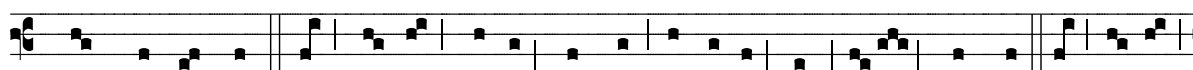
Æra vari Gudh i högdenne || och frid på iordenne och menniskiones itt gott
[orig. eg fefg]
6r-

behag. Wij loffue tigh. Wij velsigne tig. Wij tilbidie tigh. Wij prise och äre tigh.

Wij tacke tig för tin stora äro. O Herre Gud, himmelske konung, Gud Fadher,

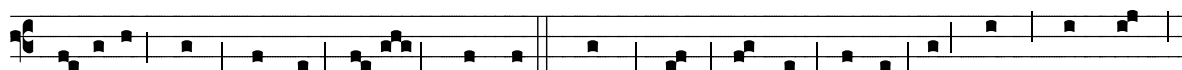
Alzmechtogher. O Herre, aldra högstes enfföde son, Jesu Christe. O Herre

Gud, Gudz Lamb och Fadherens son. Tu som bortagher verdenes synder,

forbarma tigh öffuer öß. Tÿ tu är allena heligh. Tu är allena Herren. Tu är
6v-

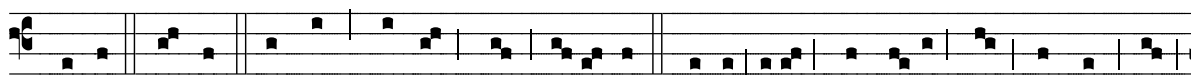

allena then högste, Jesu Christe. Medh then helgha anda, i Gudh Fadrens

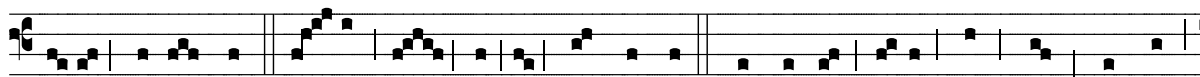

herligheett. Amen.

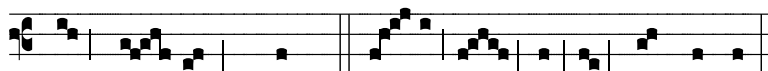
[Sanctus]

Helig, heligh, heligh Herren Gud Zäbaott. Fulle äre himblana och iorden aff

tine herligheet. Saligh gör oß i högdenne. Welsignat wari han som komber

i Herrans namn. Salig gör oß i högdenne.

[Agnus Dei]

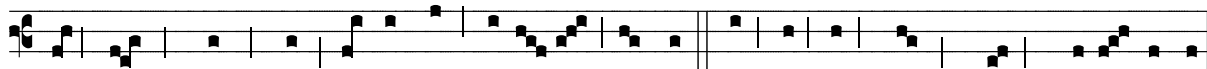

O Gudz Lamb som bortagher verdenes synder, forbarma tig öffuer oß.

7r-

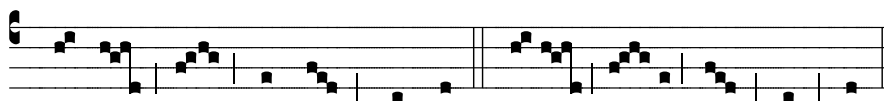

O Gudz Lamb som bortagher verdenes synder, forbarma tig öffuer oß.

O Gudz Lamb som bortagher verdenes synder, giff oß tin fridh ****och**** velsignelse.
|| frid ||

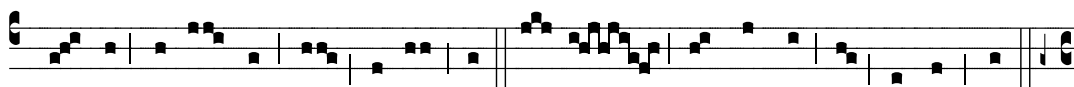
[Benedicamus]

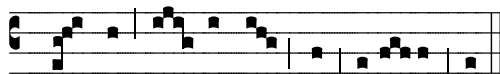
Tackom och loffuom Herran. Gudhi vari tack och loff.
[Klaavin ilmeisen virheellinen sijoitus on korjattu.]

Jn tempore paschali

[Kyrie]

Herre forbarma tigh öffuer oß. Christe forbarma tig öffuer oß.

Herre forbarma tig öffuer oß.
7v- [orig. f]

[Gloria]

Æra wari Gudh i högdenne och frid på iordenne och menniskionen itt

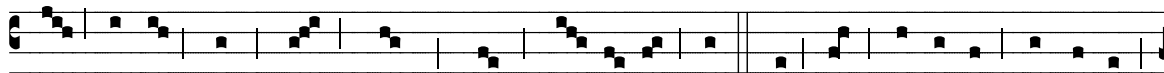
gott behagh. Wij loffue tig. Wij ****velsigne**** tigh. Wij tilbidie tigh. Wij prise
|| tilbidhie ||

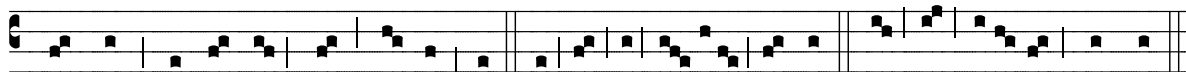
och ära tigh. Wij tacke tigh för tin stora äro. O Herre Gudh, himmelske

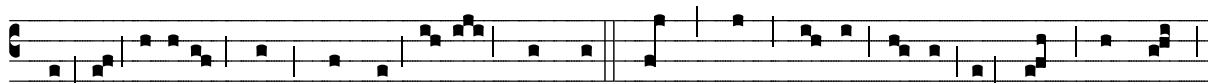
konung, Gudh Fadher, Alzmectogher. O Herre, aldra högstes son, Jesu Christe.

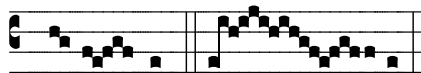
O Herre Gud, Gudz Lamb ****och**** Fadrenes son. Tu som bortager verdenes
8r-

synder, forbarma tigh öffuer oß. Ty tu är allena heligh. Tu är allena Herren.

Tu är allena then högste, Jesu Christe. Medh then Helga Anda, i Gudz Fadrens

herligheet. Amen.

Näiden ordinarium-laulujen latinankieliset tekstit ovat Tukholman suomalaisen kirkon laulukirja 1:n (271–29v) ja Skaran käsikirjoituksen nro 5 (90r) mukaisesti seuraavat:

*Kyrie eleison.
Christe eleison.
Kyrie eleison.*

*Gloria in excelsis Deo.
Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis.
Laudamus te. Benedicimus te.
Adoramus te. Glorificamus te.
Gratias agimus tibi propter magnam gloriam tuam.
Domine Deus rex coelestis Deus pater omnipotens.
Domine fili unigenite Iesu Christe.
Domine Deus agnus Dei Filius patris.
Qui tollis peccata mundi miserere nobis.
Qui tollis peccata mundi suscipe deprecationem nostram.
Qui sedes ad dexteram patris miserere nobis.
Quoniam tu solus sanctus. Tu solus Dominus.
Tu solus altissimus Iesu Christe.
Cum Sancto Spiritu in gloria Dei Patris.
Amen.*

*Sanctus Sanctus Sanctus
Dominus Deus Sabaoth.
Pleni sunt coeli et terra gloria tua.
Osanna in excelsis.
Benedictus qui venit in nomine Domini.
Osanna in excelsis.*

*Agnus Dei qui tollis peccata mundi miserere nobis.
Agnus Dei qui tollis peccata mundi miserere nobis.
Agnus Dei qui tollis peccata mundi dona nobis pacem.*

Ruotsinkielisten messun ordinarium-osien sävelmät ovat niitä, jotka reformaatioaikana vakiintuivat suomalaiseen käytäntöön. Ne ovat myös samoja kuin koodeksin vastaavat suomenkieliset. Lähinnä kielten erojen vuoksi melodioiden yksityiskohdat kuitenkin ovat usein poikkeavia. Ensimmäisenä on joulunajan sarja, jonka Kyrie, Sanctus ja Agnus Dei -osilla on sekä tavanomaiset (Summis) että merkittävimpiä juhlia (Duplicibus) varten tarkoitettut vaihtoehdot. Seuraavana on helluntaiajan (De Sancto Spiritu) sarja, jonka Sanctus ja Agnus Dei ovat keskiaikana yleisen käytännön mukaan yhteiset pääsiäisajan (Paschalibus) sarjan kanssa.¹² Viimeksi mainitun sarjan Kyrie ja Gloria ovat kirkkovuoden järjestyksestä ja yleisestä käytännöstä poiketen vasta seuraavan eli joka-aikaisen (kirkkovuoden juhlatoman ajan) jälkeen. Westhin koodeksissa ja ilmeisesti hieman myöhemmin kirjoitetuilla *Graduale Ilmolenseen* lisätyillä lehdillä ei siis ole niitä helluntaisarjan Sanctus- ja Agnus Dei -sävelmiä, jotka ovat vakiintuneesti mukana käsikirjoituksissa 1500-luvun loppupuolelta lähtien ja vielä vuoden 1702 painatussa kokoelmassa *Yxi Tarpelinen Nuotti-Kirja*. Niitä oli ensin alettu käyttää 1500-luvulla Uppsalan arkkihiippakunnassa Kristuksen ruumiin juhlan (*Corpus Christi*) yhteydessä (Äikää 1995, 72–73), ja ne ovat mukana muun muassa Högin käsikirjoituksessa (1540?).

Glorian alun vastauslauseen sanonta "itt gott behagh" on vuoden 1526 ruotsalaisen Uuden testamentin (Luuk. 2:14) mukainen. Se on käytössä myös *Graduale Ilmolenseen* lisätyillä lehdillä. Muissa käsikirjoituksissa sen korvaa yleensä vuoden 1541 raamatunkäännöksen mukainen "en godh wilia/wilie". (Svenska Akademiens Ordbok 1902, palsta B827.)

¹² Reformaatioajan suomalaisia messusävelmäsarjoja on tarkasteltu artikkeleissa Tuppurainen 1997a ja 1997b.

Glorian lauseen "O Herre, *aldrä högstes* enfödde son, Jesu Christe, *och then Helgha Anda*" tässä kursivoituja lisäyksiä (interpolaatioita) on keskiaikana Suomen dominikaanisessa perinteessä vältetty. Ne vastaavat latinankielisiä interpolaatioita "altissime" ja "et sancte spiritus". (Äikää 1995, 84–92). Sanan "enfödde" puuttuminen pääsiäisajan sarjasta lienee vain kopiointivirhe.

Painetuissa ruotsinkielisissä messuissa Sanctus-osan lopussa kertaantuu "Osanna j högdenne". *Een Liten Songbook* -kokoelmassa varhaisimmin tavattu sanonta "Salig gör oss i högdenne" (Fransén 1935, 178) on kuitenkin vaihtoehto, joka esiintyy yleisesti ruotsinkielisissä käsikirjoituksissa. Sen esikuva on reformaatioajan saksalaisissa messuissa sekä vuoden 1528 tanskalais-ruotsalaisessa Malmö-messussa (Schalin 1946, 199).

Joulunajan Duplicibus-sarjan Agnus Deiin klaavimerkintä saattaa viitata siihen, että f-sävel on poikkeuksellisesti laulettu korotettuna. Latinankielisten esikuvien mukainen merkintä toistuu joissakin myöhemmissäkin käsikirjoituksissa, kunnes vielä myöhemmin Duplicibus-sarjan Sanctus ja Agnus Dei jäävät kokonaan pois.

Tukholman suomalaisen kirkon laulukirjassa nro 1, joka on ajoitettu 1570-luvulle (Schalin 1946, 46), ovat sekä ruotsin- (17v–21v) että latinankielisten (22r–26r) tekstien yhteydessä samat sävelmät ja samassa järjestyksessä kuin Westhin koodeksin tässä osassa. Myös notaatiossa esiintyvät paljolti samat vanhat ligatuurimerkinnot, jotka yleensä puuttuvat myöhemmistä käsikirjoituksista, ja klaavien käyttö on lähes sama. "Itt godh behagh" ja "tu est" ovat kuitenkin väistyneet messukirjojen tekstin tieltä, ja "högdenne" on poikkeuksellisesti lyhentynyt muotoon "högden". Tukholmassa ovat uutuutena mukana kolme pääsiäisajan Benedicamus-sävelmää.

Sekvenssejä

Sekvenssit Suomessa

Sekvenssi [lat. *sequentia* = (jotain) seuraava] on messun proprium-laulu, jollaisia viimeistään 800-luvulta lähtien on laulettu halleluja-psalmin jälkeen kirkkovuoden suurimpina juhlapäivinä ja erityisesti pyhimysjuhliissa. Yleensä messun proprium-laulujen tekstit ovat Raamatun tekstejä, useimmiten Psalmien kirjasta. Vapaasti runoiltuna sekvenssi on läntisen kirkon messulaulujen joukossa poikkeuksellinen ja laulutyyppinä muihin proprium-lauluihin verrattuna nuori. Useimmat sekvenssit ovat rakenteeltaan parisäkeisiä, eli niissä sama säepari lauletaan kaksi kertaa mutta eri sanoin. Kaikki sekvenssit eivät kuitenkaan ole parisäkeisiä, kuten esimerkiksi *Piæ cantiones* -kokoelmaankin sisältyvä *Grates nunc omnes*. Hallelujaan liittyvinä lauluja voidaan kutsua sekvensseiksi myös niiden liturgisen funktion mukaan. Sekvenssisävelmät ovat yleisesti lähes syllabisia, eli niissä jokaiselle sanan tavulle sijoittuu yleensä vain yksi sävel. Sekvenssit koottiin usein erityiseen nuotintettuun *sequentionarium*-kirjaan.

Sekvenssin alkuperää ei tunneta. Varhaisena sekvenssirunouden edustajana ja jopa sekvenssilaulujen isänä mainitaan kuitenkin Sankt Gallenin luostarin munkki Notker Balbulus (k. 912). Ensimmäisenä sekvenssien kautena 900–1100-luvuilla laulut liittyivät gregoriaaniseen kantaohjelmistoon. Tällöin sekvenssien rakenne oli vielä vakiintumaton ja tekstit olivat suorasanaisia, mistä syystä laulutyyppin nimi oli myös *prosa*. Pyhän Viktorin luostarin munkki Adamin esimerkin mukaisesti 1200-luvulla sekvenssiin vakiintuivat isometriikka, riimillisuus ja kahteen kertaan esiintyvistä kolmisäkeisistä säkeistöistä koostuva jonomainen rakenne.¹³

Sekvenssiohjelmiston paisuessa myöhäiskeskiajalla runsaaksi katolinen kirkko rajoitti vastauskonpuhdistuksen yhteydessä voimakkaasti niiden käyttöä messumusiikkina. Keskiajalla syntyneistä sekvensseistä Trenton kirkolliskokous (1545–1563) hyväksyi vuodesta 1570 lähtien messuun vain neljä: *Victimæ paschali laudes* (pääsiäinen), *Veni sancte spiritus* (helluntai), *Lauda Sion Salvatorem* (Kristuksen ruumiin juhla) ja *Dies iræ, dies illa* (sielunmessu). Vuonna 1727 otettiin vielä käyttöön *Stabat mater dolorosa* (Marian tuskan päivä), kun taas *Dies iræ* poistettiin 1972. Suomessa säilyneistä käsikirjoituksista on tavattu useita kymmeniä latinankielisiä sekvenssejä, joista 11 on ehkä Turun hiippakunnassa syntyneitä. Vielä reformaatioajan suomalaisiin käsikirjoituksiin niitä kopioitiin runsaasti. Useat niistä olivat tuolloin jo katolisen kirkon kieltämiä. (Taitto 2000, 35–36.)

Sekvensseistä muodostettiin kansankielisiä versioita jo aivan reformaatioajan alkuvaiheessa. Kansankielisiksi muokattiin lähinnä suurimpien juhlapyhien, kuten joulun, pääsiäisen, helatorstain ja helluntain sekvenssit. Sekvensseihin saattoi liittyä Kyrie eleison -huudahdukseen päättyviä kansankielisiä kertosaäkeistöjä (*versus intercalaris*), joita on kutsuttu leiseiksi.

Ruotsinkielisiä sekvenssejä on laadittu ainakin seitsemästä latinankielisestä sekvenssistä. Näitä ovat *Grates nunc omnes reddamus* (Nw låter oss alle tacka), *Lætabundus exultet fidelis* (Alle christne frögda sigh), *Victime paschali laudes* (Jesus Christus han är worden), *Sancti Spiritus adsit* (Then helge andes nod warij med oss), *Lauda Sion salvatore* (Syon prise then tigh frelste), *Quicunque vult salvus esse* (Hwilken som vil salig warda), *Dies iræ* (Dåmedag är then hempesdag). Kahden ruotsinkielisen sekvenssitekstin latinalaista esikuvaa ei tunneta. Nämä ovat *Aff menniskiones arma uselheet* (säv. mm. Congaudent angelorum chori) ja kärsimysaiheinen *Alltjíd thå bör oss tenckia* (säv. Ave preclara maris stella).

¹³ Sekvensseistä laajemmin, ks. Apel 1958, 442–464 ja Hiley 1995, 172–195. Turun hiippakunnan keskiaikaisten sekvenssien osalta ks. Taitto 2000, 35–55.

Reformaatioajan suomalaisiin käsikirjoituksiin sisältyy nuotinnettuina suomennoksia kuudesta latinankielisestä sekvenssistä. Nämä ovat *Lætabundus exultet fidelis* (joulu), *Victimæ paschali laudes* (pääsiäinen), *Rex omnipotens* (helatorstai), *Sancti Spiritus assit* (helluntai) ja *Veni Sancte Spiritus et emitte* (helluntai) sekä sielunmessuun viettoon liittyvä *Dies iræ, dies illa*. Osasta on laadittu useitakin eri versioita. Kahden suomenkielisen sekvenssitekstin latinankielistä vastinetta ei tunneta. Nämä ovat *Inhimisen wiheläitzydhest tuleu meiden* (säv. mm. Congaudent angelorum chori) ja *Algusta ensin Inheminen* (säv. Profitentes vnitatem ja Lauda Sion Salvatorem). Näistä ensimmäinen lienee käännetty ruotsinkielisestä *Aff menniskiones arma uselheet* -sekvenssistä. Kummankin tekstit käsittelevät syntiinlankeemusta, joka aiheena näyttää olleen yleinen keskiajan suorasanaisissa kirjoituksissa.¹⁴

Suomenkielisiä sekvenssejä on laadittu etupäässä samoista latinankielisistä lauluista kuin ruotsinkielisiäkin, ja ruotsinkieliset käännökset ovat olleet usein myös suomenkielisten käännöksen lähteinä. Helatorstain sekvenssistä *Rex omnipotens die hodierna* ja helluntain sekvenssistä *Veni sancte spiritus et emitte* ei ole säilynyt ruotsinkielistä käännöstä. Viimeksi mainitun tanskankielinen käännös *Kom hellig And Herre Gud* sisältyy Hans Thomissønin virsikirjaan (1569, 103r–104v). Tanskankielisillä sekvensseillä näyttää yleisesti olleen vaikutusta vastaaviin ruotsalaisiin käännöksiin. (Adell 1941, 29, 32–34.)

Mikael Agricolan *Rucouskiriaan* (1544) sisältyy kolmen latinalaisen sekvenssin suomennokset. Helluntain rukouksiin liittyy niistä kaksi: *Pyhen Hengen armo* (Sancti Spiritus assit) ja *Tvle Pyhe hengi ten, alaslasse Taijuahast* (Veni Sancte Spiritus, et emitte), joiden latinankieliset esikuvat ovat muun muassa *Missale Aboensessa* (1488). Samat käännökset, joiden oikeinkirjoituksessa tosin on eroja, esiintyvät nuotein varustettuina myös Westhin koodeksissa. Helluntaihin liittyy vielä Agricolan teksti *Tvle pyhe lodhuttaia*, otsikkonaan *Inuocatio Sancti Spiritus*. Sen esikuva *Consolator alme veni* on laajemman sekvenssin *Lux jocunda, lux insignis* osa. Kyseinen sekvenssi on melko vähän tunnettu, eikä sitä ole latinankielisenä löydetty suomalaisista lähteistä. (Kurvinen 1929, 230–233; Tuppurainen 2008, 51–52.)

Reformaatioajalla sekvenssien käyttö messuissa jatkui osin keskiaikaisen perinteen mukaisesti gradualen yhteydessä. Agricolan messussa (1549) annettiin ohje ”Graduale, maeta aina olla X. Jumalan kesky ynne iongun Psalmin cansa, taicka iocu mw Kytoswirsi, cosca nin aica andapi, Somen Rucuuksirias-ta, quin Ramatusta on otettu.” Kaiken kaikkiaan ajan kirkkokäsikirjat antoivat varsin väljiä ohjeita gradualen toteutuksesta ja näin ollen mahdollisuuden laulaa myös sekvenssin (ks. Kurvinen 1929, 182–183). Vuoden 1571 kirkkojärjestyksen ohjeiden mukaan latinankielinen sekvenssi tuli laulaa jouluna, pääsiäisenä, helatorstaina ja helluntaina. Vuoden 1614 kirkkokäsikirjan mukaan sekvenssien suomennoksia voitiin laulaa seuraavasti: *Lætabundus exultet fidelis* jouluna ja kynttilänpäivänä sekä *Victimæ paschali laudes* pääsiäisenä. (Saurama 1970, 27–29; Pajamo & Tuppurainen 2004, 46.) Näiden kahden lisäksi myös *Sancti Spiritus assit* -sekvenssin suomennos oli mukana vuoden 1701 virsikirjassa ja kaikkien kolmen sävelmät vuoden 1702 painetussa sävelmistössä *Yxi Tarpelinen Nuotti-Kirja*.

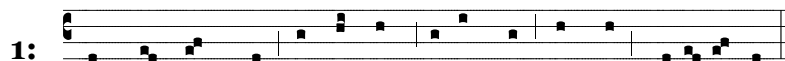
Suomenkielisten sekvenssitekstien rakenne on muuttunut latinankielisiin verrattuna. Kuten seuraavasta vertailusta voidaan nähdä, sekvensseille tyypillinen parisäkeistöjen säännöllinen rytmien rakenne on rikkoutunut Westhin käsikirjoituksen sekvenssissä tavumäärien muutoksien vuoksi. Suomenkielisissä sekvensseissä sävelmiin on jouduttu lisäämään nuotteja tai yhdistämään niitä samalla tavalla laulettaviksi ligatuureiksi. Ruotsinkieliset tekstit ovat rakenteeltaan suomenkielisiä käännöksiä säännöllisempiä. Suomenkielisten tekstien sijoittamista sävelmiin ei voida aina pitää erityisen onnistuneina, joskin ne ovat musiikillisesti toteuttamiskelpoisia. Seuraavassa sävelmäesimerkissä on myös nähtävissä keskiaikaisten, hiippakunnille ominaisten melodisten piirteiden säilyminen vielä reformaatioajalla. Westhin käsikirjoituksessa muun muassa ensimmäisen säkeen (Caicki christitytt) ja allelujasanan sävelmä muistuttavat Turun hiippakunnan tyypillisiä keskiaikaisia sävelmiä (mm. Uskelan gradualen). Ruotsalaiset Högin ja Bjuråkerin käsikirjoitukset seurannevat tyypillisiä Uppsalan arkkihiippa-

¹⁴ Säilyneistä suomenkielisistä sekvensseistä laaditut editiot sisältyvät kokoelmaan *Suomenkielisiä kirkkolauluja 1500–1600-luvuilta* (2010).

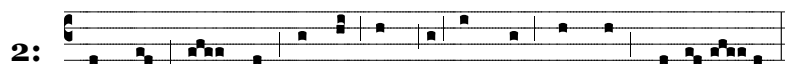
kunnan keskiaikaisia sävelmämuotoja. Mainituissa käsikirjoituksissa *Lætabundus*-sävelmä on kirjoitettu kvinttia korkeammalle kuin Uskelan gradualessa ja Westhin käsikirjoituksessa. Bjuråkerin sävelmä on tässä vertailun helpottamiseksi transponoitu f-tasolle.

Sävelmävertailu / *Lætabundus*-sekvenssin alkuosa

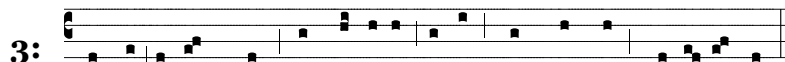
1: Uskelan graduale (178r-v); 2: Bjuråkerin käsikirjoitus (18-19); 3: Westh (23r)

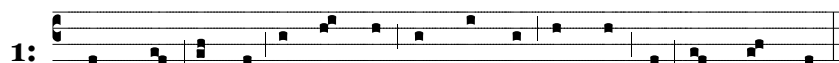
Letabundus exultet fidelis chorus. Alleluya.

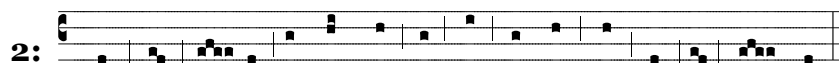
Alle Christne frögda sigh i thenna högtidh alleluya.

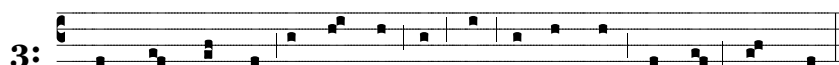
Caicki christitytt iloitzeuat tällä Jughlala, alleluia.

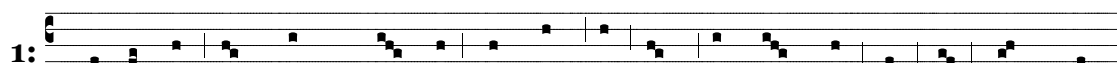
Regem regum intacte profudit chorus res miranda

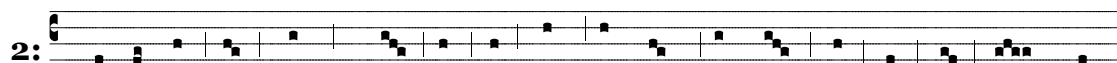
Then som högsta chronona bär är födder här aff en iongffru.

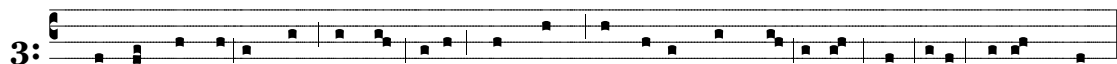
ylimeinen kuningas on nyt sündyny ydhest nöitzest.

Angelus consilij natus est de virgine sol de stella.

Frelsaren hijt til oss kom frå gudz högstes himmels tron och togh mandom.

vapattaia meijen tygien tuli Jsän caickiualdian tyckö ia otti miehudhen.

Westhin käsikirjoitukseen sisältyy seitsemän suomenkielistä sekvenssiä, joista kuuden latinankielinen esikuva on tiedossa:

16r-17v *Pyhän henghen armo olkon* (Sancti Spiritus assit)

17v-18v *Twle Pyhä hengi tänn* (Veni sancte spiritus et emitte)

18v-21r *Inhimisen wiheläitzydhest* (mahdollista latinankielistä esikuvaa ei tunneta)

21r-23r *Caickiualdian kuningas tänäpäiuän* (Rex omnipotens)

23r-24v *Caicki christitytt iloitzeuat tällä Jughlala* (*Lætabundus exultet fidelis*)

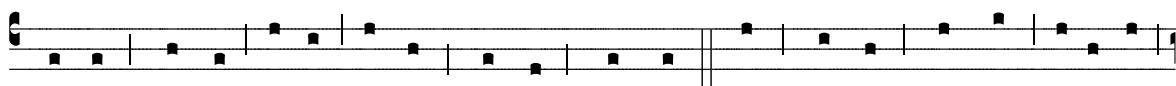
24v-25r *Päsiäisen kijtos vffria* (Victimæ paschali laudes)

25v-26r *Jesus Christus ombi ollutt vffri meidhen edhesten* (Victimæ paschali laudes)

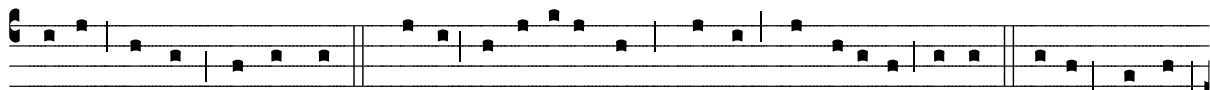
Käsikirjoituksen sekvenssilaulujen osasto (sequentionarium) on jäänyt keskeneräiseksi. Joulusekvenssin *Caicki christitijtt iloitzeuat* sävelmä on kopioitu vain osittain, ja pääsiäissekvensseissä on tekstien lisäksi vain tyhjat nuottiviivastot. *Jesus Christus ombi ollutt* -sekvenssitekstin jälkeen sivut 26v–28v ovat tyhjat lukuun ottamatta jokseenkin huolimattomasti piirrettyjä neliviivaisia viivastoja. Myöhempiin suomenkielisiin sekvenssilauluja sisältäviin käsikirjoituksiin verrattuna sekvenssiosasto on kuitenkin varsin laaja. Siihen kuuluvat periaatteessa kaikki reformaatioajalla suomennetut sekvenssit paitsi *Dies iræ*.

[*Sancti Spiritus assit*]

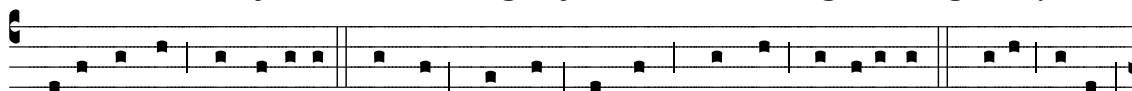
- A: Pyhän henghen armo olkon meidhän cansan.
 1a: Quin meiden caickein sydhämet tekis hänen maiaxens.
 1b: Siellä vlgosajackon caicki hengheliset wighat.
 2a: Pyhä hengi Jnhimisten walghistaija.
 2b: Perca meiden iulman mielen || ajatuxet || *pimeydheth*
 [Graduale Ilmolense 140r 3a: Sine pyhä racastat aijna wisait aiatoxia]
 3b: Sinä armas wodhata sinun woittes meiden taitoihin
 4a: Sine pyhe hengi perkat caicki ilkiämet synnit
 4b: Perca mös Sinæ || meiden sisällisen Inhimisen silmät
 5a: Että se ylimäinen Jsä mactaiß meildä nächtä
 5b: Jonga waiuoin puhtan sydhämen silmät woiat nähdhä
 6a: Prophetat sinä yllytit || Christusen || **että he** puhuit caunit Herran menoij tuleuaisi
 6b: Apostolit sinä saatoit Christusen woitto wiemän ymberi caiken mailman,
 7a: Cosca nyt Jumala sanans cautta teki taiuan maan meren rakennuxet
 7b: Nin sinæ puhalsit wettein pälle sinun woimas O pyhä wirghottaija,
 8a: Sinä teet casten pyhäxi wedhexi sielut pestäxes.
 8b: Sinun puhaltet tuleuat Inhimiset pyhäxi.
 9a: Sine Herra quin monet kielet ja tauat mailmasa yhdhistit.
 9b: Epäuscoiset sine saatoit oickian Jumalan palueluxen.
 10a: Sinæ sijs meitä nöyri cwle iotka sinun armois pälle hudhamma.
 10b: Ilmain sen armott turhat ouat Jumalan coruis caicki meiden ruckoxet
 11a: Sinæ ioca caiken mailman pyhät autit pytämän sinun oman armos || moninai
 Pyhi lahioij
 11b: Sine annoit mös tänäpän Apostleis nijtæ lahioija iotca ennen oudhot olit caikesa mailmas
 Nin sinæ ylistit tämän päiuän
Alleluia.

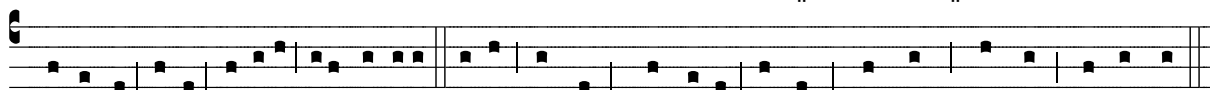
Pyhän Hengen armo olkoon meidän kanssa. Kuin meidän kaikkein sydämet
 16r–

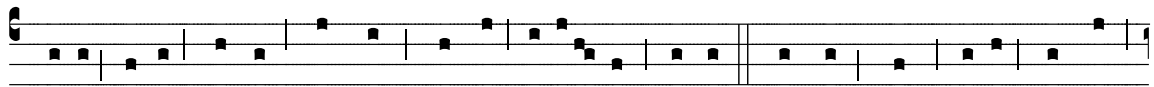
tekis hänen majaksens. Sieltä ulgosajakoon kaikki hengheliset vigat. Pyhä Henki,

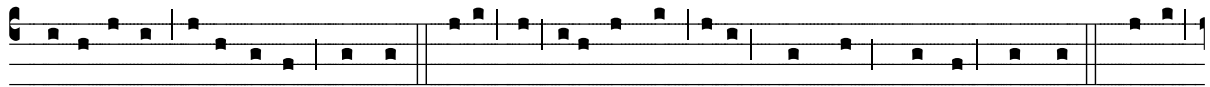
inhimisten valgistaja, perkaa meidän julman mielen *pimeydet.* Sinä Pyhä,
 || ajatukset. || [Muualla esiintyvä

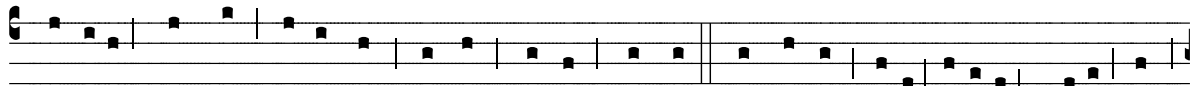
rakastat aina viisait ajatuksia. Sinä armas, vuodata sinun woittes meidän taitoihin.
 säe on jäänyt kopioimatta.]

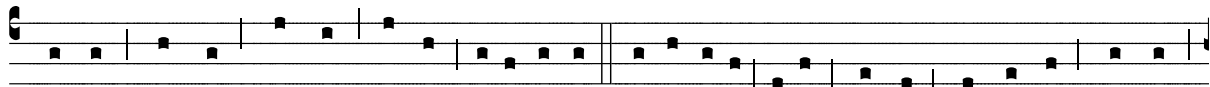
Sinä Pyhä Henki, perkaat kaikki ilkiämät synnit. Perkaa myös sinä meidän

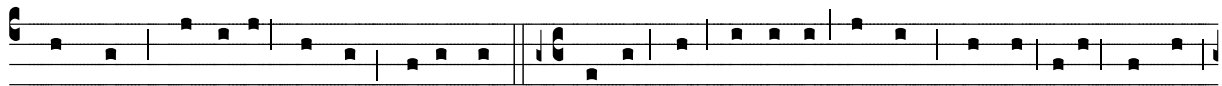
sisällisen inhimisen silmät, että se ylimäinen Isä mahtais meiltä nähtää, jonka
16v-

vaivoin puhtaan sydämen silmät voivat nähdä. Profeetat sinä yllytit, **että he**
|| Kristusen ||

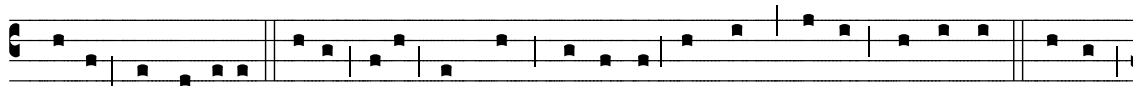
puhuit kauniit Herran menoi tulevaisii. Apostolit sinä saatoit Kristusen voittoo

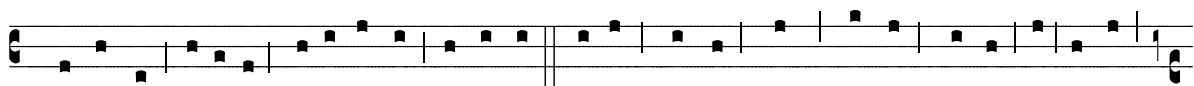
viemään ympäri kaiken mailman. Koska nyt Jumala sanans kautta teki taivaan,

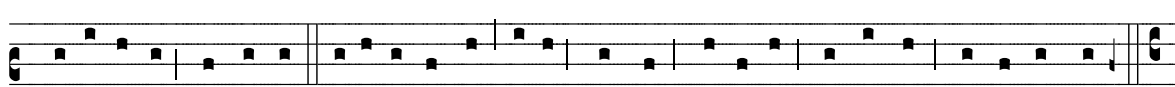
maan, meren rakenukset, niin sinä puhalsit vettein päälle sinun voimas, oo

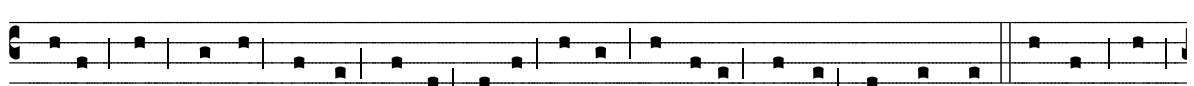
pyhä virgottaja. Sinä teet kasteen pyhäksi vedeks¹⁵ sielut pestäkses. Sinun
17r-

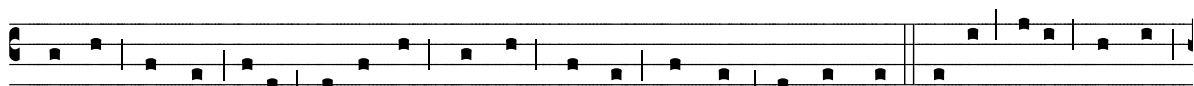
puhaltes tulevat inhimiset pyhäksi. Sinä Herra, kuin monet kielet ja tavat

mailmasa yhdistit. Epäuskoiset sinä saatoit oikkian Jumalan palvelukseen.

Sinä siis meitä nöyrii kuule, jotka sinun armois päälle huuðamma. Ilmain sen

armot turhat ovat Jumalan korvis kaikki meidän rukookset. Sinä, joka kaiken

¹⁵ Käsikirjoituksen tekstissä sana on "wedhexi", mutta sitä vastaa kolmen sijasta vain kaksi säveltä.

mailman pyhät autit pyytämään sinun oman armos moninaiisii pyhii lahjoi,
17v–

sinä annoit myös tänäpä apostleis niitä lahjoja, jotka ennen oudot olit

kaikesa mailmas. Niin sinä ylistit tämän päivän. Halleluja.

Sancti spiritus assit nobis gratia -sekvenssin kirjoittajaksi on mainittu saksalainen munkki Notker Balbulus (k. 912). Sekvenssi on ollut käytössä laajasti koko lännen kirkon alueella. (Moberg 1927, 72; Kurvinen 1929, 230.) Tekstin varhaisin suomennos *Pyhän henghen armo olkon* sisältyy Mikael Agricolan *Rucouskiriaan* (1544). Suomenkielinen sekvenssi tunnetaan nuotinnettuna kaikkiaan kolmessa-toista käsikirjoituksessa.¹⁶ Varhaisimmat näistä sisältyvät Westhin käsikirjoituksen lisäksi Kokemäen ja Raision käsikirjoituksiin ja katkelmallisina myös Ilmajoen gradualeen ja Kansalliskirjastossa säilytettävään missale-katkelmaan n:o 252. Nuotinnettujen käsikirjoitusten suomennokset ovat ortografian eroja lukuun ottamatta lähellä Agricolan rukouskirjaan sisältyvää suomennosta. Myöhemmissä käsikirjoituksissa eroja on enemmän.

Suomenkielisissä lähteissä sekvenssin sävelmät ovat varsin yhtenäisiä. Agricolan *Rucouskirian* käännöksessä on kyetty säilyttämään sekvenssin tavumäärät lähes samoina kuin latinankielisessä tekstissä. Tällöin latinankielisen tekstin mukainen sävelmä on voinut siirtyä lähes sellaisenaan myös suomenkieliseen runon yhteyteen. Kuitenkin suomalaisissa käsikirjoituksissa on esimerkiksi säkeen ”Sine pyhe hengi perkat caicki ilkiämet synnit” (4a) lopussa useita erilaisia ratkaisuja.

Sekvenssiä käytettiin yleisesti helluntaina, Turun hiippakunnassa erityisesti 1. helluntaipäivänä. Suomenkieliseen virsikirjaan sekvenssi tuli vuonna 1686, kun se liitettiin hieman Agricolan käännöksestä muunneltuna *Suomalaisten Sielun tavara* -kokoelmaan. (Kurvinen 1929, 230.) Se oli mukana vielä vuoden 1701 virsikirjassa ja sen sävelmistössä *Yxi Tarpelinen Nuotti-Kirja* (1702). Sekvenssin yleisesti esiintyvä ruotsinkielinen versio on *Then helge Andhes nådh*, jonka varhaisimmat versiot sisältyvät Högin ja Bjuråkerin käsikirjoituksiin (1540–1541).

In crastino Pentecosten Sequentia [Veni sancte spiritus et emitte]

- 1a : Twle Pyhä hengi tänn alaslaske taiuahast Sinun paistes walkeus
- 1b: Tule köyhädhen Jsä tule lahiain andaija tule sielun kircaus
- 2a: Sinæ paras lohdhutos ia mielen hyuæ wieras mackia mös wirgotus
- 2b: Töösä Sinæ olet lepo ia heltes wiluotus itkusa mös lohdhutos
- 3a: O caickein pyhin walkeus täytä sinun vscolistes Sydhämein pohiat
- 3b: Jlmmain sinun woimatas eij ole yeten toimitost eijkä mittän wighatoin.
- 4a: Pese se quin saastas on casta se quin kuiua on läkitze se quin hauoittu on
- 4b: Taita se quin coua on haudho se quin kylmä on caitze se quin exypi
- 5a: Anna Sinun vscolistes iotca Sinuhun turuauat pyhän Henghen lahiat.
- 5b: Anna awun ansiot anna loppu autuas anna ilo lackamatt. Amen.

¹⁶ Schalin 1946, 103. Schalin ei ole pannut merkille Loimaan käsikirjoitukseen (83^r–84^r) sisältyvää, ilman sanoja kopioitua sävelmää, joka on sanaviivojen sijoittelua myöten samanlainen kuin Nicolaus Ericin käsikirjoitukseen (107^v–108^v) sisältyvä *Pyhän hengen armo olcon* -sekvenssi.

Tule Pyhä Henki tän, alaslaske taivahast Sinun paistees valkeus.
17v-

Tule köyhäden Isä, tule lahjain antaja, tule sielun kirkkkaus.

Sinä paras lohđutos ja mielen hyvä vieras, makkia myös virgotus.

Työsä Sinä olet lepo ja heltees vilvotus, itkusa myös lohđutos.
18r-

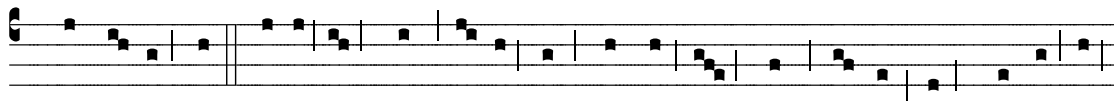
Oo kaikkein pyhin valkeus, täytä sinun uskolistes sydämein pohjat.

Ilmain sinun voimatas ei ole yhtään toimitost, eikä mittään vigatoint.

Pese se kuin saastas on, kasta se kuin kuiva on, lääkitse se kuin

haavoittu on. Taita se kuin kova on, hauđo se kuin kylmä on, kaitse se

kuin eksyyppi. Anna Sinun uskolistes, jotka Sinuhun turvaavat, Pyhän

Hengen lahiat. Anna avun ansiot, anna loppu autuas, anna ilo lakkaamatt.
18v-

Aamen.

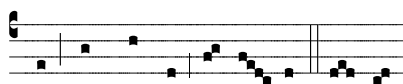
Keskiajalla ”Kultaiseksi sekvenssiksi” kutsuttu *Veni sancte spiritus et emitte* ja sen suomennos *Tule Pyhe hengi ten* näyttävät saaneen vahvan aseman Turun hiippakunnassa reformaatioajan laulujen joukossa. Sekvenssiä laulettiin latinankielisenäkin ilmeisesti vielä 1600-luvulla, koska piispa Ericus Eriki mainitsee siitä postillassaan (I, s. 943): ”Ninquin seuracunnasa tämän päiwän päälle weisatan. Dulcis hospes animæ dulce refigeriaum” (säkeet 2bc). *Missale Aboensessa* sekvenssi on sijoitettu 2. ja 3. helluntaipäivälle, Agricolan rukouskirjassa se kehoitetaan laulamaan helluntaiviikolla maanantaista torstaihin ja vielä lauantaina sekä Westhin koodeksissa ja Urjalan käsikirjoituksessa helluntaipäivänä. Jacobus Finno ei liittänyt sekvenssiä virsikirjaansa, mutta kylläkin teokseensa *Yxi wäähä Rucous Kiria* (1583). (Kurvinen 1929, 230–231.) Rukouksena sekvenssi on säilynyt Suomen luterilaisessa kirkossa nykypäiviin saakka. Sen teksti tunnetaan nykyisin evankeliumikirjan helluntairukouksena (Evanke-liumikirja 1999, 399). Sekvenssiä ei tunneta ruotsinnettuna reformaatioajalta, mutta tanskankielisenä se sisältyy Hans Thomissonin virsikirjaan (1569, 103r).

Sekvenssin suomenkieliseen *Tule Pyhä hengi ten* -tekstiin liittyvä sävelmä tunnetaan kahdeksasta käsikirjoituksesta. Olav D. Schalinin (1946, 105) mainitsemien kuuden lähteen lisäksi sekvenssi on kopioitu myös Iisalmen käsikirjoitukseen (71–73) ja Loimaan käsikirjoitukseen (84r–v), tosin viimeksi mainittuun on teksti jäänyt kopioimatta. Sanaviivat osoittavat kuitenkin, että sävelmä on tarkoitettu suomenkielisen tekstin yhteyteen. Käsikirjoituksissa sävelmät ovat ilmeisiä kirjoitusvirheitä lukuun ottamatta hyvin yhtenäisiä. Ainoan poikkeuksen näyttävät muodostavan viimeisen säeparin säkeiden päätökset, joissa Westhin, Raision ja Sigfredhsonin käsikirjoitusten sävelmä on hieman pelkistetympi kuin muissa suomenkielisissä ja myös Urjalan käsikirjoituksen tapaisissa tyypillisissä Turun hiippakunnan latinankielisissä lähteissä.

Urjalan käsikirjoitus, 62r:

Westh, 17v–18v
(Raision käsikirjoitus, 5r–v
Sigfredhsonin käsik., 33v–34r):

Nicolaus Ericin käsik., 108v–109r
(Loimaan käsikirjoitus, 81r–v,
Tukholman käsik., 227v–228v
Antonius Canutin käsik., 19r–v
Iisalmen käsikirjoitus, 7

da per-en-ne gau-di-um. A-men.

an-na i-lo lac-ka-matt. A-men.

An-na¹⁷ i-lo lac-ka-math. A-men.

Veni Sancte spiritus -sekvenssin teksti sisältyy latinan kielestä suomennettuna Agricolan rukouskirjaan, ja käännös on vakiintunut myös myöhempiin nuotinnettuihin käsikirjoituksiin. Muita suomenkielisiä käännöksiä ei ole säilynyt. Käsikirjoitusten suomennokset ovat ortografiaa lukuun ottamatta lähes samanlaisia. Ainoana poikkeuksena huomio kiinnittyy Tukholman käsikirjoituksen ja Antonius Canutin käsikirjoituksen muutamiin eroihin. Nämä näyttävät siirtyneen myös Iisalmen käsikirjoitukseen, jossa tavanomaisen tekstin ohkeen on lisätty Tukholman käsikirjoituksen tekstiä lähellä olevat tekstit. Tukholman käsikirjoituksessa ja Antonius Canutin käsikirjoituksessa sekvenssi päättyy amensanan sijaan alleluia-sanaan.

Westh, 17v:

Anna sinun wskolistes
jotca sinuhun turwauat
pyhän hengen lahiat.

Anna auun ansiot

anna loppu autuas
anna ilo lackamat.
Amen.

Tukholman käsikirjoitus, 217v–218v,
Canutin käsikirjoitus, 19v:

Anna sinun wskolistes
jotca tygös turwauat
sinun pyhimatt lahias

Anna uscon wahuistos
anna autuas loppu
anna ilo lackamat.
Alleluja.

Iisalmen käsikirjoitus,
71–73:

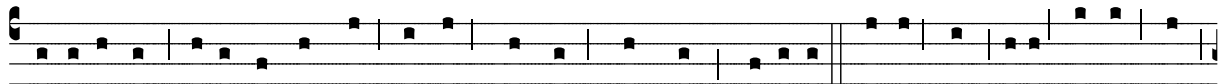
Anna sinun uskolises
jotka tygös turuauat
pyhän hengen lahiat.

tai: Sinun pyhimät lahiat
anna auut austas
tai: anna wskon wahuistos
anna loppu autuas
anna ilo lackamat.
Amen.

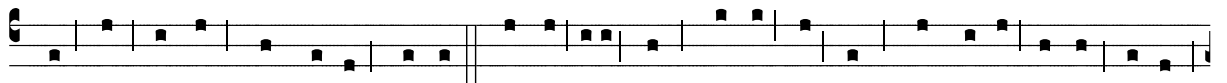
¹⁷ Tukholman käsikirjoituksessa ja Antonius Canutin käsikirjoituksessa na-tavulla on f-sävel.

**De creatione Lapsu seu De Redemptione hominis [Aff menniskionse arma
uselheet]**

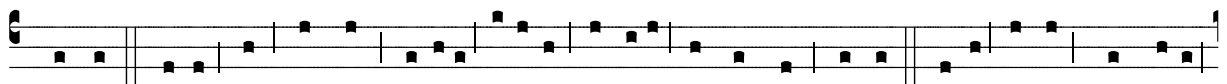
- 1: Inhimisen wiheläitzydhest tuleu meiden caickein weisata,
 2a: Mikæ hän oli mikæ hen on sen andau Raamattu tietæ.
 2b: Mulda oli hän mulda on hän mullaxi pitey hänen iällens
 3a: Mitæ siß autau kehua elikkä palioa hänestäns pittæ,
 3b: Mitæ auttau röykeys mitæ auttau ylpeys eli coreus
 4a: Eij auta rikkaus eij wisaus eij tauara eij valda
 4b: Mutta cuolema on caickein wißi iota eij kengän taidha wältæ.
 5a: Quinga tainu on se tulla ette meiden caickein cuoleman pitäy
 Kysyckös sitæ minulle nin minæ sanon sinulle sen iälken quin Jumala armoijans andau.
 5b: Jsä Jumala caickiualdias taiuan herra ia kuningas
 Hän loij Jnhimisen henen oman kuuans iälken ia annoij hänelle elämän ia henghen
 6a: Mutta cosca inhiminen lootudh oli, oli hän wighatoin ia pandit Praadißin elämän.
 6b: Ja Jumala annoij hänen käskyns etteij kieldystä puusta pitänyt hänen syömän
 7a: Mutta Perkele ioca on se cauala hengi Petti hen hänen ia wietтели
 käski syöd hæ siitæ puusta quin Jumala kielsi
 7b: Mikä tuli henen siitten syönyenßæ cadhotti hen sen hyuän quin Jumala hänelle lupaiß
 ia saii iällens cuoleman ioca on se oicke synnin palca
 xa: Mutta Isä Jumala quin on laupias eij woinu kärßi Jnhimisen cadhotusth.
 xb: Mutta lupais lähättä henen ainoan poicans ionga piti sen iällens lunastaman
 7c: Nin tuli Jesus Christus se oicka herra alas taiuahast tähän mailman
 wapactaman sitæ köyhæ wiheläist inhimist
 7d: Ja annoij itzens siihen couan cuolemahan sen pälle ettæ me quin cadhotetut olimma
 hänen werens ia cuolemans cautta piti iällens lunastettaman
 xc: Caicki ne quin nyt vscouat hänen pällens saauadt wißist ijancaickisen elämän
 xd: Mutta caicki ne quin eij vsco hänen pällens piti cadhottettaman
 8a: O Jumala meiden rakas Jsä Anna armoijas että me taidhaisim vsco hänen pällens
 8b: O sinæ laupias Jesu || Jesu || christe lähätæ se pyhä hengi ioca meite warielis täsä wiheläit-
 zydheß
 9: Jumalan olkon kijtos ia Cunnia mös Poijan ynnæ pyhän hengen cansa
 Amen

Inhimisen wiheläitsyydest tuleu meidän kaikkein weisata. Mikä hän oli, mikä hän
 18v-

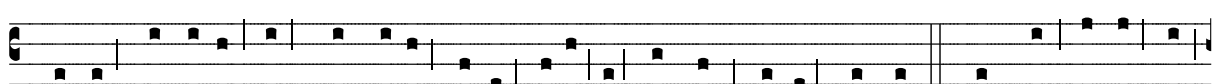
on, sen antau Raamattu tietää. Multa oli hän, multa on hän, mullaksi pitäy hänen

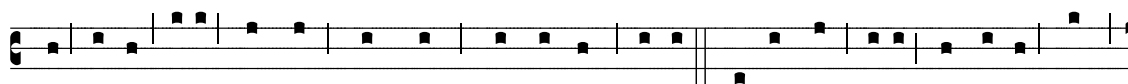
jällens. Mitä siis auttau kehua elikkä paljoa hänestäns pittää. Mitä auttau röykeys,

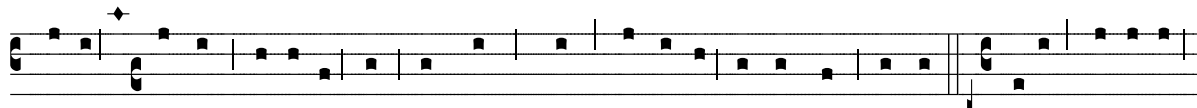
mitä auttau ylpeys eli koreus. Ei auta rikkaus, ei wiisaus, ei tavara, ei valta.
 19r-

Mutta kuolema on kaikkein wissi, jota ei kenkän taida wälttää. Kuinka tainu on

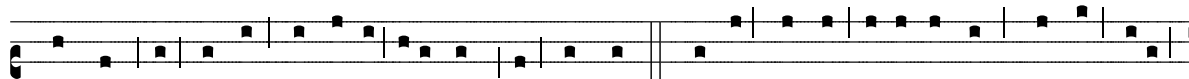
se tulla, että meidän kaikkein kuoleman pitäy. Kysykkös sitä minulle, niin

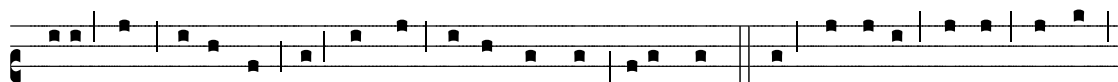
minä sanon sinulle sen jälkeen, kuin Jumala armojans antau. Isä, Jumala,

kaikkivaltias taivaan herra ja kuningas, hän loi inhimisen hänen oman kuvans

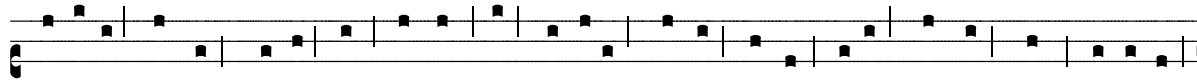
jälkeen ja annoi hänelle elämän ja hengen. Mutta koska inhiminen luotut oli,
19v-

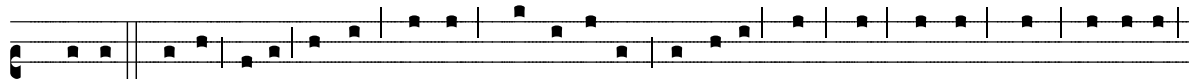
oli hän vigatoin ja pantit paradiissiin elämään. Ja Jumala annoi hänen

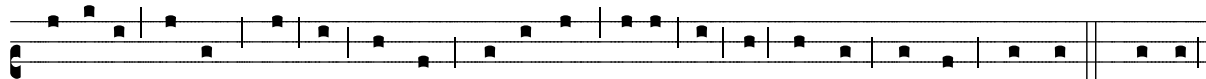
käskyns, ettei kieltystä puusta pitänyt hänen syömän. Mutta Perkele, joka on se

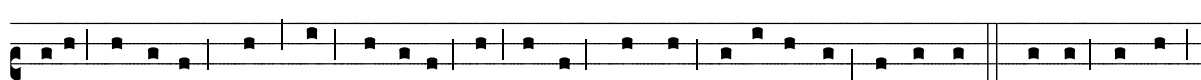
kavala henki, petti hän hänen ja vietteli, käski syöä siitä puusta kuin Jumala

kielsi. Mikä tuli hänen siittän syönyänsä, kaðotti hän sen hyvän kuin Jumala

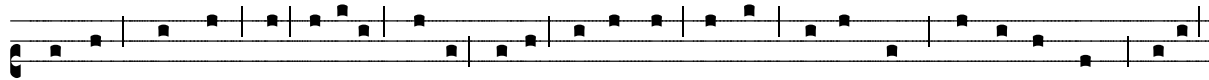
hänelle lupais, ja sai jälleens kuoleman, joka on se oikkee synnin palkka. Mutta
20r-

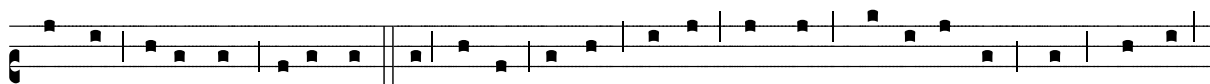
Isä Jumala, kuin on laupias, ei voinu kärssii inhimisen kaðotust, mutta lupais

lähettää hänen ainoan poikans, jonka piti sen jälleens lunastaman. Niin tuli

Jeesus Kristus, se oikea Herra, alas taivahast tähän mailmaan vapahtamaan sitä

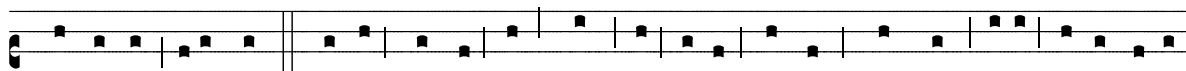
köyhää viheläistä ihmistä ja annoi itsensä siihen kovaan kuolemahan sen päälle,

että me kuin kadotetut olimme, hänen verensä ja kuolemans kautta, piti jälle-
20v-

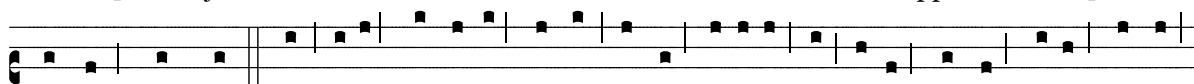
lunastettaman. Kaikki ne kuin nyt uskovat hänen päällensä, saavat vissistä ijan-

kaikkisen elämän. Mutta kaikki ne, kuin ei usko hänen päällensä, piti kadotetta-

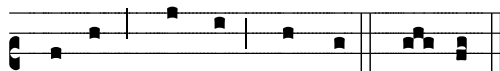
man. Oo Jumala, meidän rakas Isä, anna armoja, että me taidaisim uskoo
[Käsikirjoituksessa C-klaavi on alimmalla viivalla tästä sekvenssin loppuun saakka.]

hänen päällensä. Oo sinä laupias Jeesu Kriste, lähetä se Pyhä Henki, joka meitä
21v-

varjelis tässä viheläisyydessä. Jumalan olkoon kiitos ja kunnia myös Pojan ynnä

Pyhän Hengen kanssa. Amen.

Myöhäiskeskiaikana suosittua syntiinlankemuskertomusta käsittelevä ruotsinkielinen sekvenssi *Aff menniskiones arma uselheet* on löytynyt viidestä käsikirjoituksesta. Suomenkielinen versio tunnetaan Westhin koodeksin lisäksi vain Tammelan gradualeen liittyvästä luterilaisesta gradualesta. (Schalin 1946, 11, 82; 1947, 56.) Tekstin mahdollista latinankielistä esikuvaa ei ole löydetty, ja suomenkielinen versio saattaa perustua ruotsinkieliseen. Teksteihin liittynyt sävelmä tunnetaan yleensä Marian taivaaseenottamisen päivän (*Assumptionis Mariæ*) sekvenssin *Congaudet angelorum chori* yhteydestä ja myös suomalaisista käsikirjoituksista (Taitto 2000, 48).

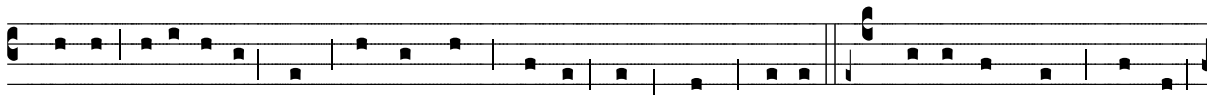
Suomenkielisen sekvenssin rakenne ei täysin vastaa latinankielistä. Yllä olevaan tekstin litterointiin liitettyjen x-kirjaimella merkittyjen säkeiden sävelmiä ei latinankielisessä sekvenssissä ole, ei myöskään kertautuvia säkeitä 7c–d. Westhin koodeksissa tälle syntiinlankeemusta pohtivalle sekvenssille on annettu otsikko *De creatione Lapsu seu De Redemptione hominis*. *Graduale Tammelensessa* otsikko on hieman erilainen: *De creatione hominis, Lapsu et Restauratione ejusdem, per Christum*, mutta Tammelan versiossa on yhden ilmeisen klaavivirheen lisäksi vain muutamia pieniä eroja.

De Die Ascensionis Domini] Sequentia [Rex omnipotens]

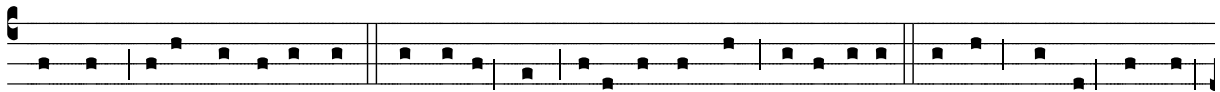
- 1: CAickiualdias kuningas tänäpäiuän
 2a: Woitti mailman Ja lunasti Jnhimisen
 2b: Siitten ylösastuj hen taiuasen custa hen mös läxi.
 3a: Neliäkymmend päiuæ ielken ylösousemisens
 3b: Wahuisti hen opetuslastens sydhæmitæ
 4a: Annoij heille rauhan ia käski keskinäns rakasta
 4b: Joille hen mös annoi woiman päästæ Jnhimisten synnejæ
 5a: Ja lähätti heiden mailman saarnaman synnin parannosth
 5b: Ja castaman canða Nimen Jsæn ia poijan ia pyhen henghen
 6a: Ja syödhesäns kielsi hen heiden Jerosolimast poislähtemæsth
 6b: Ennein *quin* he sait sen lahian *quin* hen *heille* lupais sanodhen
 7a: Eij monda päiuæ culu ennein *quin* minæ lähätæn lohdhutos henghen maan pälle.
 7b: Ja teidhen pitey todistaman minua Jerusalemis Judeas ia Samarias
 8a: Ja cosca hen sen sanonut oli Otettin hen heidhen nähdhens *ylös* kirkasen piluen.
 8b: Ja piluj peitti henen heidhen silmistens cosca he wielæ kurkistelit taiuasen,
 9a: Catzo. Seisoit caxi miestä heiden tykönæns walkeis waateis
 9b: Jotka sanoit, Mitæ the Jhmectelettæ catzoin taiuase
 10a: Tämä Jesus *quin* ylösotettin teidhen tycköän Jsän*oickealle* Oickealle
 10b: Nin *quin* hen ylösastuj nin hen tuleu caickia omiansa etzimæn
 11a: O Jumala caickiualdias ionga inhimisen sinæ caunisti loidt
 11b: Sen Perkele petti Paradisis ia sidhottuna henen cansans veij heluettin
 12a: Sinæ Jesu sen iällens lunastit omalla werelläs
 Ja weidt iällens paradisin ilohin custa hen ennein poislangesi
 12b: Sinæ domari coscas tulet domitzeman mailma
 Me ruckoilemma sinua anna meille ijancaickiset ilodt sinun pyhädhes seas
 13: iosa me caickin kijtæm sinua ia weisam Alleluja

Kaikkivaltias Kuningas tänäpäivän voitti mailman ja lunasti inhimisen.
 21r-

Sitten ylösastui hän taivaaseen, kusta hän myös läksi. Neljäkymment päivää

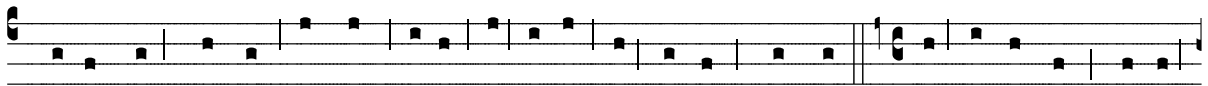
jälkeen ylösousemisens vahvisti hän opetuslastens sydämitä. Annoi heille rauhan
 21v-

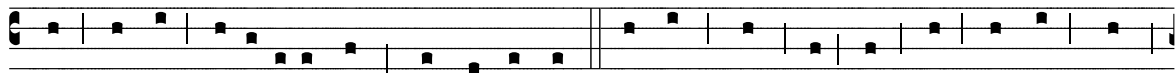
ja käski keskinäns rakastaa, joille hän myös annoi voiman päästää inhimisten

synnejä ja lähetti heidän mailmaan saarnaamaan synnin parannost ja

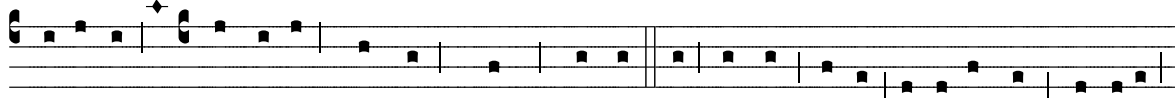
kastamaan kansaa nimeen Isän ja Pojan ja Pyhän Hengen. Ja syödesäns kielsi

hän heidän Jerosolimast poislähtemäst. Ennein kuin he sait sen lahjan, kuin

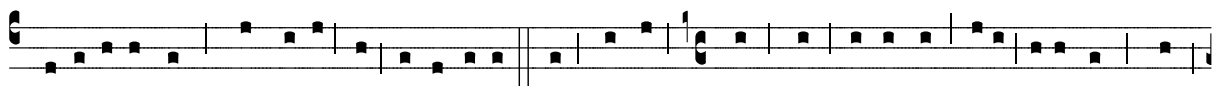

hän heille lupais sanoen: ei monta päivää kulu, ennen kuin minä

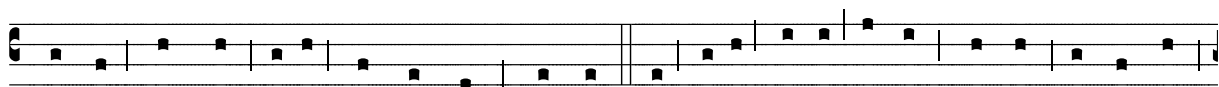

lähetän lohdotus hengen maan päälle. Ja teidän pitäy todistaman minua

22r-

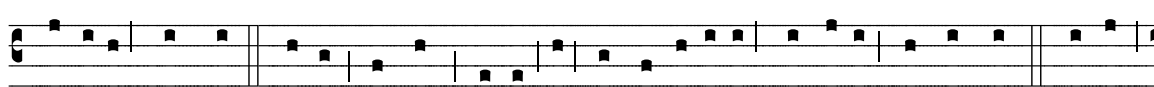
Jerusalemis, Juudeas ja Samarias. Ja koska hän sen sanonut oli, otettiin hän

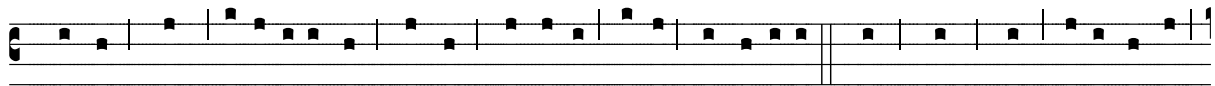
heidän nähdens ylös kirkaaseen pilveen. Ja pilvi peitti hänen heidän silmistäns,

koska he vielä kurkistelit taivaaseen. Katso, seisoi kaksi miestä heidän tykönäns

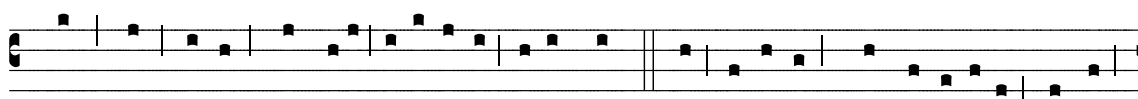

valkeis vaatteis, jotka sanoit, mitä te ihmettelettä katsoin taivaaseen. Tämä

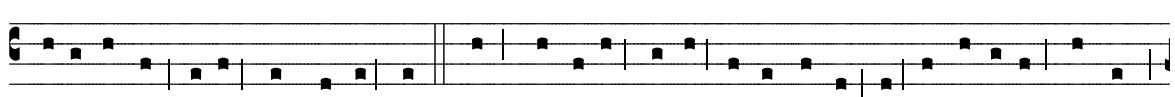

Jeesus, kuin ylösotettiin teidän tykköän Isän oikealle. Niin kuin hän ylösastui,

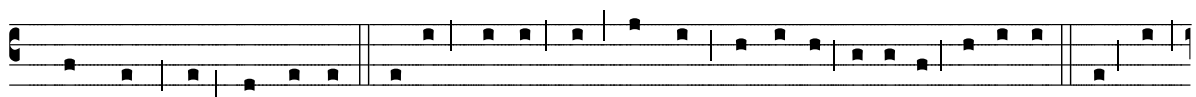
22v-

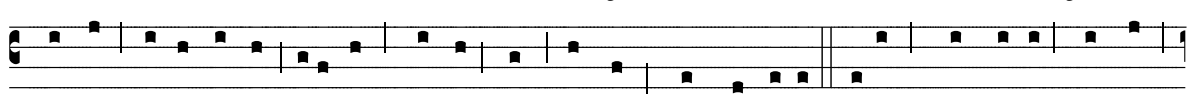
niin hän tuleu kaikkia omiansa etsimään. Oo Jumala, Kaikkivaltias, jonka

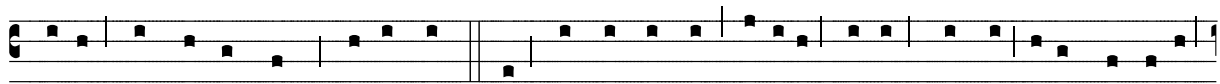
inhimisen sinä kauniisti loit, sen Perkele petti paradiis ja sidottuna hänen

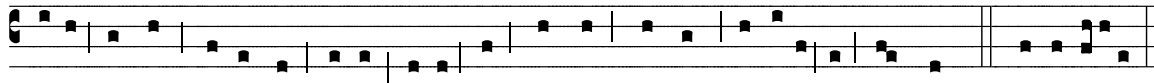
kansans vei helvettiin. Sinä Jeesu sen jällens lunastit omalla verelläs ja veit

jällens paradiisin ilohin, kusta hän ennen pois lankesi Sinä duomari, koskas

tulet duomitsemaan mailmaa? Me rukkoilemma sinua, anna meille ijankaikkiset
23r-

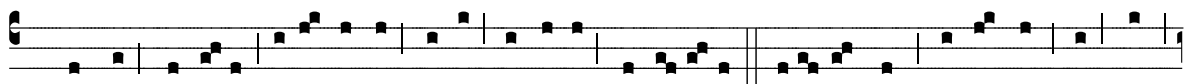
ilot sinun pyhädes seas, josa me kaikin kiitäm sinua ja veisaam. Halleluja.

Rex omnipotens -sekvenssin kirjoittajana on mainittu 1000-luvulla elänyt Hermannus Contractus, mutta Kurvisen (1929, 241) mukaan teksti on varhaisempi. Latinankielisestä tekstistä käännettyä suomennosta on hänen mukaansa käytetty helatorstaina ja latinankielistä sekvenssiä helatorstaita seuraavana sunnuntaina ja helluntaina. Ilkka Taiton (2000, 43) mukaan latinankielistä sekvenssiä on laulettu helatorstaita seuraavana sunnuntaina. Suomenkielisenä sekvenssi sisältyy viiteen käsikirjoitukseen (Schalin 1946, 98). Lisäksi sävelmä sisältyy ilman tekstiä Loimaan käsikirjoitukseen (81v–83r), jossa sävelmä voidaan kuitenkin sanaviivojen perusteella yhdistää sekvenssin suomennokseen. Sekvenssiä ei tunneta ruotsinkielisenä.

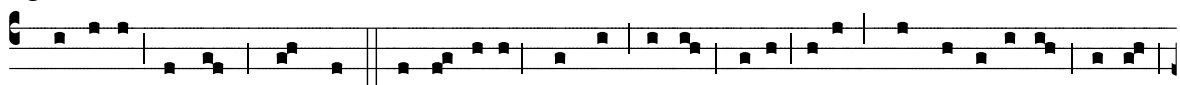
[*Lætabundus exultet fidelis*]

- 1a: Caicki christitytt iloitzeuat tällä Jughlala, alleluia
 1b: ylimeinen kuningas on nyt syndynny ydhest nöitzest.
 2a: vapattaia meijen tygien tuli Jsän caickiualdian tyckö ia otti miehudhen,
 2b: Auringo on ylesnosnu ioca eý ikänens alaslaske mutta aina paista:
 3a: Tämä auringo valaise meidhen ia vie meitä codhastans Jsen iumalan tyghie
 3b: Auringo on peiuen techny Öö on poiss aiettu pimeydhens cansa.
 4a: Swri ichme näghyi täsä että Jumalan poika miehudhen otti ia tuli oriaxi,
 4b: Hän on Jumala ia mies ioca meitä autta taita cole[☩]masta,
 5a: Esaijas on sanonu että Jumala aiuoij tulla hänen voimans cansa inhimisexi,
 5b: Nijn kuin sanottu oli on nytt tullu Jumala voimans osotti
 ||elämän|| elämen tien nijle ||osott|| *valmisti* quin sen päle vskouatt,
 6a: O heiju Judan suku mixes sitä tundenu vsko tämä nijn syndis poispesten
 6b: Tämä on se ainoa kuin meijen synnin poisotta, sen ramattu meile osotta.
 alleluja.

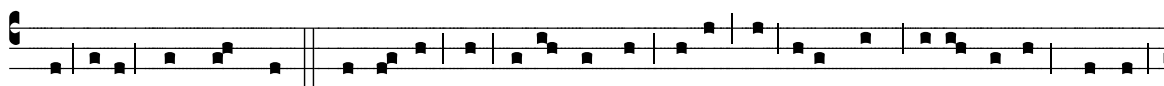
Christus alas astui taiuast
 ja syndyi neitzöst puchtast
 Hän päästi meitä swrest vaiuast
 Ja iancaikisest tuskast

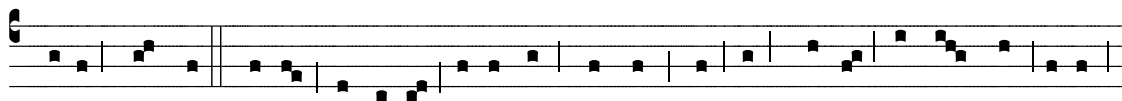
Kaikki kristityt iloitsevat tällä juhlala. Halleluja. Ylimäinen kuningas on nyt
23r-

syntyyn ydhest neitsöst. Vapattaja mejän tygen tuli, Isän kaikkivaltiaan tyköö

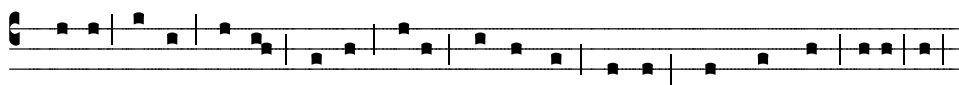
ja otti miehuuden. Aurinko on ylesnosnu, joka ei ikänäns alaslaske, mutta

aina paistaa. Tämä aurinko valaisee meidän ja vie meitä kohdastans Isän,
23v-

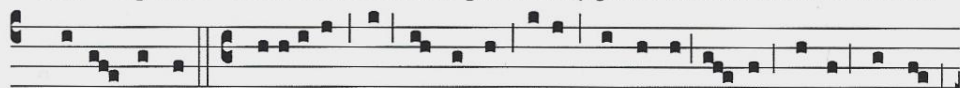
Jumalan tyge. Aurinko on päivän tehny, yö on pois ajettu pimeyðens kanssa.
[Alkuperäinen

Suuri ihme nägyi tässä, että Jumalan Poika miehuuden otti ja
nuotinnos on tällä osuudella virheellinen, ja sävelmän loppuosa puuttuu.]
[Jatko seuraa lähinnä Urjalan käsikirjoitusta (1608).]

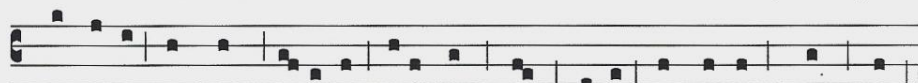
tuli orjaksi. Hän on Jumala ja mies, joka meitä auttaa taitaa

kuolemasta. Esaijas on sanonu, että Jumala aivoi tulla hänen
24r

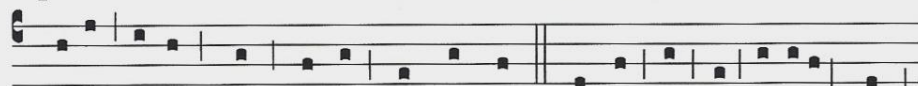
voimans kanssa ihmiseksi. Niin kuin sanottu oli, on nyt tullu,

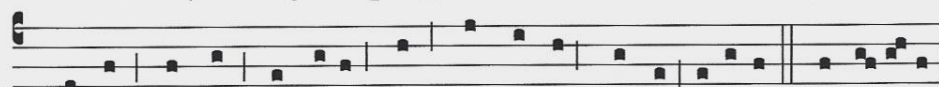
Jumala voimans osotti, elämän tien niile *valmisti,* kuin sen
|| osott, ||

pääle uskovat. Oo häijy Juudan suku, mikses sitä tuntenu.

Usko tämä, niin syntis poispestään. Tämä on se ainoa, kuin

meijän synnin poisotta, sen Raamattu meille osotta. Halleluja.

[Sivun 24v kertosaäkeistön (*versus intercalaris*) sävelmä: Kangasalan käsikirjoitus 1624]

Kristus alasastui taivaast ja syntyi neitsöst puhtaast. Hän
päästi meitä— suurest vaivast ja iankaikkisest— tuskast.

Lætabundus exultet fidelis -sekvenssistä tunnetaan kaksi suomennosta. Molemmat on käännetty ruotsinkielisestä *Alle Christne frögda sigh* -tekstistä, joka puolestaan on latinalaisen tekstin vapaa käännös. Westhin koodeksiin ja muutamiin muihin käsikirjoituksiin sisältyvää *Caicki christitytt iloidzeuat ... Ylimäinen kuningas...* -runoa yleisempi on muun muassa Jacobus Finnon virsikirjaan sisältyvä *Caicki Christityt iloitcan ... Nyt on syndynyt...* (Kurvinen 1929, 241–242; Schalin 1946, 98.)

Sekvenssin kirjoittajana on pidetty Bernhard Clairvaux'laista (k. 1153). Kurvisen (1929, 241) mukaan runo on kuitenkin vanhempi ja mahdollisesti peräisin jo ensimmäiseltä vuosituhanelta. *Missale Aboense* osoittaa sekvenssin laulettavaksi joulupäivänä ja kahtena sitä seuraavana päivänä sekä loppiaisenä, kynttilänpäivänä ja joulunajan lauantaipäivien Maria-messuissa. Vuoden 1614 kirkkokäsikirjan mukaan *Caicki christitytt* -sekvenssi voidaan laulaa ”joulun pyhin”. (Haapanen 1918, 142–149; Kurvinen 1929, 241–242.)

Westhin koodeksissa sekvenssistä puuttuvat nuotit sanoista ”tuli oriaxi, Hän on Jumala...” lähtien. Tämän nuotinnoksen sävelmän puuttuva osa on rekonstruoitu Urjalan käsikirjoituksen mukaisesti.

Sekvenssiin liittyneen kertosaäkeen (leisin, *versus intercalaris*) sävelmä tunnetaan vain Kangasalan käsikirjoituksesta (1624) ja sen rinnakkaisista käsikirjoituksista sekä vuoden 1702 painetusta sävelmistöstä *Yxi Tarpelinen Nuotti-Kirja*. Niissä ei tekstin sijoitus nuotteihin käy ilmi. Tässä nuotinnoksessa Westhin koodeksin teksti on hieman soveltaen sijoitettu käsikirjoitusten mukaiseen sävelmään. Sävelmä on transponoitu sekvenssiin sopivalle korkeudelle ja nuottiarvoja on jaettu sekä kaarituksia lisätty tekstin edellyttämällä tavalla. Kertosäe lauletaan joka toisen säkeistön jälkeen – ”post duos versus canatur” (Urjalan käsikirjoitus 84r).

Lætabundus-sekvenssi ei yleensä sisällynyt luterilaisiin, muun muassa Elerin, Lossiuksen, Thomisönin ja Jespersönin kokoelmiin (Ameln 1941, 655). Näissä jouluajan sekvenssinä on *Grates nunc omnes*, joka Suomessa tunnetaan eräänä vuoden 1625 *Piæ cantiones* -kokoelman lauluna. Ruotsalaisissa Högin ja Bjuråkerin käsikirjoituksissa sekä *Lætabundus* että *Grates nunc omnes* ovat ruotsinnettuina (Adell 1941, Hg 29–31, Bj 18–20). Kielestä johtuvia muutoksia lukuun ottamatta *Lætabundus*-sekvenssin suomenkielisten lähteiden sävelmät ovat ilmeisen yhteneviä vastaavien latinankielisten, Turun hiippakunnassa käytettyjen sekvenssien kanssa (Hannikainen 2012, 25).

[*Victimæ paschali laudes (Päsiäisen kijtos uffria)*]

A. Päsiäisen kijtos vffria, Vffrapi Christicunda,

1a. Caritz lunasti lampat, Christus viatoin Jsäll souitti || sÿnneisset puchta|| verellens ||
1b. Cuolem ia elem kijstelit campailein ichmelisest elämen ruhtinas valdau eläuen[]

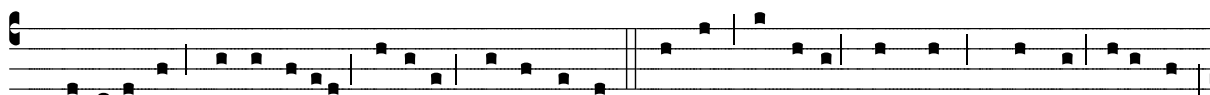
2a. Maria sanepi sen quin hän näki haudhalla, christuxen näki eläuen, ia cunniasa ylesnosnuen,

2b. Engelitt mös todistaiat ia lijna ionga hän kärittin; Iesus on nosnu cuolemas, ia ilmeittäpi
itzens Galileas,

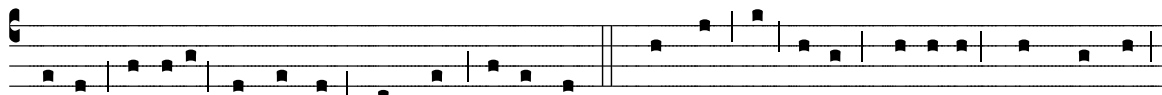
3a. Uskottapa ombi ennen Marian tottuus, quin Judan Cansan villityxett

3b. Nÿtt me totisest sen vskom ett Christus on ylesnosnu ia ombi Christicunnan Kuningas,
alleluia.

[Westhin koodeksista puuttuva nuotinos perustuu kolmeen muuhun käsikirjoitukseen.]

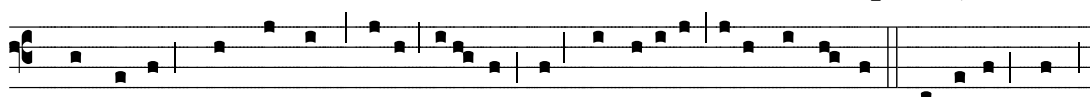
Päsiäisen kiitosuffria uffrapi kristikunta. Karits lunasti lampaat. Kristus viatoin
24v-

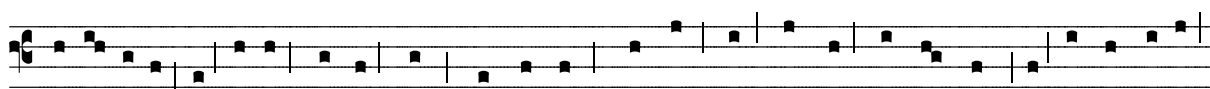
Isäll sovitti synneiset puhtaal verelläns. Kuolem ja eläm kiistelit kamppailein

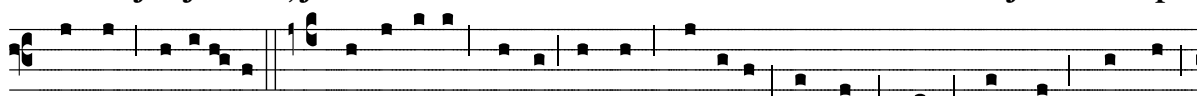
ihmeelisest. Elämän ruhtinas valtau elävän. Maria sanopi sen, kuin hän näki

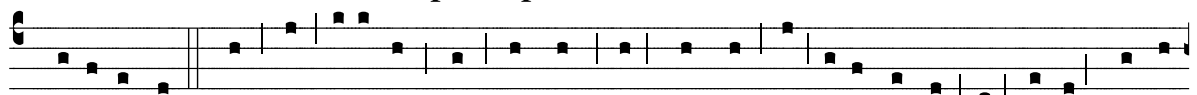
hauðalla, Kristuksen näki elävän ja kunniasa ylesnosnuen. Enkelit myös
25r-

toðistajat ja liina, jonka hän käärittiin. Jeesus on nosnu kuolemast ja ilmeittäpi

itsens Galileas. Uskottapa ombi ennen Marian tottuus kuin Juudan kansan

villitykset. Nyt me totisest sen uskom, ett Kristus on ylesnosnu ja ombi kristi-

kunnan kuningas. Halleluja.

Wipo Burgundilainen (k. n. 1050) toimi keisari Konrad II:n ja Henrik III:n hovikappalaisena. Hänen nimeensä liitetty pääsiäissekvenssi *Victimæ paschali laudes* on peräisin 1000-luvulta ja on yksi varhaisimmista runomitallisista sekvensseistä. (Apel 1958, 459–460; Hiley 1995, 189–190.) Se on ollut keskiajalla suosittu koko lännen kirkon alueella. David Hiley olettaa suosion perustuvan koruttomaan,

mutta silti dramaattiseen Magdalan Marialle osoitettuun kysymykseen ”Dic nobis Maria, quid vidisti in via?” ja siihen annettuun vastaukseen (Hiley 1995, 189). Laulu sisältyi yleisesti sekä latinan kielellä että kansankielisinä käännöksinä myös luterilaisten kirkkojen reformaatioajan laulukirjoihin, kuten Lucas Lossiuksen *Psalmodiaan* (1561) ja Hans Thomissønin virsikirjaan (Lossius 1561, 104v–105v; Thomissøn 1569, 83v–85r). Tanskankielisenä (*Christus Jesus for oss offrit*) ja poikkeuksellisesti men-
suraalinotaatiolla kirjoitettuna se sisältyi myös Jespersønin gradualeen (1573, 217–219).

Victimæ-sekvenssi lienee yksi ensimmäisistä ruotsin- ja suomenkielisiksi käännettyistä messun propriumlauluista. Eräässä 1300–1400-luvulta peräisin olevassa missale-koosteessa sekvenssiin on latinankielisen tekstin alle 1500-luvulla lisätty ruotsinkielinen käännös *Jesus christus han är worden* (Taitto 1992, 243–246). Suomenkielisiin painettuihin virsikirjoihin sekvenssin käännös on kuulunut Jacobus Finnon (1583?) virsikirjasta lähtien (*Jesus Christus vhrix meille*, nro 62). Vuosien 1886 ja 1939 suomalaisiin virsikirjoihin se ei sisältenyt, mutta palautui nykyisen Suomen evankelis-luterilaisen kirkon vuoden 1986 virsikirjan myötä (virsi 87, *Kiitosta nyt uhratkaamme*).

Alkuperäiseen latinankieliseen runoon sisältyy ainoastaan neljä säkeistöä, pariton alkusäkeistö ja kolme parillista säkeistöä (A – 1a – 1b – 2a – 2b – 3a – 3b). Sekvenssirunon päättävän latinankielisen alkuperäistekstin säännöllinen rakenne rikkoontui Trenton kirkolliskokouksen (1545–63) poistaessa juutalaisvastaiseksi koetun säkeistön ”*Credendum est magis soli Mariæ veraci quam Judeorum turbæ fallaci*” (säkeistö 3a).¹⁸

Reformaatioajalta *Victimæ*-sekvenssistä on säilynyt nuotinnettuna kaikkiaan 26 suomenkielistä lähettä. Lisäksi Loimaan käsikirjoitukseen sisältyy sävelmä, johon teksti on jäänyt kopioimatta, ja Westhin koodeksiin kaksi tekstiä, joihin liittyvät tyhjät nuottiviivastot (Hannikainen 2010, 165). Suomenkielisiä käännöksiä tunnetaan reformaatioajalta kuusi erilaista. Yleisin näistä on Jacobus Finnon virsikirjaan ja useisiin käsikirjoituksiin sisältyvä *Jesus Christus vhrix meille*. Westhin koodeksin kaksi käännöstä ovat suoraan latinasta käännetty *Päsiäisen kijos vffria*, *Vffraapi Christicunda* ja ruotsinkieliseen *Jesus Christus han är worden* -tekstiin perustuva *Jesus Christus ombi ollut Vffri meidhen edhesten*. Jälkimmäisen toisinto *Jesus Christus ombi ollut yxi yffri* sisältyy kopioon, jonka Eeli Granit-Ilmoniemä on laatinut Kokemäen pappilan tulipalossa tuhoutuneesta *Codex Cumoensis* -käsikirjoituksesta (239–242), sekä pienin eroin Raision käsikirjoitukseen (6r–v), *Liber Templii Ilmolensis* -käsikirjoitukseen (50–56)¹⁹ ja Kansalliskirjastossa säilytettävän Agricolan *Pinan* (2. painos 1616) yksilön liitteeseen. Loimaan käsikirjoituksen (81r–v) tekstittömän sävelmän sanaviivat vastaavat *Codex Cumoensisen* tekstiversiota. Iisalmen käsikirjoitukseen (41–42) sisältyy muista yhteyksistä tuntematon käännös *Jesus Christus hän on tullut, Uffrivi meidän tehden*. Hemminki Maskulaisen virsikirjaan (1605?, 140v–141v) taas sisältyy Jacobus Finnon käännöksen lisäksi myös ilmeisesti Petrus Melar-topæuksen suomentama versio *Jesus Christus wissist wahwast* (Kurvinen 1929, 103). Samanlaisten käännösten kesken esiintyy runsaasti pieniä, erityisesti kirjoitustapaa koskevia eroja.

Sekvenssin Westhin koodeksissa puuttuva nuotinnos on rekonstruoitu kolmen muun lähteen perusteella. Sekvenssiin on epäilemättä liittynyt sama kertosaäkeistö (*versus intercalaris*) kuin seuraavaan, koodeksin toiseen versioon.

¹⁸ Hiley 1995, 189. Suomalaisissa *Victimæ*-versioissa kyseinen säe näyttää nykyistä virsikirjaa lukuun ottamatta aina säilyneen. Tämä lause käännettiin 1500-luvun suomalaisissa teksteissä esimerkiksi sanoin ”Vscocam enämin wahuoi Marian tosi sanoi Quin Juuttan cansan walhe ia waloi” (Jacobus Finno 1583).

¹⁹ Schalin (1946, 97) mainitsee virheellisesti ”s. 49”.

[*Victimæ paschali laudes (Jesus Christus ombi ollutt)*]

A. Jesus Christus ombi ollutt vffri meidhen edhesten,

1a. Viatoin Caritza kärsei cuoleman ia souitti || synneiset puchtall werellens ||
meidhen Jumalan cansa iancaickisesta,

1b. Cuolema ia elämä sodhei mutta elämä voitti, cuolema alaslööttin elämen cautta,

2a. Sen todhista Maria kuin näki ihesusen tiele, ylesnosnuen cuolemasta, ia eleuen cunniasans,

2b. Jalon todhistoxen näki hän quin hän tuli haudhale, Engelitt ia cuolin linatt
ia näki sen cuoluein poisoleuan,

3a. Vskockam nytt ennen sitä quin Maria sanou, quin Judasten väriä puheita.

3b. Totisesta on Christus nosnu catkerasta cuolemast, ia on voiton *saanu* Cuolemast.
Alleluia.

Christus || on ylesnosnu || *nous yles* cuoleman haudhast

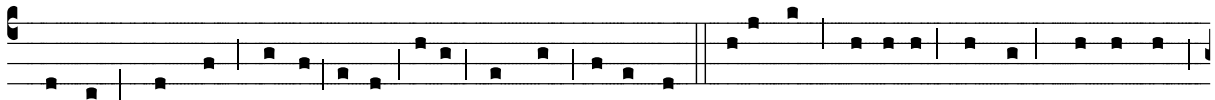
ia päästi mailman Perkelen paulast,

Nytt me sijs vachuast iloitkame

Ja Iumalal kijtost veisatkam

kýrielejson.

[Westhin koodeksista puuttuva nuotinnos perustuu kolmeen muuhun käsikirjoitukseen.]

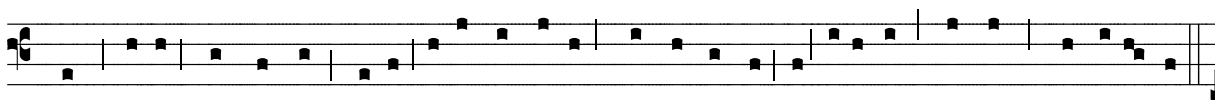
Jeesus Kristus ompi ollut ufri meidän edestän. Viatoin Karitsa kärsei kuoleman
25v-

ja sovitti *meidän Jumalan kansa* iankaikkisesta. Kuolema ja elämä sohei,
|| synneiset puchtall werellens ||

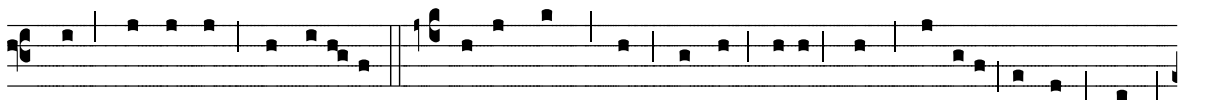
mutta elämä voitti. Kuolema alaslööttiin elämän kautta. Sen todistaa Maria,

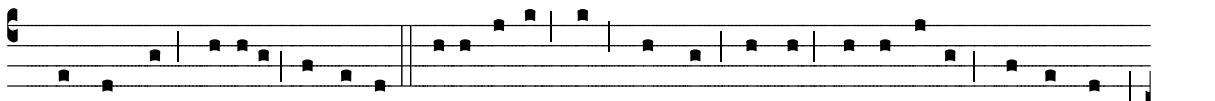
kuin näki Jeesuksen tiellä, ylesnosnuen kuolemasta ja elävän [hänen] kunniasans,

Jalon todistoksen näki hän, kuin hän tuli haudhale, enkelit ja kuolinliinat, ja näki
26r-

sen kuoluein poisolevan. Uskokaam nyt ennen sitä kuin Maria sanou kuin

juudasten väriä puheita. Totisesta on Kristus nosnu katkerasta kuolemast

ja on voiton saanu kuolemast. Halleluja.

[Sivun 26r kertosäkeistön (*versus intercalaris*) sävelmä: Kangasalan käsikirjoitus 1624]

Kristus nous ylös kuoleman haudhast ja päästi mailman Perkeleen
paulast. Nyt me siis vahvast iloitkaam ja Jumalal— kiitosta
veisatkaam. Kyrieleison.

Westhin koodeksista puuttuvat myös tämän toisen *Victimæ*-sekvenssin nuotit. Sävelmä on rekonstruoitu samojen kolmen lähteen perusteella kuin edellinen.

Sekvenssiin liittyneen kertosäkeen (leisi, *versus intercalaris*) sävelmä tunnetaan sekin vain Kangasalan käsikirjoituksesta (1624) ja sen rinnakkaisista käsikirjoituksista sekä vuoden 1702 painetusta sävelmistöstä *Yxi Tarpelinen Nuotti-Kirja*. Niissä ei tekstin sijoitus nuotteihin käy ilmi. Tässä nuotinnoksessa Westhin koodeksin teksti on sijoitettu Kangasalan nuottikuvaan, mutta tekstin edellyttämällä tavalla on jaettu nuottiarvoja sekä lisätty kaarituksia. Kertosäe lauletaan tämän sekvenssin yhteydessä mahdollisesti kaikkiaan kolme kertaa.

Käsikirjan musiikilliset osuudet

Westhin koodeksin käsikirjaosuus ei sisällä nuotteja. Ajan käytännön mukaan kuitenkin useat osuudet ovat joko puhelaulettavia tai itsenäisiä lauluja. Näitä ovat ainakin vuorotervehdykset, lukukappaleet niihin liittyvine vastauksineen, versikkelit, rukoukset, avioliittoon vihkimiseen liittyvä "morsiusmessu" (jonka sävelmät ruotsalaisen käytännön mukaan ovat saattaneet poiketa messun sävelmistä, ks. Adell 1941, 53) ja Litania.

Muutamissa kohdissa mainitaan virren tai jonkin muun "jumalisen veisun" laulaminen. Sivun 58v ohje viittaa mahdollisesti toisaalla koodeksissa (97v–98r) esiintyvään *Caickein laupiaain Herra Jesu - antifoniin* (ks. s. 79–80). Toista hautaustoimituksen ohjetta (71v) vastaa Agricolan *Käsikiriassa* (1549, näköispainoksen sivu 43) täsmällisempi: "Coska nyt multa heiteten Rumijn päle / nin weisatan *Media vita / Eli iocu* toinen sencaltainen". Kyseisen perinteisen responsorion suomennos *Me quin eläm maanpäällä* on Jacobus Finnon virsikirjassa (96v) ja sävelmä Kangasalan käsikirjoituksessa (16^r). Vuoden 1938 virsikirjan mukainen virsi (nro 599) jäi pois vuoden 1986 virsikirjasta. Vastaava ohje on myös teloitettavan kuolemaan valmisteluun liittyvässä osassa (71v).

Jobin kirjan (19:25–27) lukukappaleen käännöksen alku "Minä vscon, että minun iällens lunastaianj eläpi" (64v) poikkeaa Agricolan *Käsikirian* vastaavasta käännöksestä "MIne tiedhen / ette minun wa-pactaian elepi" näköispainoksen sivu 48). Sanamuoto saattaa viitata tunnettuun responsorioon *Credo quod redemptor meus vivit*, joka on kokoelmassa *Liber cantus* (1620, 186–188) sekä latinaksi että ruotsinnettuna. Teksti on kuitenkin muuten Raamatun eikä responsorion lyhennetyin muodon mukainen.

Kokonaisena Westhin koodeksin käsikirja sisältää tunnetun helluntaihymnin *Veni creator Spiritus* käännöksen. Siitäkin puuttuu kuitenkin sävelmä.

Psalmj, Venj creator sp(iri)tus etc.

TVle loija Pyhä Hengi, sinun vscolises valghista,
 ne rinnat sinun armoillas, täytä iotcas loonut olet
 Ettäs olet lodhuttaia, ia Herrain lahiain andaija,
 pyhä tuli, lachdhe, ja rackaus, ia hengelinen woidellus
 Seitzemän kertainen annos, ia herran oijskia sormj,
 nijn sinä voimas sanalle, mielet ia curkudt woitteledt
 Vijhoilinen poijskarkota, ja meille rauha rakenna,
 että me sinum iodhattaijß, caicki wijadt nijn wältäisim
 O pyhä hengi sytytä, paistehs ia sinun rackaut,
 meiden sydhämin ja mielihin, aijna ia ilman lackamat
 Että me jsän tundisim, ja poiijan sinun opistas,
 ychdhen totisen Jumalan, vscoisim sangen haartasti
 Jsän poiijan ja pyhän hengen, kijtost olkon loppumat,
 waan Poica meille andakan ne luuatut annot AMEN

Käännös on oikeinkirjoituksen pieniä eroja lukuun ottamatta sama kuin Agricolan *Rucouskiriassa* (1544). Käännöksen tavumäärä ja painotukset ovat varsin lähellä latinankielistä hymniä, minkä vuoksi se on helppo sijoittaa perinteiseen sävelmään.

Hymni tuli hieman muokattuna, osaksi vuoden 1536 ruotsalaisen käännöksen mukaisesti, Jacobus Finnon virsikirjaan (1583?) (*Kurvinen* 1929, 232). Virsi on edelleen käytössä (1986:111 *Oi Pyhä Henki, Herramme*). Sen sävelmä on rytmisesti yksinkertaistettuna tavattu Suomessa vasta 1600-luvun käsikirjoituksissa.

Alla olevassa nuotinnoksessa Westhin hymniteksti on sijoitettu sävelmään, joka on ruotsalaisessa 1580-luvun käsikirjoituksessa *Ordo canendi* (Göransson 1999, 266).

Tule Luoja Pyhä Henki, sinun uskolises valgista,
42r

ne rinnat sinun armoillas täytä, jotkas luonut olet.

Ettäs olet lohđuttaja ja Herran lahjain antaja,

pyhä tuli, lähde ja rakkaus ja hengellinen voidellus.

Seitsemänkertainen annos, ja Herran oikkia sormi,

niin sinä voimas sanalla mielet ja kurkut voitelet.

Vihoinen poiskarkota ja meille rauha rakenna,

että me sinun johđattais kaikki vijat niin välttäisim.

42v

Oo Pyhä Henki, sytytä paistes ja sinun rakkaut

meidän sydämiin ja mielihin aina ja ilman lakkaamat.

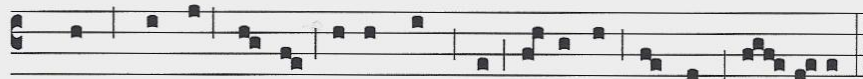
Että me Isän tunsim ja Poijan sinun opistas,

yhden totisen Jumalan uskoisim sangen hartaasti.

Isän, Pojan ja Pyhän Hengen kiitos olkoon loppumat,

vaan Poika meille antakaan ne luvatut annot. Aamen.

Litania ja muita rukouksia

Westhin koodeksin litaniaa edeltää otsikko *Letaniæ Eli julkiset ruckouxt*. Litaniaa seuraa muutamia vaihtoehtoisia kollehtarukouksia versikkeleinen. Koodeksin litania seuraa pääosin nähtävästi Lutherin latinankielisen version lisäksi vuoden 1541 ruotsalaista messua, samoin kuin Mikael Agricolan kaksi versiota (ks. Nordberg 1963, 28–31). Litania on perinteisesti laulettu muita rukouksia monipuolisemmin, responsorisesti eli papin ja kuoron vuorotteluna.²⁰ Kuoron kertosaäkeet on pyritty typografisesti erottamaan esilaulajan osuuksista. Sama käytäntö jatkuu Agricolan *Rucouskiriassa* (s. 861–867) ja myöhemmissä käsikirjoissa.

Olavus Petrin julkaisemissa ruotsinkielisissä käsikirjoissa ei ollut litaniaa. Se lisättiin vasta Georg Normanin aloitteesta uudistettuun vuoden 1541 käsikirjaan. Ruotsalaisessa käsikirjassa litaniaan on merkitty neliviivaiset nuottiviivastot, joille käyttäjät saivat itse lisätä nuotit. Westhin koodeksissa litanialle ei ole nuotteja. Litanian suomennokseen liittyneet sävelmät tunnetaan vasta vuoden 1702 painetun sävelmistön *Yxi Tarpelinen Nuotti-Kirja* liitteestä, tosin epäselvässä ja ilmeisiä virheitä sisältävässä muodossa.²¹ On kyllä mahdollista, että 1500-luvulla on käytetty muuta sävelmää, ehkäpä Lutherin saksannokseen liittyntä. Litanian suomalaisten samoin kuin ruotsalaisten versioiden ja niihin liittyneiden sävelmien tutkimus on toistaiseksi jäänyt vähäiseksi.

Westhin koodeksin litanian loppuun on sijoitettu Isä meidän -rukous sekä versikkeli eli lyhyt vuoro-laulu:

Kijttäkä Herra silla hän on hyuä || vastaus Hänen laupiuxensa on ijancaickinen.

Seuraavaan rukoukseen liittyy versikkeli, joka muualla yleensä esiintyy litanian päätöksenä:

Herra älä rangaise meitä meiden ansiona iälken.
Älä möss meiden costa meidhen värintekoinna iälkin.

Myös vaihtoehtoisia rukouksia seuraavat versikkelit. Vastausosuuksia eli responsumeja edeltää niissä lyhenne "Respon:".

Auta meitä Jumala meiden vapattaijam /
Respon: Ja sinun pyhän nimes tähden auta meitä Herra ia ole meidhen armolinen

Herra älä domiollen käy sinun paluelias cansa ||
Respon: Sillä että sinun edesäs eij yxikän eläuä löytä vanhurscaxi

Neljättä, rauhanrukoukseksi (*pro pace*) otsikoitua rukousta seuraa ylistys, joka sekin on versikkeli tavoin epäilemättä tarkoitettu laulettavaksi:

Kijtos olcon Jumala ijan caickisesta. Amen

²⁰ Laurentius Petrin *De officijs ecclesiasticis* sisältää ohjeen, jonka mukaan Litanian laulaa kaksi koulupoikaa (Adell 1963a, 60). Myöhempinä aikoina yleistynyt seurakunnan osallistuminen kertosaäkeiden laulamiseen on tuskin ollut ainakaan Suomessa käytäntönä 1500-luvulla.

²¹ Kyseinen litania sisältyi editoituna julkaisuun *Suomenkielisiä kirkkolauluja 1500–1700-luvuilta* (2010).

Messin (*De dominicis*) musiikilliset osuudet

Westhin koodeksin messu sisältää lähes kaikki kirkkovuoden helluntaiajan jälkeiselle, juhlatomalle ajalle tarkoitettujen messun pysyvien osien tekstit nuotteineen. Käytetty sävelmäsarja syrjäytti viimeistään 1700-luvulla joulu-, pääsiäis- ja helluntaiaikojen sävelmät, minkä vuoksi sitä on kutsuttu joka-aikaiseksi sarjaksi. Mukana ovat myös laajojen laulettavien osien nuotit. Seuraavilla sivuilla tuodaan esille nuotinnettujen osien sekä muutamien osien muista lähteistä tavattuja nuotinnoksia. Lisäksi kiinnitetään huomiota musiikin käyttöön messun muissa osuuksissa.

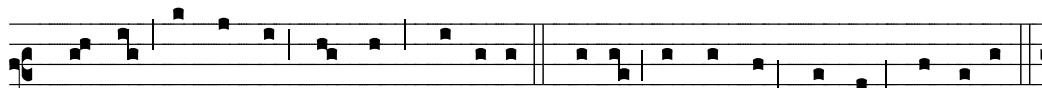
[Synnintunnustus ja synninpäästö]

[Introitus]

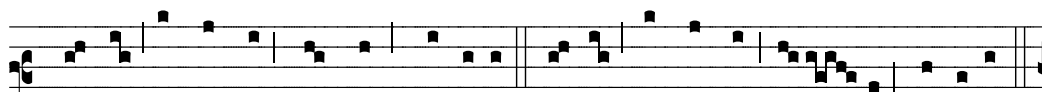
Koodeksin ohjeen mukaan ennen messua ”macha pappi, ioss hän nijn tachtu” lukea alttarin edessä synnintunnustuksen ja synninpäästöä vastaavan rukouksen. Seuraava ohje tarkoittaa messun proprium- eli vaihtuviin osiin kuuluvaa introitusta: ”Meßun sisällekäyminen machta olla joku psalmi eli muta cumia veisuj/ Somen kielin, eli latinan, pyhästä ramatusta vghosotettu.” Muualla koodeksissa on kolme nuotinnettua introitusta antifoneineen (ks. s. 80–85).

[Kyrie]

Herra armadha meiden pälene
Christe armadha meiden pälene
Herra armadha meiden
pälene Herra armadha meidhen palene

Herra armadha meidän päälene. Kriste armadha meidän päälene.
79r-

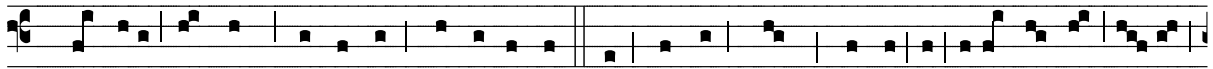

Herra armadha meidän päälene. Herra armadha meidän päälene.

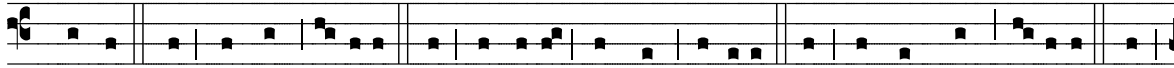
[Gloria]

CVnnia olkon Jumalan corkeuxes Ja rauha maan päle ja ihmisten hyuä tachtu

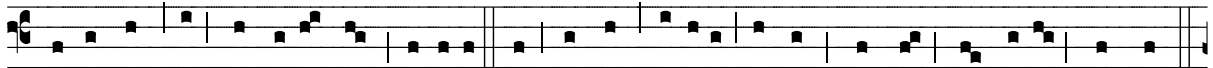
Me kijtäm sinua Me hyuästi lausum sinua Me cumardam sinua Me ylistäm ja cunnioitzem sinua
Me kijtäm sinua sinun swren cunnias tächden O Herra Junnala taiualinen kuningas Jsä Junnalan
caickiualdias O Herra corkein Jumalan aino Poica Jesu Christe O Herra Jumala Jumalan
charitza ja Jsän Poica Sinä quin poisotat mailman synnit armadha meiden pälene Sillä sinä olet
aino pyhä Sinä olet aino Herra Sinä olet aino se corkein Jesu Christe Sen Pyhän Hengen cansa
Jsän Jumalan kivrkaudhes AMEN

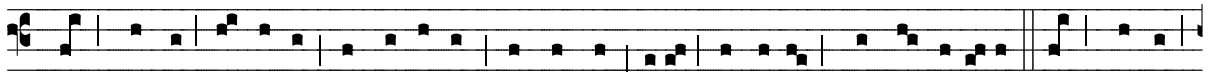
Kunnia olkoon Jumalan korkeukses. Ja rauha maan päälä ja ihmisten hyvä
[orig. egfe]
79v-

tahto. Me kiitäm sinua. Me hyvästi lausum sinua. Me kumarðam sinua. Me

ylistäm ja kunnioitsem sinua. Me kiitäm sinua sinun suuren kunnias tähden.

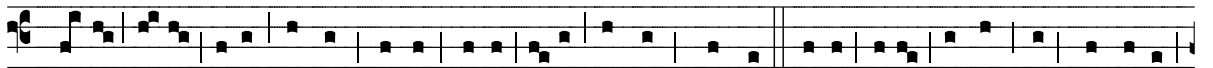
Oo Herra Jumala, taivaallinen kuningas, Isä, Jumala, Kaikkivaltias. Oo Herra,
80r-

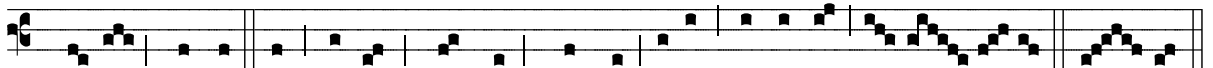
korkein Jumalan ainoo poika, Jeesu Kriste. Oo Herra Jumala, Jumalan Karitsa

ja Isän poika. Sinä kuin poisotat mailman synnit, armahða meidän päälene.

Sillä sinä olet ainoo pyhä. Sinä olet ainoo Herra. Sinä olet ainoo se korkein,

Jeesu Kriste, sen Pyhän Hengen kanssa, Isän Jumalan kirkkauðes. Aamen.

Kyrie- ja Gloria-osien sävelmät ovat samat kuin edellä toisessa eli joka-aikaisessa (*De Dominicis*) koodeksin ruotsinkielisistä messusävelmäsarjoista. Kyrien neljäs säe viittaa perinteiseen yhdeksänkertaiseen Kyrie-käytäntöön, jonka mukaan kukin säepari lauletaan kolmesti ja viimeisen säkeen melodia laajenee muita juhlallisemmaksi.

[Vuorotervehdys, kollehtarukous ja epistolateksti]

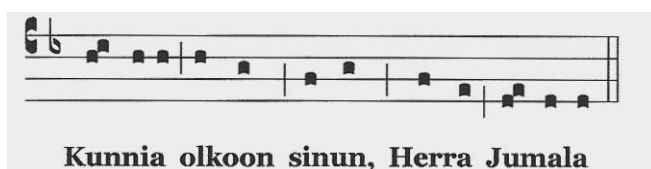
Vuorotervehdykset, rukoukset ja lukukappaleet sekä niiden johdannot lienee yleensä puhelaulettu eli kantilloitu, vaikka koodeksissa käytetäänkin ilmausta ”sanopi”. Vuorotervehdyksen sävelmä on ehkä ollut sama kuin messun ehtoollisvuorolaulun alussa. Koodeksissa on kirjoitettu ainoastaan johdantotekstien esimerkit. Kollehtarukouksen, epistolalan ja evankeliumin varhaisimmat säilyneet, varsin epäselvästi nuotinnettut sävelmät ovat vasta vuoden 1702 virsisävelmistön liiteosassa. Ne poikkeavat nähtävästi Westhin koodeksin kirjoittamisen aikana käytetyistä, joita on esitellyt Arthur Adell (1963a–b).

[Graduale]

Epistolaa koskevaa ohjetta seuraa koodeksissa ainoastaan otsikko *Graduale*. Perinteisen käytännön mukaan se on ollut laulettu psalmi tai sen osa. Mikael Agricolan *Messun* (1549) ohje on kuitenkin: "Graduale macta aina olla X. Jumalan kesky ynne iongun Psalmin cansa taicka iocu mw Kytoswirsi." Agricolan tarkoittamasta suomalaisesta graduaalikäytännöstä ei ole säilynyt tietoja. Ruotsissa näyttää käytetyn myös vuoden 1536 virsikokoelman kymmenen käskyn virttä *Then som wil en Christen heta*. Virren suomennos *Se quin tacto Christit olla* on mukana Jacobus Finnon virsikirjassa (1583?). Se on ehkä suomennettu jo aikaisemmin, mutta mitään dokumenttia tästä ei ole säilynyt. Vasta vuoden 1614 kirkkokäsikirja vakiinnutti päivän teksteihin liittyvien virsien käytön.

[Vuorotervehdys, *Gloria tibi Domine* ja evankeliumi]

Westhin koodeksissa samoin kuin muissakaan reformaatioajan Turun hiippakunnan messujärjestyksissä ei mainita Halleluja-laulua. Gradualen jälkeen seuraa välittömästi evankeliumi. Evankeliumitekstin lukemisen edellä ovat keskiaikaisen tavan mukaan vuorotervehdys sekä johdannon vastauksena ylistys "Cunnia olkon sinun Herra Jumala". Kyseisen *Gloria tibi Domine* -tekstin käännöstä ei ole löytynyt ruotsinkielisistä lähteistä (Knuutila 1987, 15). Sävelmän puuttuessa teksti on alla sijoitettu ilmeisesti 1400-luvulla kirjoitettuun sävelmään (Antifonarium 1400-luvulta, 139v), joka ei siinä liity messun evankeliumiin vaan aamurukouksessa luettuun Jeesuksen genealoggiaan eli sukupuuhun.

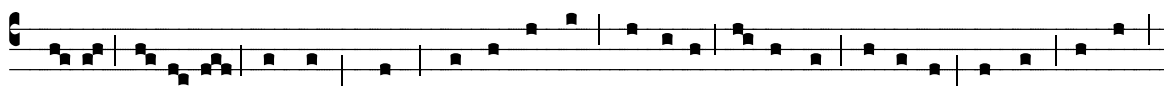

[*Veni Sancte spiritus, reple*]

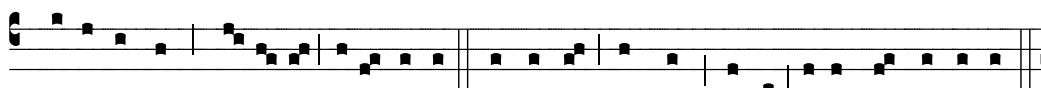
O Pyhä Hengi tule täyttämän sinun vscolistes sydhämet ja sinun rackaudes tulen sytytä heihin quin moninaisen kielillä pacanat cocosit pyhän vscon yhteyxen caikisa mailmasa Jumalan olkon kijtos ijancaickisesta Alleluja allehuia

Oo Pyhä Henki, tule täyttämään sinun uskolistes sydämet ja sinun rakkauðes
81r-

tulen sytytä heihin, kuin moninaisen kielillä pakanat kokosit pyhän uskon
81v-

yhteykseen kaikisa mailmasa. Jumalan olkoon kiitos ijankaikkisesta!

Halleluja, Halleluja.

Koodeksin mukaan "Jälken Ewangeliumin machta veisatta enne Sarna thämän virdhen". Kyseessä on helluntain antifonin *Veni Sancte Spiritus, reple tuorum* suomennos. Samaan käytäntöön viittaa antifonin sijoittuminen joka-aikaisen messusävelmäsarjan keskelle Skaran käsikirjoituksessa nro 5 (100v). Latinankielinen antifoni esiintyy *Missale Aboensen* (1488) lisäksi monissa suomalaisissa käsikirjoituksissa. Marttilan käsikirjoituksessa (98r) teksti on seuraava:

*Veni Sancte Spiritus reple tuorum corda fidelium et tus amoris in eis ignem accende
qui per diuersitatem linguarum cunctarum gentes in unitate fidei congregasti
Alleluja. Alleluja.*

Westhin koodeksin suomennos poikkeaa selvästi Mikael Agricolan *Rucouskiriassa* (1544, 492) olevasta (ks. Tuppurainen 2008, 52–53). Kurvinen (1929, 246–247) pitää antifonia ainoana koodeksin lauluista, ”jonka varmuudella voimme päättää suomennetuksi 1540-luvulla”. Se on selvästi käännetty melko vapaasta ruotsinnoksesta *O tu helge ande kom, upfyl*, joka esiintyy Högin käsikirjoituksessa (1540?, 68) ja vuoden 1543 virsikirjassa (Liedgren 1926, 89). Ruotsinnokseen on ennen Hallelujaa lisätty doksologiasäe. Useiden muiden käsikirjoitusten suomennos poikkeaa hieman Westhin versios-
ta.

Antifonin paikka on Vadstenan artikkelien (1552) ohjeen mukaisesti messussa ennen saarnaa, ja se sijoittuu samaan paikkaan yhtenä vaihtoehtona myös vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä (Knuutila 1987, 15). Vuoden 1548 ruotsalaisessa messussa sekä Agricolan (1549) ja Paulus Juustenin (1575) messuissa sitä ei kuitenkaan mainita. Hemminki Maskulaisen virsikirjassa (1605?) on antifonin runomuotoinen versio. Vuoden 1614 kirkkokäsikirjassa proosamuotoinen suomennos on kirjoitettu saarnavirsien ensimmäiseksi vaihtoehdoksi, ja se on ollut suomalaisissa virsikirjoissa vuodesta 1701 alkaen, vuoden 1986 virsikirjassa virtenä 112 *Tule, Pyhä Henki, luoksemme*.

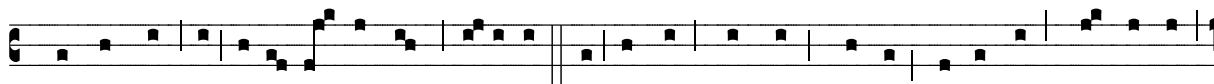
[Saarna]

[Credo]

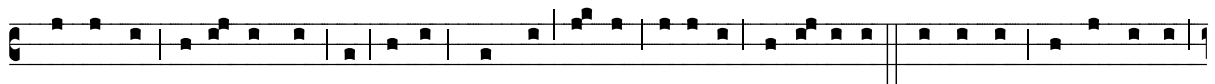
MJnä vscon ychden Jumalan päle Jsän caickiualtian taiuan ja maan ia caickein nächtäuäin ja näkymättömäin tekijän ja ychden Herran päle Jesusen Christusen Jumalan ainocaisen ja ennen caicki aicka Jsästä syndynyen Jumalan Jumalasta valgeudhen valgeudesta totisen Jumalan totisesta Jumalasta Syndynyen ia eij techdyn Jsänsä sama olimisesta jonga cautta caicki ouat techdyt joca meidhen inhimisten tächden ja meidhen terueydhen tächden alasastuit taiuahast ja lijhaxi techtin Pyhästä Hengestä ja neitzöstä Mariasta jnhimisexi tuli Ristinnaulittin möss meidhen edestäm Pontius Pilatuxen alla coli ja haudattin ja ylesnousei colemasta colmandena päiuän Ramattudhen iälken ja ylesastuj taiuasen istupi Jsän oickealla ia iällens tuleua on cunniasa Domitzeman eläuitä ia coluhita, jonga valdakunnas eij pidhä loppu oleman Ja minä vscon Pyhän Hengen päle Herran ia virgottaian ioca Jsästä ja Poiasta vlgoskäypi jota möss Jsän ia Poian cansa ynnä cumardetahan ia ynnä cunnioitetahan joca prophetain cautta on puhunut ia ychden pyhän ychteitzen ja Apostolisen Seurakunnan Minä tunnustan ychden casten ia Syndien antexisamisen ja odhotan coluten ylelnousemista ja tuleuaisen mailman elämät AMEN

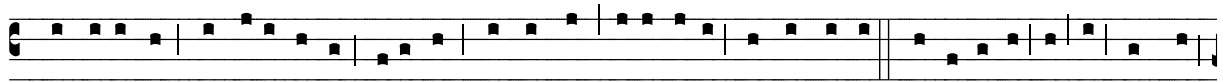
Minä uskon yhden Jumalan pääle, Isän kaikkivaltiaan, taivaan ja maan ja kaikkein
81v–

nähtävään ja näkymättömään tekijän, ja yhden Herran pääle, Jeesusen Kristusen,

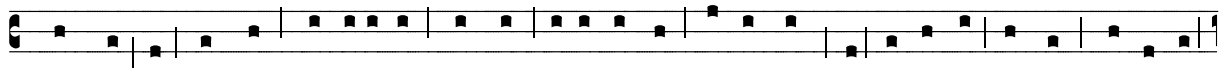
Jumalan ainokaisen, ja enne kaikkii aikaa Isästä syntyneen, Jumalan Jumalasta,
82r-

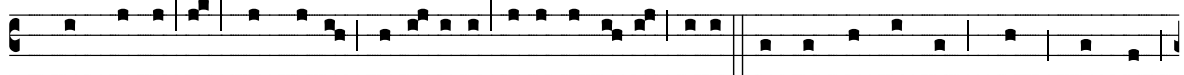
valkeuden valkeudesta, totisen Jumalan totisesta Jumalasta, syntyneen ja ei tehdyn,

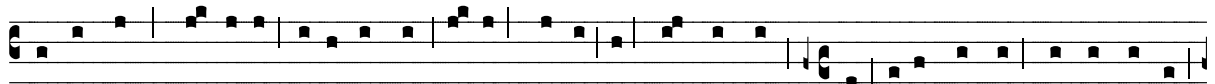
Isänsä sama olemisesta, jonka kautta kaikki ovat tehdyt, joka meidän ihmisten

tähden ja meidän terveyden tähden alasastuit taivahast, ja lihaksi tehtiin Pyhästä

Hengestä ja neitsöstä Mariasta ihmiseksi tuli, ristiinnaulittiin myös meidän
82v-

edestäm Pontius Pilatuksen alla, kuoli ja haudattiin, ja ylesnousi kuolemasta

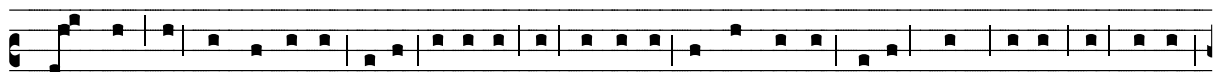
kolmantena päivän raamattuuden jälkeen, ja ylesastui taivaaseen, istuupi Isän

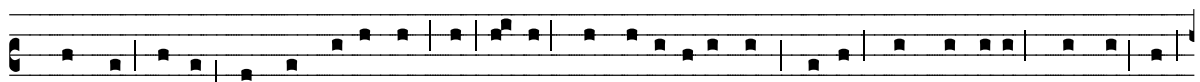
oikealla, ja jällens tuleva on kunniasa duomitsemaan elävitä ja kuolluhita, jonka

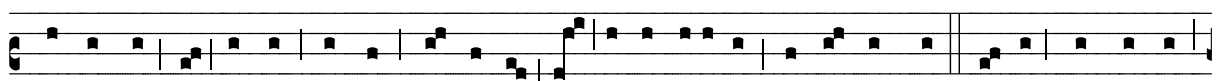
valtakunnas ei piä loppuu oleman, ja minä uskon Pyhän Hengen pääle,
83r-

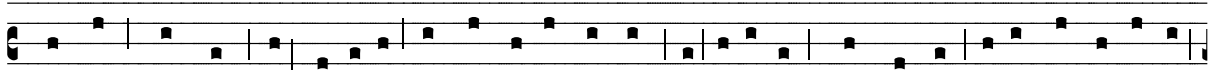
Herran ja virgottajan, joka Isästä ja Pojasta ulguskäypi, jota myös Isän ja Pojan

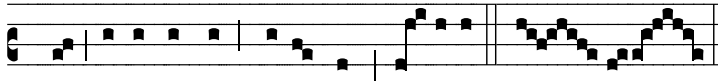
kanssa ynnä kumarðetahan ja ynnä kunnioitetahan, joka profeettain kautta on

puhunut, ja yhden pyhän, yhteitsen ja apostolisen seurakunnan, minä tunnustan

yhden kasteen ja syntien anteeksisaamisen, ja odotan kuollutten ylesnousemista
83v-

ja tulevaisen mailman elämät. Aamen.

Credon eli Westhin koodeksissa Nikean uskontunnustuksen sävelmä on sama (Graduale Romanum I) kuin varhaisten suomalaisten käsikirjoitusten latinankielisissä ja joissakin suomenkielisissä versioissa. Merkille pantavaa on, ettei sävelmää ole tavattu ruotsinkielisen tekstin yhteydessä. Latinankielinen teksti noudattaa keskiajan perinnettä ja on Tukholman suomalaisen seurakunnan laulukirja 1:n (29v–30v) sekä Skaran käsikirjoituksen nro 5 (90r–v) mukaisesti seuraava:

*Credo in unum Deum.
Patrem omnipotentem factorem coeli et terræ
visibilium omnium et invisibilium
et in unum Dominum Jesum Christum filium Dei unigenitum
et ex patre natum ante omnia sæcula
Deum de Deo lumen de lumine Deum verum de Deo vero
genitum non factum consubstantialem patri per quem omnia facta sunt.
Qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit de cælis
et incarnatus est de Spiritu Sancto ex Maria virgine et homo factus est,
crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pilato, passus et sepultus est.
Et resurrexit tertia die secundum scripturas.
Et ascendit in cælum sedet ad dexteram patris
et iterum venturus est cum gloria iudicare vivos et mortuos.
Cuius regni non erit finis.
Et in Spiritum Sanctum Dominum et vivificantem qui ex patre filioque procedit.
Qui cum patre et filio simul adoratur et conglorificatur.
Qui locutus est per prophetas.
Et unam sanctam catholicam et Apostolicam Ecclesiam.
Confiteor unum baptisma in remissionem peccatorum.
Et expecto resurrectionem mortuorum et vitam venturi sæculi.
Amen.*

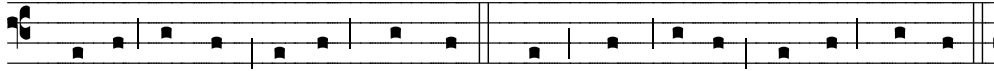
Suomenkielinen teksti on sama kuin Agricolan *Rucouskiriassa* (1544) ja *Graduale Tammelensessa* (5r–6r), mutta oikeinkirjoitus eroaa varsinkin edellisestä. Agricolan *Messuun* (1549) on painettu vain apostolinen uskontunnustus, joka lienee aina luettu; messussa viitataan kyllä vaihtoehtona rukouskirjan tekstiin. *Graduale Tammelensen* katkelmassa (9v) sekä useimmissa myöhemmissä lähteissä on toinen Nikean uskontunnustuksen sävelmä (Graduale Romanum IV), myöhemmin ainoana sävelmänä. Se on kirjoitettu mensuraalinuotein, ja sen teksti poikkeaa hieman edellä mainituista. Tämä versio on muokattuna mukana vielä vuoden 1702 painetussa kokoelmassa *Yxi Tarpelinen Nuotti-Kirja*.

[Vuorotervehdys ja offertorio]

Koodeksin ohjeen mukaan voidaan Credon jälkeen laulaa tai lukea offertorio. Agricolan *Messussa* (1549) ja myöhemmissä messujärjestyksissä ei mainita offertoriota, joka perinteisesti oli ollut psalmiteksti ja siihen liittynyt kertosaie.

[Ehtoollisvuorolaulu]

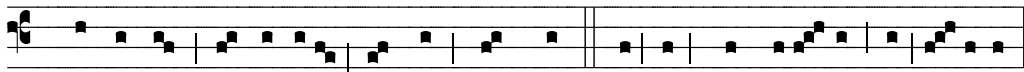
Herra olkon teidhen cansan Nin möß sinun henges [cansa]
Jumalan tyghä ylentäkät sydhänen Me ylenem meiden sydhämen
Kijttäkäm Jumalata meiden Herran
Se on machdolinen ia oikeus

Herra olkoon teidän kanssan. Niin myös sinun henkes kanssa.
83v-

Jumalan tyjä ylentäkät sydämen. Me ylennäm meidän sydämen.

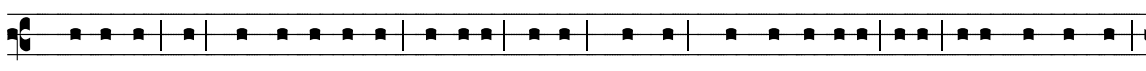
Kiittäkäm Jumalata meidän Herraan. Se on mahdollinen ja oikeus.
84r-

[Prefaatio ja ehtoollisen asetussanat]

Totisesta on se mahdollinen oikein ja teruelinen Että me aina ja iocapaicas kijtämme ja cunni-
oitzema sinua Pyhä Herra caickiualtias Jsä ijancaickinen Jumala caickein sinun hyuaintoides
tächden Ja liaiten sen tächden quin sinä meille osotit, koska me caicki synnin tächden nin häiyst
vlgostulluet olima että eij meiden muta edesän seisonut quin cadhotus ia ijancaickinen colema
ja eij yxikän londocappale tai taiuahas eli maan päle tainut meitä autta Nin vlgoslädhetit sinä si-
nun ainoan Poicas Jesusen Christusen ioca oli samas Jumaluden lonnos sinun cansas, annoit
hänen inhimisexi tulla meiden tächte me panit meidhen synnin hänen pälens ia annoit hänen
kärbi sen sijan quin meidhän piti ijancaickisesta coleman, Ja ninquin hän ylitze voitti coleman,
ja ylesnoui iällens elämän, ja nyt eij ijkänäns enänbätä cole, nin pitä mös caicki ne quin hänen
pälensä heidhens lottauat ia turuauat, ylitzeuoittaman Synnjn ia coleman ja saman ijancaickisen
elämän hänen cauttans, Ja on meille manattu että meidhen sencaltaisset hänen hyuät tönß pitä
muistaman ia eij vnhottaman Sinä önä iona hän petettin, piti hän echtolista, josa hän otti leiuon
hänen pyhin kässihins kijtti hänen taiualista Jsäns hyuästi ¶ siugnasi, mursi, ia annoi Opetus-
lapsillensa ia sanoi Ottacat ia sökätte, tämä on minun Rumin joca teidhen edestän vlgosannetan,
techkätte se minun muistoxenj Samalla modholla echtolisen iälken otti hän möß calkin hänen
pyhin käbihins kijtti hänen taiualista Jsäns hyuästi ¶ siugnasi ia annoi Opetuslapsillensa ia sa-
noi Ottacat ia iocatta tästä caickin tämä calki on se Vsi testamenti minun veresänj ioca teidhen
ia monen tächden vlgosuodhatetan syndien antexisamisexi Nin vssein quin te sen teghettä niin
techkätte minun muistoxenj

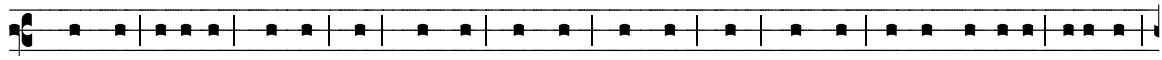
Totisesta on se mahdollinen, oikein ja terveellinen, että me aina ja jokapaikas
84r

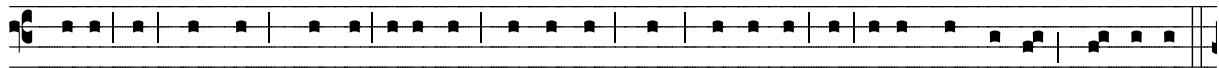
kiitäme ja kunnioitsema sinua, Pyhä Herra, kaikkivaltias Isä, iankaikkinen

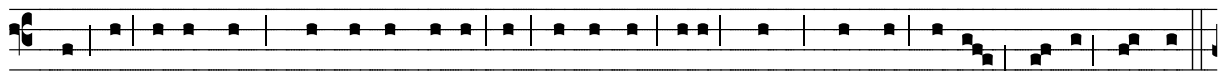
Jumala, kaikkein sinun hyväntöides tähden, ja liaiten sen tähden kuin sinä

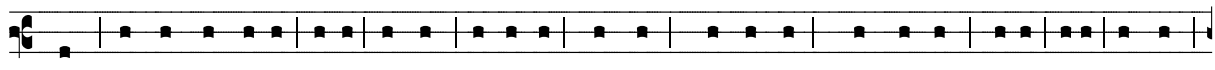
meille osotit, koska me kaikki synnin tähden niin häjyst ulgostulluet olima,

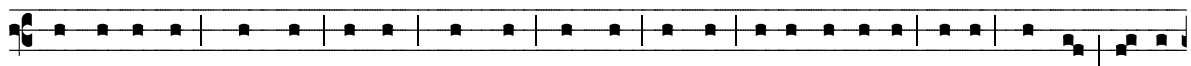
että ei meidän muuta edesän seisonut kuin kadotus ja ijankaikkinen kuolema.
84v-

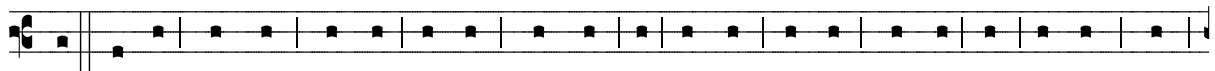
Ja ei yksikään luontokappale tai taivahas eli maan päällä tainut meitä auttaa.

Niin ulgoslähdetit sinä sinun ainoan Poikas, Jeesusen Kristusen, joka oli samas

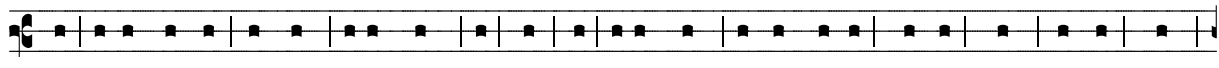
jumaluđen luonnos sinun kanssas, annoit hänen inhimiseksi tulla meidän tähte-
85r-

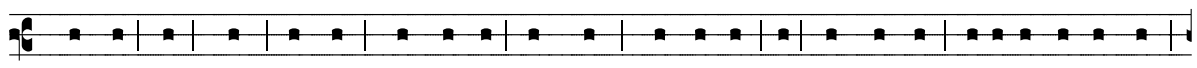
me, panit meidän synnin hänen päälens ja annoit hänen kärsii, sen sijaan kuin

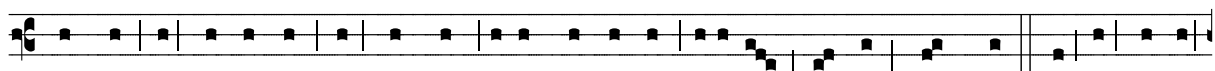
meidän piti ijankaikkisesta kuoleman. Ja niinkuin hän ylitse voitti kuoleman

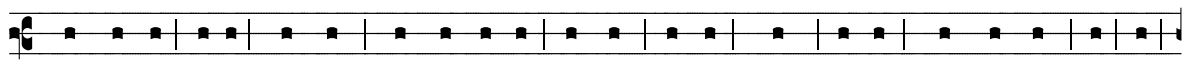
ja ylesnousi jällens elämään ja nyt ei ikänäns enämpätä kuole, niin pitää myös

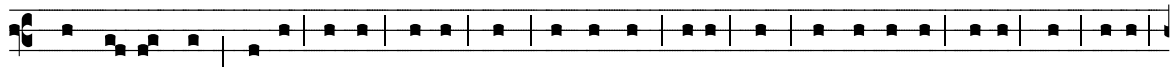
kaikki ne, kuin hänen päälensä heidän luottavat ja turvaavat, ylitsevoittaman

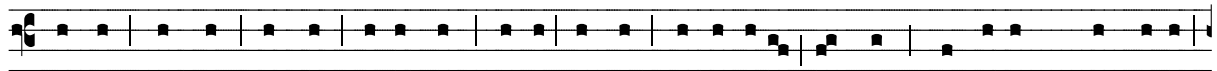
synnin ja kuoleman ja saaman ijankaikkisen elämän hänen kauttans. Ja on meille
85v-

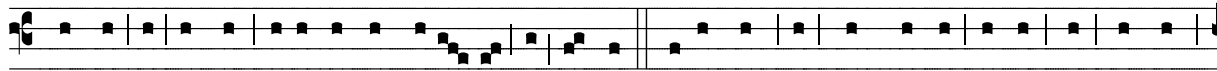
manattu, että meidän senkaltaiset hänen hyvät työns pitää muistaman ja ei

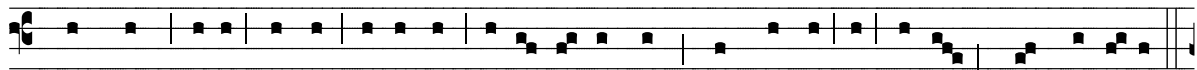
unhottaman. Sinä yönä, jona hän petettiin, piti hän ehtoolista, josa hän otti

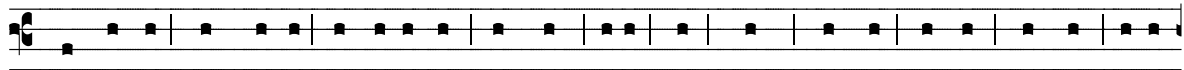
leivän hänen pyhiin käsihins, kiitti hänen taivalista Isääns, hyvästi[$\frac{||}{\text{F}}$]siugnasi,

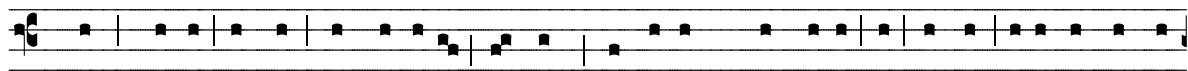
mursi ja annoi opetuslapsillensa ja sanoi: Ottakaat ja syökäätte, tämä on minun
86r-

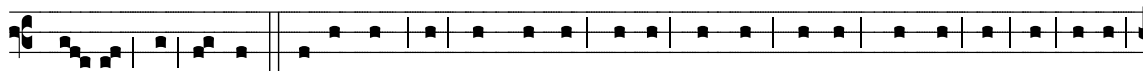
ruumiin, joka teidän edestän ulgosannetaan, tehkääte se minun muistokseni.

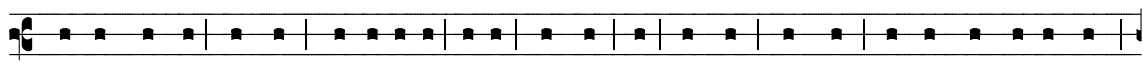
Samalla muoðolla ehtoolisen jälkeen otti hän myös kalkin hänen pyhiin käsi-

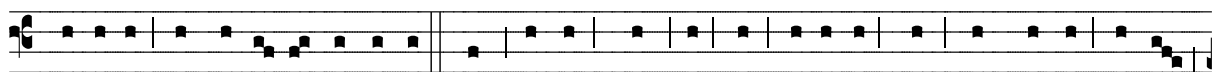
hins, kiitti hänen taivaalista Isääns, hyvästi[$\frac{||}{\text{F}}$]siugnasi ja annoi opetuslapsil-

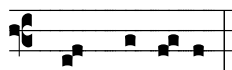
lensa ja sanoi: Ottakaat ja juokaatta tästä kaikin, tämä kalkki on se uusi
86v-

testamentti minun veresäni, joka teidän ja monen tähden ulgosvuodatetaan

syntien anteeksisaamiseksi. Niin usein kuin te sen tegettä, niin tehkääte minun

muistokseni.

Prefaatio, sitä edeltävät vuorolaulut (*Salutatio* ja *Sursum corda*) sekä ehtoollisen asetussanat seuraavat koodeksissa välittömästi peräkkäin, kuten vuoden 1531 ruotsalaisesta messusta lähtien oli tapana. Melodioiden perustana lienee Uppsalan latinankielinen missalen (1513) mukainen *Tonus solemnus* (Adell 1941, Musikbilaga, 16). Samat sävelmät ovat myös vuonna 1614 painetuissa ruotsin- ja suomenkielisessä kirkkokäsikirjassa, ja ne ovat säilyneet käytössä nykypäiviin saakka.

[Sanctus]

Pyhä pyhä pyhä Herra Jumala Zebaoth Täydet ovat taiuat ia maa sinun herrauttas
Osianna ylähelle kijetty olkon se kuin tule Herran nimen Osianna ylähelle

Pyhä, pyhä, pyhä Herra Jumala Sebaot. Täydet ovat taivaat ja maa sinun herra-
86v-

uttas. Hoosianna ylähällä. Kiitetty olkoon se kuin tulee Herran nimeen.
87r-

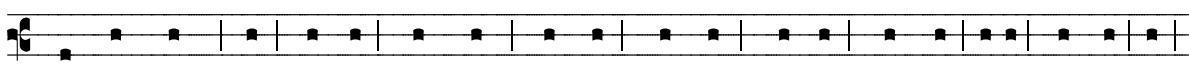

Hoosianna ylähällä.

Sanctuksen sävelmä on sama kuin muiden lähteiden joka-aikaisissa sarjoissa. Benedictus-osaa seuraavan Hoosiannan kertauksen sanamuoto "Osianna ylehelle" poikkeaa muiden lähteiden mukaisista käännöksistä, joita on useita.

[Isä meidän]

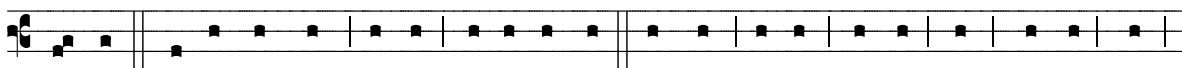
Ruckoilkan nyt caikin niinquin meidhen Herran Jesus Christus itze meille on opettanut nin sanodhen Jsä meidhen ioca olet taiuasa PyhäTTY olkon sinun nimes Lähestulkon sinun valdakundas Olkon sinun tachtos niin maasa quin on taiuasa Anna meille tänäpäuänä meidhen joca-päiuäinen leipän Ja anna meidhen syndinne antexi niinquin me meidhen velgolisten anname Ja älä jodhata meitä kiusauxen Mutta päftä meitä pahasta Sillä että sinun on valdakunda ja voima ja cunnia ijancaickisesta ijancaickisehen AMEN

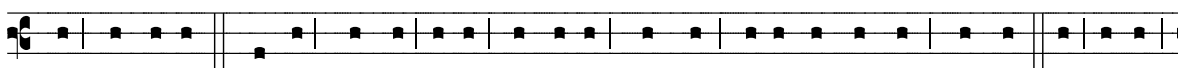
Rukoilkaam nyt kaikin niinkuin meidän Herran Jeesus Kristus itse meille on
87r-

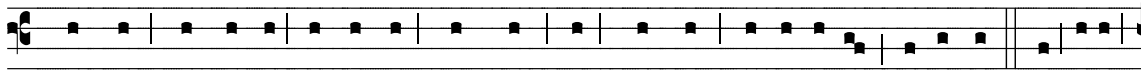
opettanut niin sanoden: Isä meidän, joka olet taivaasa. PyhäTTY olkoon sinun

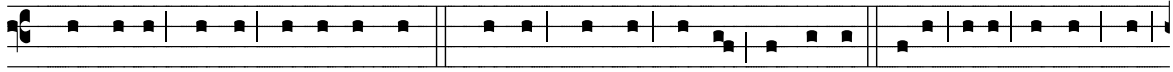
nimes. Lähestulkoon sinun valtakuntas. Olkoon sinun tahtos niin maasa kuin

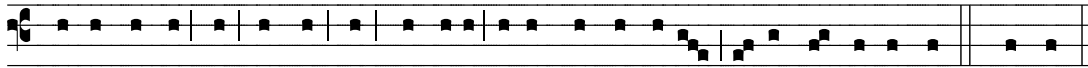
on taivaasa. Anna meille tänä päivänä meidän jokapäiväinen leipän ja anna

meidän syntinne anteeksi, niinkuin me meidän velgolisten anname. Ja älä
87v-

johdata meitä kiusaukseen, mutta päästä meitä pahasta. Sillä että sinun on

valtakunta ja voima ja kunnia ijankaikkisesta ijankaikkiseen. Aamen.

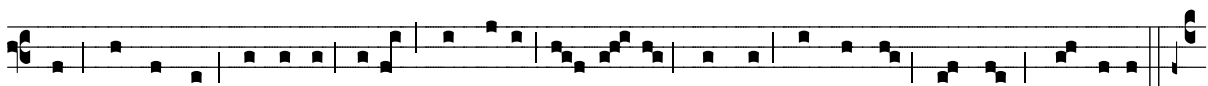
Isä meidän -rukouksen sävelmä on sama kuin edellä olevassa prefaatiassa, kuten ruotsalaisissa käsikirjoituksissa näyttää 1530-luvulta lähtien olleen tapana (Adell 1941, 47). Sama sävelmä jatkuu myös rukouksen loppuun liitettyssä, muutamien saksalaisten esikuvien mukaisessa doksologiassa (Sillä että sinun...), joka esiintyy useissa suomalaisissa lähteissä, kuten jo Agricolan ABC-kirjassa, mutta ei ruotsalaisissa (Schalin 1946, 207–209; Pirinen 1962, 91–92; 1988, 12–13). Rukoukseen ilmeisesti liittyvä laajennus (embolismi) on kirjoitettu koodeksin lehdelle Agnus Dein ensimmäisen säkeen alapuolelle mutta lienee tarkoitettu laulettavaksi heti rukouksen jälkeen (vrt. Knuutila 1987, 16).

[Vuorotervehdys]

Agricolan messun rauhantervehdyksen sijasta koodeksissa on tavanomainen vuorotervehdys ilman nuotteja.

[Agnus Dei]

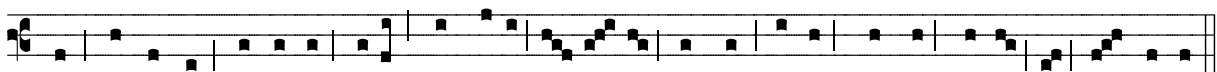
O Jumalan caritza ioca poisotat mailman synnit armadha meidhen pälene O Jumalan caritza
joca poisotat mailman synnit armadha meidhen palene O Jumalan caritza ioca poisotat mail-
man synnit Anna meille Rauha ja Siugnaus

Oo Jumalan Karitsa, joka poisotat mailman synnit, armahda meidän päälene.
87v-

Oo Jumalan Karitsa, joka poisotat mailman synnit, armahda meidän päälene.
88r-

Oo Jumalan Karitsa, joka poisotat mailman synnit, anna meille rauha ja siugnaus.

Myös Agnus Dein sävelmä on sama kuin muiden lähteiden joka-aikaisissa sarjoissa.

[Ehtoolliskehotus, ehtoollisen vietto, vuorotervehdys, rukous, vuorotervehdys]

Westhin koodeksin ohjeen mukaan ehtoollisen aikana tuli laulaa "jotakin jumalist veisu Altarin sacramentista: etc." Agricolan messussa on tarkempi ohje: "Sacramenti iaghettaisa macta Weisata Rotzin eli latinan kielen Jesus Christus är wår helsa/ eli/ Gudh wari loffuat/ Eli Discubuit Jesus/ eli Diuinum mysterium etc." Ensiksi mainitut ovat kahden Lutherin ympäristössä vakiintuneen virren ruotsinnoksia: *Jesus Christus, unser Heiland, der den Tod* ja *Gott sei gelobet und gebenedeiet*. Näiden suomenoksia ei ole tavattu ennen kuin Jacobus Finnon virsikirjasta, ja sävelmät sisältyvät vasta vuoden 1600 ympärillä kirjoitettuihin käsikirjoituksiin. Molemmat virret ovat vuoden 1986 virsikirjassa (nrot 222 ja 227). *Discubuit Jesus* on liitetty Westhin koodeksiin (ks. s. 89–90). *Divinum mysterium* -cantio taas sisältyy *Piæ Cantiones* -kokoelmaan, joka julkaistiin vuonna 1582.²²

[*Benedicamus*]

Kijttäkän ja cunnioitkan Herra Jumalan olkon kijtos ja cunnia

Kiittäkään ja kunnioitkaan Herraa. Jumalan olkoon kiitos ja kunnia.

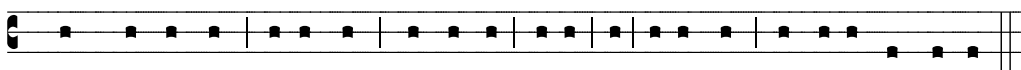
89v–

[Nuottiavaimen ilmeisen virheellinen sijoitus on korjattu.]

Vuoroylistyksen (*Benedicamus*) sävelmä perustuu tavallisesti saman sarjan Kyrie-sävelmään. Westhin koodeksin *Benedicamus*-sävelmä on kuitenkin muodostettu ns. *Orbis factor* -Kyrien mukaan, jota Westhin sävelmistöissä ei ole. Kyseinen Kyrie sekä siihen liittynyt Gloria-sävelmä kuitenkin yleistyivät myöhemmissä ruotsin- ja suomenkielisissä messusävelmäsarjoissa.

[Siunaus]

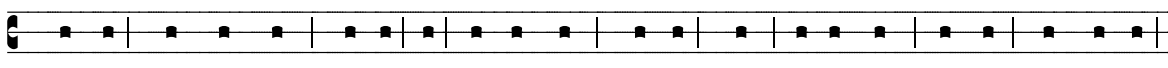
Nöyrytäkät sydhämen Jumalan tyghiä, ia ottakat hyuästisiugnaus Herra siugnatkan meitä ia varielkan meitä Hän andakan hänen casuonsa kijrkan olla meidhen pälen, ia olkon meille armoilinen Herra kändäkön hänen cansuonsa meidhen pälen ja andakon meille ijancaickisen Rauhan, Nimen Jsän ja Poian ia Pyhän Hengen AMEN

Nöyryyttäkää sydämen Jumalan tyjä, ja ottakaat hyvästisiugnaus:

89v–

90r–

Herra siugnatkaan meitä ja varjelkaan meitä. Hän antakaan hänen kasvonsa

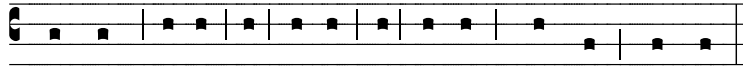

kirkkaan olla meidän pälen ja olkoon meille armoilinen. Herra kääntäköön

²² Agricolan *Rucouskirian* (1544) ehtoollislaulun suomennos *O site pyhe weraspito* (*O sacrum convivium*) on löytynyt ilmeisesti myöhempänä käsin kirjoitettuna nuotinnoksena Agricolan *Pinan* 2. painoksen yksilön liitteenä.

hänen kasvonsa meidän päälle ja antakoon meille ijankaikkisen rauhan.

Nimeen Isän ja Pojan ja Pyhän Hengen. Aamen.

Siunauksen sävelmä noudattaa perinteistä yksinkertaista kaavaa.

[Lähttäminen]

Lähttämistä seuraavien laulujen, versikkelin ja rukouksen liittyminen messun kokonaisuuteen on epäselvä. Niille on seuraavassa annettu otsikko *Da pacem* -kokonaisuus.

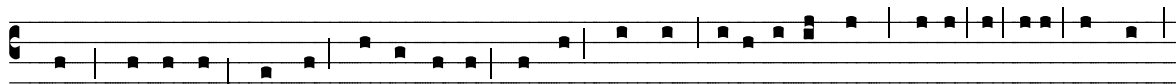
***Da pacem* -kokonaisuus**

Suo Jumala meille laupiaasti, rauha meiden elinaikanam, sille eij ole ycten muta maan päällä, quin sodhat ja riidhat poisajau mutta sine ainoa Herra,

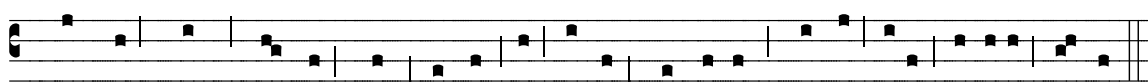
O Herra Jumala sinun on waldacunda ja woima Sine olet caickein pacanaitten päällä.

Anna Herra meille rawha meiden elinaikanam, Sille eij ole ycten muuta ioca soti u meiden edhestäm mutta sine Herra meiden Jumala,

[*Verleih uns Frieden gnädiglich*]

Suo, Jumala, meille laupiaasti rauha meidän elinaikanam, sillä ei ole yhtään 90v-

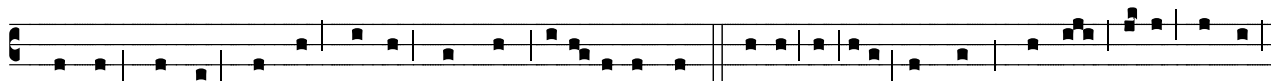
mutta maan päällä, kuin sodat ja riidat poisajau, mutta sinä ainoa Herra.

[*Tua est potentia*]

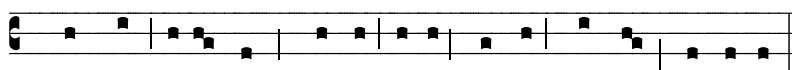

Oo Herra Jumala, sinun on valtakunta ja woima. Sinä olet kaikkein pakanaitten päällä.

[*Da pacem Domine*]

Anna Herra meille rauha meidän elinaikanam, sillä ei ole yhtään muuta joka soti u 91r-

meidän edestäm, mutta sinä Herra meidän Jumala.

Westhin koodeksissa messun jälkeen sijoitetun kokonaisuuden aloittaa säkeistö *Suo Jumala meille laupiaasti rauha*. Kokonaisuuden perustana ovat kaksi latinankielistä laulua, versikkelinomainen *Tua est potentia* ja antifoni *Da pacem, Domine*. Ne edeltävät Marttilan laulukirjassa (1596, 119v) Magnificat-antifonia, joskin edellä *Da pacem* esiintyy myös yksinään. Tukholman suomalaisen kirkon laulukirja 1:ssä (118v) molemmat ovat erillisinä Magnificat-antifoneina.

Tua est potentia, tuum regnum, Domine : tu es super omnes gentes.

Da pacem, Domine, in diebus nostris : quia non est alius qui pugnet pro nobis, nisi tu, Deus noster.

Agricolan *Rucouskiriassa* (1544, 694) laulujen käännöksillä on yhteisenä otsikkona *Esiwallan edheste*:

SInun on woijma ja Waldakunda / O HERRA / sinä olet päälle caiken pacanain /

Anna rauha Herra meiden eliaijkanam / Sille eij ole toijsta / ioca meidhen edhestem sotipi
ilman sinuta meiden Jumala

Da pacem -antifonin jonkin verran vapaa ruotsinnos on vuoden 1536 ruotsalaisessa virsikokoelmassa *Swenske songer eller wisor* (ks. myös Ingebrand 1998, 184–185):

*Forlän oss gud så nådelig
frid j wora daghar
ty ingen är på iorderijk
then ofrid kann förtagha
vtan tu allene.*

Luterilaisessa perinteessä tunnetaan ennen kaikkea Lutherin *Da pacemista* muokkaama saksankielinen ja riimillinen versio *Verleih uns Frieden gnädiglich*, jonka melodia näyttää muotoutuneen enemmänkin *Veni redemptor gentium* -hymnin pohjalta.

*Verley uns friden gnediglich,
Herr Gott, zu unsern zeiten,
Es ist doch ja kein ander nicht,
der für uns künde streiten,
denn du, unser Gott alleine.*

Westhin kokonaisuuden ensimmäisen säkeistön sävelmä seuraa Lutherin versiota. Teksti taas pohjautuu sen ruotsalaiseen käännökseen. Säkeistöä seuraavat antifonin *Tua est potentia* sekä alkuperäisen *Da pacem* -antifonin käännökset. *Graduale Tammelense* (11r) ja monet myöhemmät käsikirjoitukset sisältävät Westhin kaltaisen kokonaisuuden, ja Skaran käsikirjoituksessa nro 5 (101r–v) sellainen on sijoitettu selvästi joka-aikaisen messun päätökseksi.

Ruotsalaisessa Högin käsikirjoituksessa (1540?, 69) on vain antifonin ruotsinnos. Lutherin virren ruotsinnos sijoittuu 1540-luvun ruotsalaisessa By-käsikirjoituksessa (Jacobsson 1958, 57) ja vuonna 1552 Vadstenan artikkeleissa (Schalin 1946, 211) messun päätökseksi. Vuoden 1541 ruotsalaisessa messussa samoin kuin ohjeessa *De officiis* (n. 1565²³) se taas mainitaan ehtoollisen aikana laulettavana (Schalin 1946, 111, 254; Pahlmblad 1998, 219).

Käännösten ja Lutherin melodian käyttö messun päätöksenä vakiintui vuoden 1614 ruotsalaisen ja suomalaisen kirkkokäsikirjan myötä. Näissä käsikirjoissa sen jatkoksi sijoittuu saksalaisen esikuvan mukainen esivallalle omistettu säkeistö, jonka melodia on hieman laajentunut. Lutherin virren yksinkertaistuneeseen muotoon perustuu myös vuoden 1986 virsikirjan virsi 586, *Jumala, meille armossa*.

Westhin koodeksissa edellä mainittuja lauluja seuraa vielä nuotiton versikkeli *Herra älä ranghaise meite* sekä rukous. Tämä versikkeli liittyy muualla usein litania-rukoukseen. Sivun yläreunaan kirjoitettu otsikko *Versicul(us)* tarkoittaa ilmeisesti tätä versikkeliä, jolla on kuitenkin vielä uusi otsikko (*Vers:*).

Da pacem -pohjalta syntyneitä lauluja on käsitelty tarkemmin artikkeleissa Tuppurainen 2003 ja 2007. Niistä puuttuu kuitenkin maininta latinankielisen parin *Tua est potentia* ja *Da pacem* esiintymisestä suomalaisissakin lähteissä.

²³ *De officiis* -käsikirjoitus on peräisin 1560-luvulta, Ruotsin arkkipiispan Laurentius Petrin ajalta (Pahlmblad 2004, 120–121). Sen tarkasta ajoituksesta on esitetty erilaisia arvioita.

Juhla-aikojen suomenkieliset messusävelmäsarjat

De Sancto Spiritu

H C H H meiden pällen

CWnnia olcon Jumalan korkeuxes JA Rauha maan päällä Ja ihmisten hyuä tacto,
Me kiitem sinua Me hyuesti lausum sinua, Me cumardham sinua. Me ylistem ja cunnioitzem
sinua. Me kiitem sinua sinun suuren cunnias tehdhen, O Herra Jumala taiualinen kuningas Jsä
Jumala caickiualdias O Herra Jumala Jumalan aino poica Jesu christe sen pyhen hengen cansa.
O Herra Jumala Jumalan caritza ia Jsän poica, sinä quin poisotat mailman synnit armahdha
meiden pällen, Sillä sine olet aino pyhä, Sine olet aijno herra. Sine olet aino se Corkein Jesu
Christe Sen pyhän hengen cansa Jsän Jumalan kircaudhes Amen

Pyhä Pyhä Pyhä, Herra Jumala Zebaoth Täydhet ouat taiuadt Ja maa sinun herrauttas Auta
meitä ylähädä, Kijtetty olcon se quin tuleu Herran nimen Auta meite ylähädä.

O Jumalan caritza ioca poissotat mailman synnit Armahdha meiden pällen O Jumalan caritza
ioca poisotat mailman synnit armahdha meiden pällen O Jumalan caritza ioca poisotat mailman
synnit Anna meille rauha Ja siunaus,

Kijttäkäm ia cunnioijkam Herra, Jumalan Olkon kijtos Ja Cunnia

[Kyrie]

H[erra armahdha meidän päällem.] K[riste armahdha meidän päällem]
[Kyrieni nuottiavaimet on muutettu tavanomaisiksi.]
91v-

H[erra armahdha meidän päällem.]

H[erra armahdha] meidän päällem.

[Gloria]

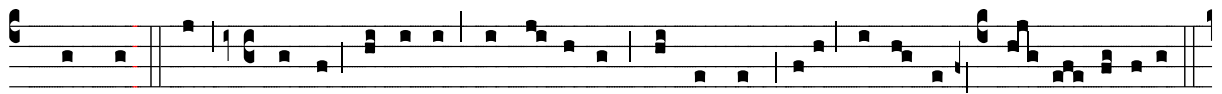
Kunnia olkoon Jumalan korkeukses ja rauha maan päällä ja ihmisten

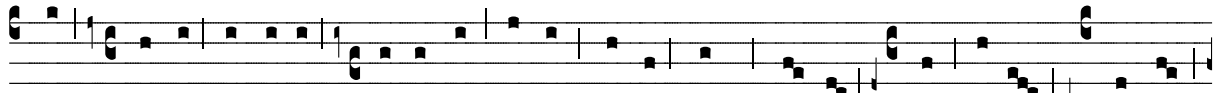
hyvä tahto. Me kiitäm sinua. Me hyvästi lausum sinua. Me kumarðam sinua.
[orig. e e]

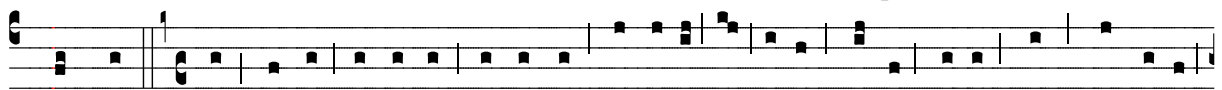
Me ylistäm ja kunnioitsem sinua. Me kiitäm sinua sinun suuren kunnias
92r-

tähden. Oo Herra Jumala, taivaallinen kuningas, Isä Jumala, Kaikkivaltias.

Oo Herra Jumala, Jumalan ainoo poika, Jeesu Kriste, sen pyhän Hengen
[Ilmeiset klaavivirheet on

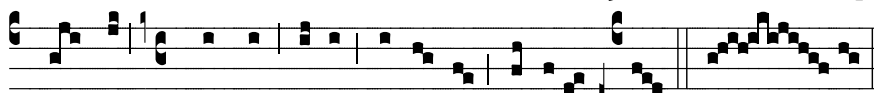
kanssa. Oo Herra Jumala, Jumalan Karitsa ja Isän Poika, sinä kuin poisotat
korjattu.]

maailman synnit, armahda meidän päällen. Sillä sinä olet ainoo pyhä.

Sinä olet ainoo Herra. Sinä olet ainoo se korkein, Jeesu Kriste, sen Pyhän
92v- [klaavi muutettu]

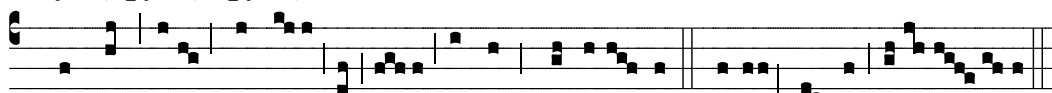

Hengen kanssa, Isän Jumalan kirkkaudes. Aamen.

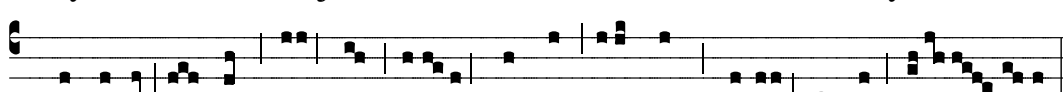
[Sanctus]

Pyhä, pyhä, pyhä, Herra Jumala Sebaot.

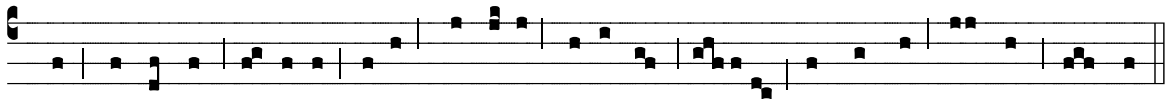

Täydet ovat taivaat ja maa sinun herrauttas. Auta meitä ylähältä.

Kiitetty olkoon se kuin tuleu Herran nimeen. Auta meitä ylähältä.

[Agnus Dei]

Oo Jumalan Karitsa, joka poisotat mailman synnit, armahda meidän päällen.
93r-

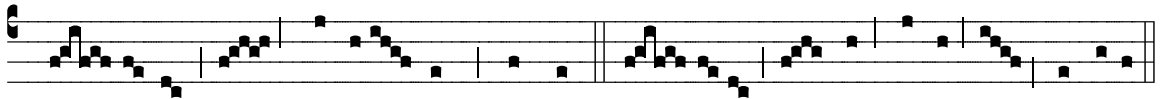

Oo Jumalan Karitsa, joka poisotat mailman synnit, armahda meidän päällen.

Oo Jumalan Karitsa, joka poisotat mailman synnit, anna meille rauha ja siunaus.

[Benedicamus]

Kiittäkääm ja kunnioikaam Herraa. Jumalan olkoon kiitos ja kunnia.

Jn Summis/Duplicibus Festis

ERRA Armahdha meiden pällen CRiste Armahdha meiden Pällen Herra Armahdha meiden pällen HERRA Armahdha meiden pällen

HERRA armahda meiden pällen CRiste Armahdha meiden pällen HERRA Armahdha meiden pällen Herra Armahdha meiden pällen,

CWnnia olkon Jumalan corkeuxes Ja *maasa rauha* || rauha maan päällä || ia Jnhimisten hyuæ tacto

Me kijtem sinua Me *hyuæstisiugnama* || hyuestilausum || sinua Me sinua cumardham sinua Me ylistem ia cunnioitzem sinua Me kiitem sinua sinun suuren cunnias tähden O Herra Jumala taiualinen kuningas Jsä Jumala caickiualdias O Herra Jumala Jumalan aino poica Jesu christe O Herra Jumala Jumalan caritza Ja Jsän poica Sinä quin poisotat mailman synnit Armahdha meiden Pällen. Sillä sinä olet aino pyhä, Sinæ olet aino Herra Sinæ olet aino se corkein Jesu christe Sen Pyhän henghen cansa Jsän Jumalan kircaudhes Amen,

P Herra Jumala Zebaoth Täydheth ouat taiuat Ja Maa sinun herrauttas **Hosianna corckeudes** || Auta meitä yläheldä || Kijttetty olcon se quin tuleu Herran nimen auta meitä ylehäldä,

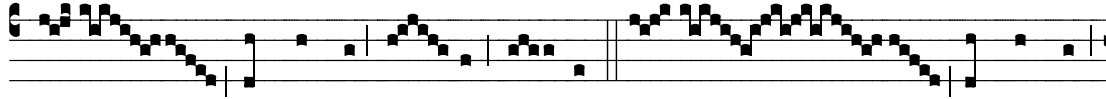
O Jumalan caritza ioca poisotat mailman synnit armahdha meiden pällen O Jumalan caritza ioca poissotadt mailman synnit armahdha meiden pällen O Jumalan caritza Joca poissotadt Mailman synnit Anna meille rauha ia siunaus

Kijttäkäm Ja cunnioikam Herra Jumalan olcon kiitos Ja cunnia,

[Kyrie]

[H]erra armahda meidän päällen. Kriste armahda meidän päällen.
93v-

Herra armahda meidän päällen. Herra armahda

meidän päällen.

In Festis Duplicibus

Herra armahda meidän päällen. Kriste armahda meidän päällen.

Herra armahda meidän päällen. Herra armahda meidän päällen.

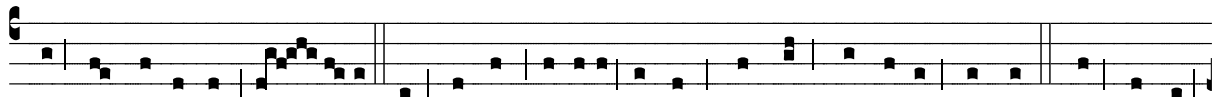
[Gloria]

Kunnia olkoon Jumalan korkeukses ja *maassa rauha* ja ihmisten hyvä tahto.
94r- || rauha maan päällä ||

Me kiitäm sinua. Me **hyvästilausum** sinua. Me kumarðam sinua. Me ylistäm
|| hyvästisiugnaam ||

ja kunnioitsem sinua. Me kiitäm sinua sinun suuren kunnias tähden. Oo Herra

Jumala, taivaallinen kuningas, Isä Jumala, Kaikkivaltias. Oo Herra Jumala,

Jumalan ainoo poika, Jeesu Kriste. Oo Herra Jumala, Jumalan Karitsa ja Isän
94v-

poika. Sinä kuin poisotat mailman synnit, armahda meidän päälle. Sillä sinä olet ainoa pyhä. Sinä olet ainoa Herra. Sinä olet ainoa se korkein, Jeesu Kriste.

Sen Pyhän Hengen kanssa, Isän Jumalan kirkkaudessa. Aamen.

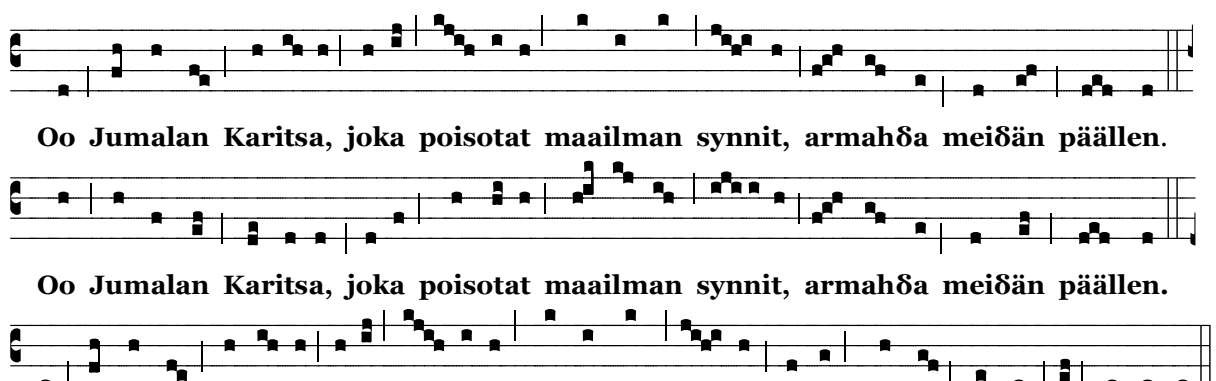
[Sanctus (Summis)]

[Pyhä, pyhä, pyhä] Herra Jumala Sebaot. Tähdet ovat taivaat ja maa sinun herrauttas. **Hoosianna korkeudessa.** **Kiitetty olkoon se || Auta meitä ylhäältä. || 95r-

kuin tule Herran nimeen. Auta meitä ylhäältä.

[Agnus Dei (Summis)]

Oo Jumalan Karitsa, joka poisotat maailman synnit, armahda meidän päälle.

Oo Jumalan Karitsa, joka poisotat maailman synnit, armahda meidän päälle.

Oo Jumalan Karitsa, joka poisotat maailman synnit, anna meille rauha ja siunaus.

[Benedicamus (Summis)]

Kiittäkää ja kunnioikaa Herraa.
Jumalan olkoon kiitos ja kunnia.

[*Sanctus (Duplicibus)*]

Pyhä, pyhä, pyhä Herra Jumala Sebaot. Täydet ovat taivaat ja maa
95v-

sinun herrauttas. Auta meitä ylähäältä. Kiitetty olkoon se kuin tuleu

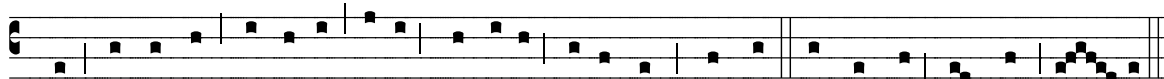

Herran nimeen. Auta meitä ylähäältä.

[*Agnus Dei (Duplicibus)*]

Oo Jumalan Karitsa, joka poisotat mailman synnit, armahda meidän päällem.

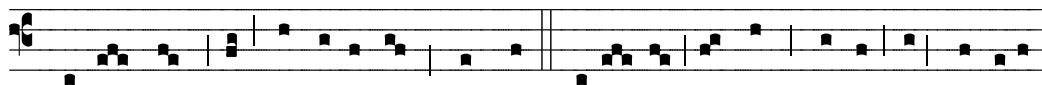

Oo Jumalan Karitsa, joka poisotat mailman synnit, armahda meidän päällem.

Oo Jumalan Karitsa, joka poisotat mailman synnit, anna meille rauha ja siugnaus.
96r-

[*Benedicamus (Duplicibus)*]

Kiittäkääm ja kunnioikam Herraa. Jumalan olkoon kiitos ja kunnia.

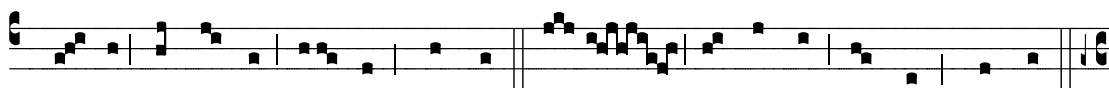
In Festis Paschalibus

Herra armahdha meiden pällen Christe Armahdha meidhen pällen Herra Armahdha meidhen pällen Herra Armahdha meidhen pällen

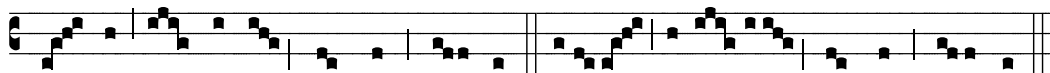
Cwnnia olcon Jumalan corckeuxes Ja *masa Rauha* || rauha maan päällä Ja || ihmisten hyuä tacto,

Me kijtem sinua Me hyuästi *siugnama* || lausum || sinua Me sinua *rucolema* || cumardham sinua || Me ylistem ia cunnioitzem sinua Me *sinua kitem* || kijtem sinua || sinun suuren cunnias tähdhen O Herra Jumala taivaallinen kuningas Jsä *caickiualdias iumala* || Jumala caickiualdias || O Herra *sen caickein corckeman* || Jumala Jumalan || aino poica Jesu Christe O Herra Jumala Jumalan caritza Ja Jsän poica Sinä quin poisotat mailman synnit Armahdha meiden pällen Sillä sine olet *yxinens* || aino || pyhä Sinä olet *yxinens* || aino || Herra Sine olet *yxinens* || aijno || se corckein Jesu Christe Sen pyhän hengen cansa jsän Jumalan *herraudhes* || kirckaudhes ||

[Kyrie]

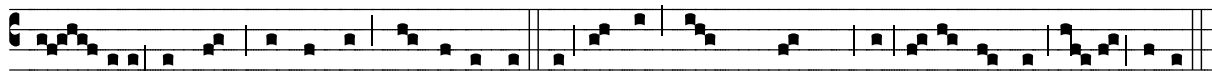

Herra armahda meidän päällen. Kriste armahda meidän päällen.

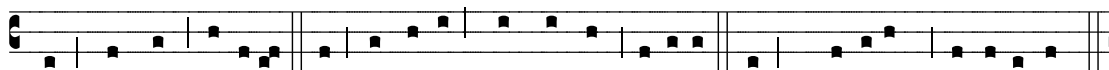

Herra armahda meidän päällen. Herra armahda meidän päällen.

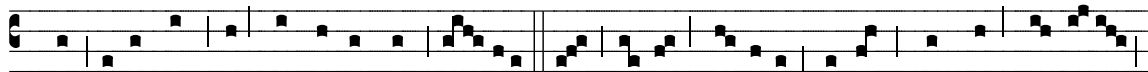
[Gloria]

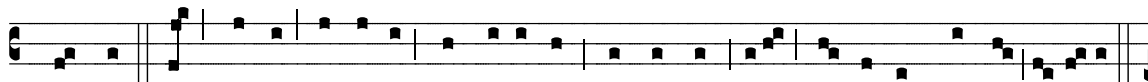
Kunnia olkoon Jumalan korkeukses ja maasa rauha, ja ihmisten hyvä tahto.
96v- || rauha maan päällä, ||

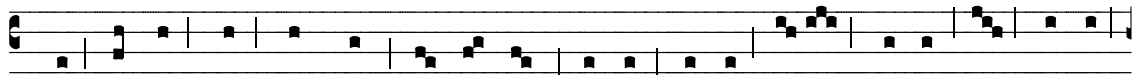
Me kiitäm sinua. Me hyvästi *siugnama* sinua. Me *sinua rukolema.*
|| lausum || || kumarðam sinua. ||

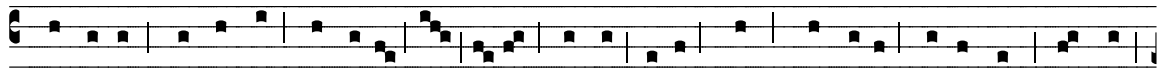
Me ylistäm ja kunnioitsem sinua. Me *sinua kiitäm* sinun suuren kunnias
|| kiitäm sinua ||

tähden. Oo Herra Jumala, taivaallinen kuningas, Isä, *kaikkivaltias Jumala.*
|| Jumala, Kaikkivaltias. ||

Oo Herra, *sen kaikkein korkeeman* ainoo poika, Jeesu Kriste. Oo Herra
 || Jumala, Jumalan ||

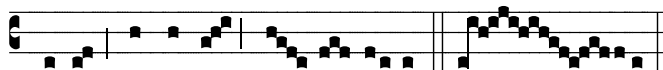
Jumala, Jumalan Karitsa ja Isän Poika, sinä kuin poisotat mailman synnit,
 97r-

armahda meidän päällem. Sillä sinä olet *yksinäns* pyhä. Sinä olet *yksinäns*
 || ainoo || || ainoo ||

Herra. Sinä olet *yksinäns* se korkein, Jeesu Kriste. Sen Pyhän Hengen kanssa.
 || ainoo ||

Isän Jumalan *herraudes.* Aamen.
 || kirkkaudes. ||

Suomenkieliset messusävelmäsarjat sisältävät samat helluntaiajan, joulunajan ja pääsiäisajan ordinarium-osat kuin ruotsinkielisetkin (1r–8r). Järjestys poikkeaa tässäkin kirkkovuoden mukaisesta. Joka-aikainen suomenkielinen sarja puuttuu, koska se sisältyy Westhin koodeksiin messuosastoon (77v–90r).

Westhin koodeksiin pääosaa ilmeisesti hieman nuorempia ovat 1540-luvulle muuten ajoitetun *Graduale Tammelense* -käsikirjoituksen suomenkieliset lisäykset, joihin kuuluvat hieman vajaa joulunajan sarja (*Summis et duplicibus festis*) sekä pääsiäisajan Kyrie ja Gloria. Viimeksi mainittujen jälkeen kirjoitettu merkintä *Sanctus et Agnus dei de Sancto Spiritu* tuo esille koodeksiin ruotsinkielisen sävelmistön ja muuallakin yleisen käytännön, jonka mukaan pääsiäis- ja helluntaiajan Sanctus ja Agnus Dei olivat tuolloin yhteiset.

Graduale Tammelensen lehtien järjestys on säilyneessä sidoksessa sekaantunut, niin että messusävelmät ovat nyt lehdillä 11, 16, 12 ja 10. Sävelmäsarjan melodioissa on vain vähäisiä eroja. Nuottien sijoitus tekstiin ja säerajojen merkintä on kuitenkin usein ratkaistu eri tavalla, ja pes-tyyppiset ligatuurimerkit puuttuvat. Joulunajan *Kyrie Summis* sisältää Kyrie eleison -osuuden ensimmäisen kertauksen, joka Westhillä puuttuu.

Westhin koodeksiin suomenkielisten messusävelmistöjen ja Agricolan *Messun* (jota *Graduale Tammelense* lähenee) vastaavissa teksteissä on oikeinkirjoituksen lisäksi myös seuraavat erot:

Westh: Messusävelmistöt

Agricola: Messu (s. 86, 105)

Gloria

Ja rauha maan päällä
Ja inhimisten hyuä tacto
Me hyestilausum sinua
Me cumardham sinua
Me kiitem sinua
Jsä Jumala caickiualdias
O Herra Jumala Jumalan aino poica
Poica
Jesu Christe
O Herra Jumala Jumalan caritza
ja Jsän poica
Sillä sine olet aino
kircaudhes

Ja maasa rauha /
Jnhimisten hyue tacto
Me hyestisiugnama sinua
Me sinua rucolema
Me sinua kijtem
Jse caickiualdias Jumala
O HERRA sen caikein corkeiman ainoa

Jesu Christe
O HERRA Jumala / Jumalan caritza
Jsen poica.
Sille sine olet yxinens
herraudhes

Agnus Dei

rauha ia siugnaus

rauhas ia hyuesti siugnauxes

Kurvinen (1929, 215) kiinnittää huomiota siihen, että Westhin koodeksin Gloria-tekstin ilmeisesti vanhemmat sanamuodot ovat selvästikin ruotsalaisesta messusta käännettyjä, kun taas Agricola on kääntänyt tekstinsä suoraan latinasta. Pääsiäisajan sarjassa nämä sanamuodot on yliviivattu ja korvattu Agricolan mukaisilla. Glorian lisäys "sen pyhen hengen cansa" lauseen "O Herra Jumala, Jumalan aino poica Jesu christe" jatkona on vain helluntaiajan sarjassa kuten vastaavassa ruotsinkielisessä sarjassa. Samassa lauseessa koodeksin messun sanamuoto "corkein Jumalan aino Poica" poikkeaa muista sävelmäsarjoista ja seuraa osittain latinan- ja ruotsinkielisiä muotoja "altissime" ja "aldrä högstes".

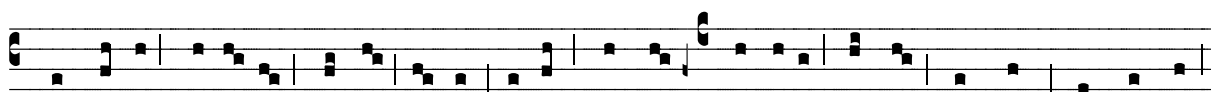
Agricolan *Messun* Sanctuksen lause "Hosianna corkeudhes/corkeuxes" vastaa painettujen ruotsalaisten messujen tekstiä "Osanna i högdenne". Koodeksin ruotsinkielisten messujen (ks. s. 21–30) sanonta "Salig gör oss i högdenne" on kuitenkin käsikirjoituksissa yleinen vaihtoehto (Fransén 1935, 178). Sitä vastaava on *Graduale Tammelensen* suomennos "Autuax tee/tege meitä", joka poikkeaa painetuista teksteistä. Westhin koodeksin joulunajan ja helluntaiajan sarjoissa sanontana on alkutekstiä läheisempi "Auta meite/meitæ ylähaldä/yläheldä". Koodeksin messussa taas on muoto "Hoosianna ylähällä".

Hautajaisresponsorio *Clementissime Domine*

Caickein laupiain Herra Jesu iocas meidhen syndein tähden iulmain Judasten käsistæ catkeran piinan laupiasti kärseit, Pelasta tämen sinun paluelias sielu heluetistæ Ja perkelein käsistæ sinæ hendä armolisesti päästæ, Ja caicki henen synnins ijancaickisen vnohdhuxen cansa poisota,

Sinun pyhet Engelis henen Taiuasen iohdhattackon ia Paradisin vxesta sisälle wieckön, Ette me mös iotca henen rumins hauttame mahdhaisimma ynnæ hänen cansans ijancaickisehen ilohon ycten tulla

Herra Armahdha caickein meidhen synneisten pällen, etc.

Kaikkein laupiain Herra Jeesu, jokas meidän syntein tähden julmain juudasten
97v-

käsistä katkeran piinan laupiaasti kärseit. Pelasta tämän sinun palvelijas sielu

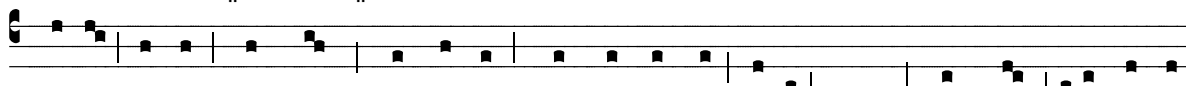
helvetistä, ja perkelein käsistä sinä häntä armolisesti päästä. Ja kaikki hänen

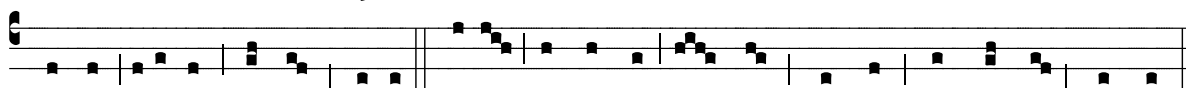
synnins ijankaikkisen unohduksen kanssa poisota. Sinun pyhät enkelis hänen

taivaaseen ****johdattakoon**** ja paradiisin uksesta sisälle vieköön, että me myös,
|| vieköön ||

jotka hänen ruumiins hautaame, mahdhaisimma ynnæ hänen kanssans iankaikki-
98r-

sehen ilohon yhteen tulla. Herra armahdha kaikkein meidän synneisten päällen,
etc.

Teksti on käännetty latinankielisestä antifonista, joka esiintyy kolmessa ruotsalaisessa lähteessä (Parvio 1975, 39-41). Näistä vanhin on vuoden 1400 tienoilta peräisin oleva Hemsjö-käsikirja. Esirukouksen luonteinen antifoni on yksi käsikirjoituksen harvoista lauluosuuksista, jotka olivat aiemmin kuu-

luneet keskieurooppalaiseen perinteeseen (Johansson 1950, 103, 154). Hemsjö-teksti on Johanssonin (s. 184) mukaan seuraava:

Clementissime domine, qui pro nostra miseria ab impiorum manibus crucis supplicium pertulisti, | libera animam huius cari nostri de inferni cruciatibus et eam de dyaboli p[er]mittente, miserator, absolue cunctaque eius peccata obliuione perpetua dele ac ipsam angeli tui tibi, domino deo, reportent paradisiq[ue] ianuam introducant et dum corpus eius | pulueri traditur, ipsam ad eternitatem perducant. Domine, miserere super peccatore.

Samaan perinteeseen Hemsjö-käsikirjan kanssa pohjautuu *Manuale Aboensen* (1522) vainajan maahanpanemisen rituaali *Corpus deferat ad sepulcrum* (vuoden 1980 näköispainos, 95–96, 157). Kyseisessä käsikirjassa on tekstin yläpuolelle sijoitettu nuottiviivasto, jolle kirjoitettuja nuotteja ei ole tavattu kirjan harvoissa säilyneissä yksilöissä. Tekstiä edeltää ohje *Oratione finita incipitur antiphonum a cantore*.

Clementissime domine qui pro nostra miseria ab impiorum manibus mortis supplicium pertulisti libera animam eius ab inferni voragine et de ministris tartareis miserator absolue et cuncta eius peccata obliuione perpetua dele eamque ad lucem tuam angeli tradant paradisiq[ue] ianuam introducant et dum corpusculum pulueri traditur ad eternitatem perducant domine miserere super peccatore

Westhin koodeksin teksti näyttää olevan hieman lähempänä Hemsjön tekstiä. Julmien juudasten/juutalaisten nimeäminen poikkeaa molemmista vertauskohdista. Antifonia on todennäköisesti käytetty hautausoimituksessa, kuten koodeksin käsikirjan ohje (58v) osoittaa: "Silla välillä quin multa heitetän Runin pale machta jotakin Jumalist veisu veisatta etc."

Latinankielisiin tekstiversioihin liittyy sekä Hemsjö-käsikirjassa²⁴ että aikaisintaan 1400-luvun lopulta peräisin olevassa koodeksissa A 54²⁵ sävelmä, joka on lähes yhdenmukainen Westhin koodeksin kanssa.

²⁴ 17r–18r, ks. Emrén 2009, 16, 23–24, nuottiliite.

²⁵ Kungliga biblioteket, Stockholm, 114r; Kroon 1953, nuottiliite. Sävelmä on nykyään lähes samanlaisena käytössä latinankielisen tekstin yhteydessä dominikaanien australialaisessa hautausriitissä (Provisional English-language Edition, Melbourne 2003, s. 13. www.op.org.au/texts/funerals.pdf, s. 13–14, luettu 27.3.2012). Ks. myös Global Chant Database: Pierre de Puniet (comm.). Antiphonaire monastique (XIIe siècle). Le codex 601 de la Bibliothèque Capitulaire de Lucques (Solesmes, 1912–1914 / repr. Solesmes – Berne: Paléographie musicale, IX).

Introituksia

Introitukset reformaatioajan Suomessa

Westhin koodeksia myöhemmin laadituista suomalaisista luterilaisista gradualeista poiketen käsikirjoitus sisältää myös kolme introitusta. Introituksia edeltää rubriikki ”Täðä Noudhatteleu Monicahdhoi Jntroituxia se on Mesun alku weisuija.” Ensimmäinen näistä on Pyhän Kolminaisuuden päivän introitus *Hyesti siugnattu olkon* (Benedicta sit sancta Trinitas). Rubriikkina on *De Trinitate offitium*. Seuraavaa *Mwttā meidhn tuleu cunnioitta meiden Herran Jesusen Christusen pija* -introitusta edeltää rubriikki *Aliud officium De cruce*. Kysymyksessä on latinalaisen introituksen *Nos autem gloriari oportet* suomenkielinen sovitus. Introituksen versus alkaa sanoin *Jumala olcon meille armollinen* (Deus misereatur nostri). Viimeinen kolmesta on Pyhäinpäivän introitus *Iloitkamma caickin Herrasa*. Kyseessä on *Gaudeamus omnes in domino* -introituksen sovitus, jonka käyttötilanteeksi Westhin koodeksissa on mainittu juhla *De O(mn)ib(us) Sanct(is)*.

Koodeksin kolmen introituksen tehtävä on mielenkiintoinen. Martti Parvion mukaan Westhin koodeksin introituksilla on samoja otsikoita kuin keskiaikaisilla votiivimessuilla. Parvion mukaan introituslaulujen mukaan ottaminen koodeksiin voi merkitä sitä, että jatkuvasti pyrittiin liittymään viikon varrella vietettyjen messujen traditioon, jolloin *De Trinitate* oli käytössä sunnuntaina, *De Sancto Spiritu* keskiviikkona ja *De cruce* perjantaina. Hän toteaa myös, että näiden messujen merkitys nimenomaan kuolleiden puolesta luettuna oli keskiajalla suuri ja että ne olivat siis jossain muodossa jatkuvasti käytössä myös reformaation murroksessa. (Parvio 1975, 44.) Parvio ei ole pannut merkille kolmannen introituksen otsikkoa, joka epäilemättä tukee hänen tätä havaintoaan. Samaan viittaa myös se, että koodeksissa introitusten edellä on hautaukseen liittyvä *Clementissime Domine* -käännös.

Kaiken kaikkiaan introituksen asema muuttui reformaation myötä. Keskiaikaisesta täysin kirkkovuoden kattavista introituskokoelmista luovuttiin luterilaisissa kirkoissa, ja useissa kansankielisiä introituksia sisältävissä kokoelmissa samaa introituslaulua saatettiin käyttää useina peräkkäisinä sunnuntaipäivinä. Esimerkiksi adventtiaikana saattoi olla käytössä vain yksi introitus, kuten saksalaisessa Hofin kirkon sävelmistössä *Officia Missæ* vuodelta 1605. (Hannikainen 2006, 47–48.)

Ainoa tunnettu reformaatioajan kansankielinen koko kirkkovuoden käsittävä introituskokoelma on Helsingin koulun opettajan, Michael Bartholdi Gunnæruksen vuonna 1605 laatima *Officia Missæ*, joka käsittää 95 introitusta. Näiden lisäksi suomenkielisiä introituksia sisältyy vain Westhin koodeksiin. Ruotsinkielisenä tunnetaan ainoastaan yksi introitus Israel Olai Leimontinuksen laatimassa käsikirjoituksessa vuodelta 1675, joulupäivän *Puer natus* -introituksen ruotsinno *Oß är födt Ett Barn*. (Hannikainen 2006, 52–54.)

Latinankielisinä introituksia laulettiin yleisesti reformaatioajalla Pohjoismaissa. Muun muassa tanskalaisessa Niels Jespersønin gradualeissa (1573) on 63 latinankielistä introitusta koko kirkkovuoden ajalle gregoriaanisin sävelmin. Näiden lisäksi gradualeissa on perinteisen introituksen vaihtoehtoina muutamille juhlapyhille tanskankieliset runomuotoiset virret luterilaisien virsisävelmien kera. Esimerkiksi 1. adventtisunnuntaille gradualeissa on latinankielisen introituksen lisäksi otsikolla ”Introitus dansk” virsi *Herr Christ Gud Faders enborne Søn*. (Jespersøn 1573, 1.) Turun hiippakunnassa introitussävelmistöjä ei painettu, mutta vuoden 1569 jälkeen laadittu, Skaran käsikirjoitukseen nro 5 sisältyvä Nicolaus Ericin laulukirja sisältää 77 latinankielistä introitusta koko kirkkovuoden ajalle. Käsikirjoitus on mahdollisesti peräisin Lempäälän kirkossa. (Schalin 1946, 48; Hannikainen 2006, 33–34.)

Latinankielisessä messuperinteessä papisto siirtyi introituksen aikana sakaristosta kirkon kuoriin toimittamaan messua. Introitusten tekstit olivat suurimmaksi osaksi Psalmien kirjasta ja liittyivät messun aiheeseen. Jokaiselle pyhä- ja juhlapäivälle oli määrätty oma introituslaulu. Westhin koodeksin

messujärjestyksessä (77v–79r) introitus on keskiaikaisen perinteen mukaisesti ennen Kyriettä: ”Ensin koska pappi ja cansa on cockon tullut, kirjokosa eli altarin edessä cwsa meßu pitää piijettämän, machta pappi, ioß hän niñ tachtu, pitää tämän iälkennoutauan tunnoston eli ripin. Rackat ystäuät, veliet ja sijbaret [– –] Meßun sisällekäyminen machta olla joku psalmi eli muita cumia veisui, somen kielin, eli latinan, pyhästä ramatusta vlghosotettu etc.” Vastaava järjestys ilmenee Agricolan *Messusta* (1549, 86): ”Nyt nouta Alcu eli Introitus Herran Ectolises taica Messus. Alcu macta olla iocu Psalmi. Kijtoswirsi/ eli mw Rucous Somen kielen pyhiste Ramatuista wlosotettudh / ia liaten sijte Somen Rucouskiriasta el: Catechismusest. etc.”

Westhin koodeksin introitusten sävelmät vastaavat myöhäiskeskiajalla Turun hiippakunnassa käytettyjä dominikaaniseen perinteeseen liittyviä sävelmiä. Suomenkielisten tekstien sijoittelussa sävelmiä ei ole juurikaan muutettu, ainoastaan erilaisista tavumääristä johtuen on joko alun perin yhdellä tavulla laulettavia ligatuureja jaettu useammalle tavulle tai päinvastoin erillisiä ligatuureja yhdistetty yhdellä tavulla laulettavaksi taikka lisätty saman sävelen toistoja. Tästä johtuen sävelmät ovat säilyneet lähes latinankielisten sävelmien kaltaisina. Esimerkiksi melismaattisuus ja säveltasojakautumat ovat vastavia kuin latinalaisissa esikuvissaan. Toisaalta suomenkielisen tekstin sijoittuminen sävelmään ei aina ole luontevaa. Westhin koodeksia noin 60 vuotta nuoremmassa Gunnæruksen introituskokoelmassa teksti on sen sijaan pyritty sijoittamaan sävelmään mahdollisimman luontevasti ja tästä syystä sävelmiä on muokattu hyvin paljon.²⁶ Seuraavassa esimerkissä latinankieliset *Nos autem* -introituksen alut on litteroitu muutamista Kansalliskirjastossa säilytettävistä, myöhäiskeskiaikaisista Turun hiippakuntaan liittyvistä käsikirjoituksista ja Nicolaus Ericin laulukirjaan sisältyvästä introituskokoelmasta. Suomenkieliset esimerkit ovat Westhin koodeksista ja Gunnæruksen *Officia Missæ* -kokoelmasta.

Sävelmävertailu / *Nos autem* -introituksen alkuosa

1: Gradualekatkelma nro 30, 6v; 2: Skaran käsikirjoitus nro 5, 59r (ortografisia eroja lukuun ottamatta myös Uskelan graduale, 25r–v, ja gradualekatkelma nro 84, 6v); 3: Westhin koodeksi, 98r; 4: Gunnæruksen *Officia Missæ*, 24r.

1: Nos autem gloriari oportet in cruce Domini nostri ...

2: Nos autem gloriari oportet in cruce Domini nostri ...

3: Mwtta meidhen tuleu cunnioitta meiden Herran Jesusen...

4: Kerskacam ainoastans meiden Herran Jesuxen Christuxen ...

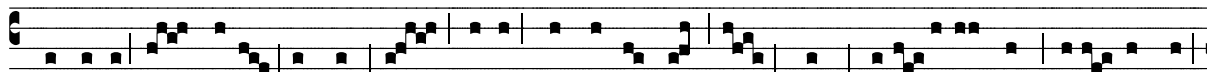
²⁶ Ks. myös Hannikainen 2006, 54–56, 211–213.

Tässä Noudhatteleu Monicahdhoij Jntroituxia se on Mesun alku weisuija

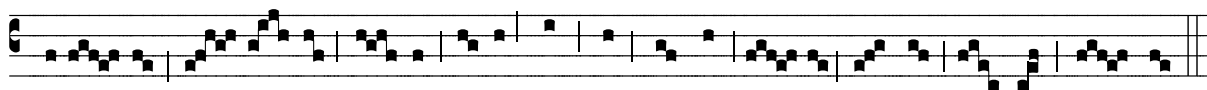
Ensin

De Trinitate offitium

Hyuesti siugnattu olkon se pyhe colminainen ia mös erittämätöin yxinäinen Jumala Kijtekem händä sille hen on suredh armodt tehnydt meidhen cansan, Hyuesti lausukam Jsä ia Poijca ia Pyhä Hengii Cwnnia olkon Jsän ia poijan ia pyhän hengen Nin quin alghusta on ollut ia nyt ia aijna ia ijancaickisesta ijancaickisehen Amen.

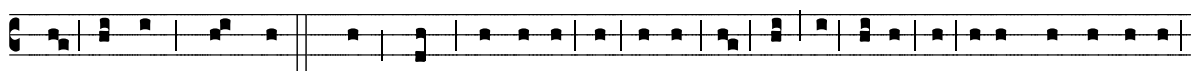
Hyvästi siugnattu olkoon se Pyhä Kolminainen ja myös erittämätöin yksinäinen
98v-

Jumala. Kiittäkääm häntä, sillä hän on suuret armot tehnyt meidän kanssa.

Hyvästi lausukaam Isää ja Poikaa ja Pyhää Henkiä. Kunnia olkoon Isän ja Pojan

ja Pyhän Hengen. Niin kuin algusta on ollut ja nyt ja aina ja ijankaikkisesta
99r-

ijankaikkisehen. Aamen.

[C-sävelen toisto on lisätty tavujen lukumäärän vuoksi.]

Pyhän Kolminaisuuden päivän (*De Trinitate offitium*) introituksen *Hyuesti siugnattu olkon* antifonin teksti on suomennos introituksesta *Benedicta sit sancta Trinitas* (Tob. 12:6bcd). Versus *Hyvästi lausukam Isä*, joka ei sisälly Raamatun teksteihin, on suomennettu muun muassa *Missale Abonseen* sisältävästä latinankielisestä tekstistä *Benedicamus patrem et filium : cum sancto spiritu*.²⁷ Gunnærukosen kokoelmassa (s. 131) versus on käännetty sanoin *Kijttäkän ia cunnioittacam Isä ja poica Ja pyhä Hengi. Graduale Romanumissa Benedicta sit* -introituksen versus on Ps. 8:2.

²⁷ Parvio 1988, 557; myös Urjalan käsikirjoitus, f. 33r-v ja Skaran käsikirjoitus nro 5, 67v-68r.

Vastaava teksti on *Graduale Romanumissa* (s. 371) seuraava:

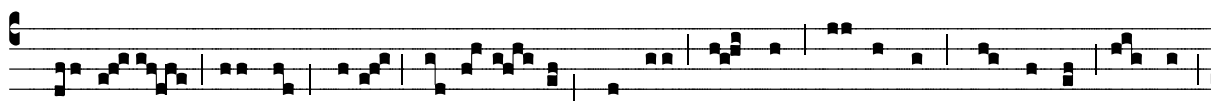
Sanctissime trinitatis

Benedicta sit sancta Trinitas, atque indivisa Unitas : confitebimur ei, quia fecit nobiscum misericordiam suam.

Ps. Domine Dominus noster : quam admirabile est nomen tuum in universa terra !

Aliud offitium De cruce

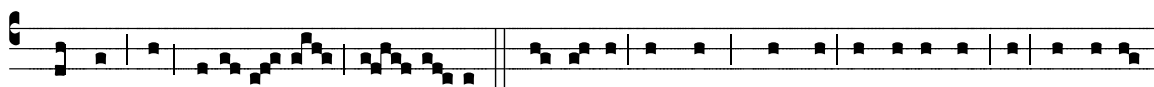
Mwttu meidhen tuleu cunnioitta meiden Herran Jeesusen Christusen pijna Josa on meidhen terueyten elämän Ja ylösnousemisen, Jonga cautta me teruexi tehdyt ia wapahdhetudt olemma JWmala olcon meille armolinen ia hyuesti siugnatkon meite, Hen walistackon henen casuons meiden pällen ia armahtackon meiden pällen Cunnia olkon Jsän ia poiijan ia pyhen hengen Nin quin alghusta on ollut ia nyt ia aina ia ijancaikkisesta ijancaikkisehen Amen

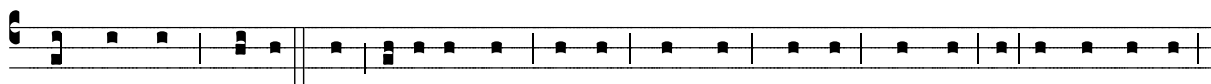
Mutta meidän tuleu kunnioittaa meidän Herran Jeesusen Kristusen piinaa,
99r

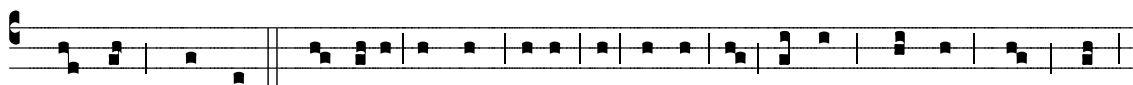
josa on meidän terveyten, elämän ja ylösnousemisen, jonka kautta me terveeksi

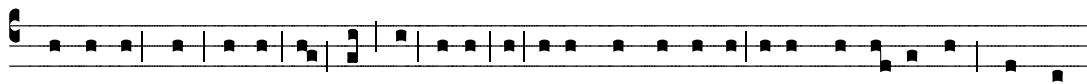
tehdyt ja vapahdetut olemma. Jumala olkoon meille armolinen ja hyvästi-

siugnatkoon meitä. Hän valistakoon hänen kasvons meidän päällen ja armahtakoon
99v-

meidän päällen. Kunnia olkoon Isän ja Pojan ja Pyhän Hengen, niin kuin

algusta on ollut ja nyt ja aina ja ijancaikkisesta ijancaikkisehen. Aamen.

[Kadenssin tekstin sijoitus ja melodia on muutettu tavanomaisiksi.]

Mwttu meidhen tuleu cunnioitta on Pyhän ristin päivän introitus, johon viittaa sitä edeltävä rubriikki *De cruce*.²⁸ Introituksen teksti on käänös *Nos autem* -introituksesta, jonka teksti pohjautuu Galata-

²⁸ Kurvinen (1929, 250) mainitsee, että *Missale Aboensen* mukaan *Nos autem* -introitusta käytetään piinaviikolla tiistaina ja torstaina (ilman doksolgiaa) sekä Pyhän ristin juhlissa: *In inuencione s. crucis* (3.5.) ja *In exaltatione s. crucis* (14.9.). Parvion (1988, 560) laatimassa *Missale Aboensen* introitusten luettelossa introituksen käyttötilanteiksi mainitaan f 3 ebd palm, inuencio crucis, exaltacio crucis, de sancta cruce, de facie christi ja de depositione christi. Doksolgian pois jättämisestä Kurvinen ei perustele millään lailla. Käytäntö on ollut katolisessa kirkossa yleinen, erityisesti 5. paastonajan sunnuntaista alkavalla paastonajan osuudella. Viimeksi mainittu tapa on

laiskirjeen (6:14) tekstiin. Versuksen teksti (Ps. 67:2) poikkeaa jonkin verran Agricolan psalttarin kieli-
asusta. Gunnæruksen *Officia Missæssa* vastaava introitus alkaa sanoin *Kerskacam ainoastan*.

Vastaava teksti on *Graduale Romanumissa* (s. 162) seuraava:

In cena Domini

*Nos autem gloriari oportet, in cruce Domini nostri Iesu Christi ; in quo est salus, vita, et resur-
rectio nostra : per quem salvati, et liberati sumus.*

*Ps. Deus misereatur nostri, et benedicat nobis : illuminet vultum suum super nos, et mise-
reatur nostri.*

Jn aliud Gaudeamus etc. De o[mnibus] sanct[is]

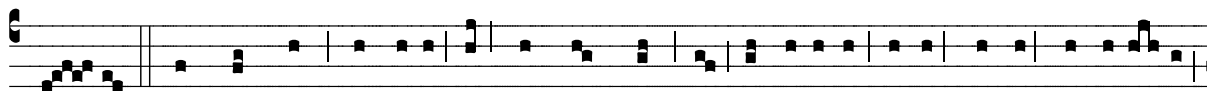
Iloitkamma caickin Herrasa Pyhe päiuæ Juhlaten caickein pyhään cunniaxi Joinenga Juhlasta
iloitzeuat Engelit Ja kiittäuät Jumalan Poica, Riemuitkat Herrasa the vanhurscat, Ne toimeliset
pitye hendä caunihisti kiittämän, Cwnnia

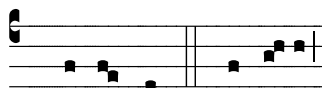
Iloitkaamma kaikin Herrasa pyhää päivää juhlaten kaikkein pyhään
99v-

kunniaksi, joinenka juhlasta iloitsevat enkelit ja kiittävät Jumalan

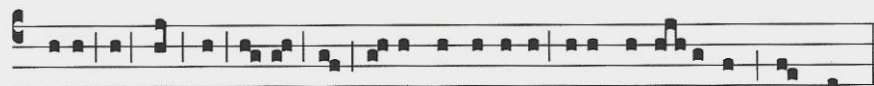
Poikaa. Riemuitkaat Herrasa te vanhurskaat, ne toimeliset pitäy häntä kaunihisti

kiittämän. Kunnia

[olkoon Isän ja Pojan ja Pyhän Hengen, niin kuin algusta on

ollut ja nyt ja aina ja ijankaikkisesta ijankaikkiseen. Aamen.]

[Käsikirjoituksesta puuttuva Gloria Patrin osuus on täydennetty edellisen
säeparin melodian ja muiden introitusten tekstin mukaisesti.]

omaksuttu myös Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa. Muun muassa Gunnæruksen kokoelmassa sekä Skaran
käsikirjoituksessa nro 5 (59r-v) doksologia kuitenkin liittyy myös näihin introituksiin (Hannikainen 2009, 28-
30).

Introituksen *Iloikamma caickin Herrasa* käyttötilanteeseen viittaa Westhin koodeksin merkintä *De O(mn)ib(us) Sanct(is)*, joka tarkoittaa *Kaikkien pyhien päivää*, nykyistä pyhäinpäivää.²⁹ Antifonin teksti on käännös *Gaudeamus omnes in Domino* -antifonista, jonka teksti ei ole Raamatusta. Versus (Ps. 33:1) poikkeaa hieman Agricolan Psalttarin mukaisesta. Missale Aboensessa kyseinen versus (*Exultate iusti*; Ps. 32: 1) liittyy *Gaudeamus*-antifonin yhteydessä *Omnium Sanctorum* -juhlaan. Gunnæruksen *Officia Missæ* -kokoelmaan sisältyy *Gaudeamus*-antifonin käännös *Iloikaam nyt Herrasa*. Gunnæruksella versuksen tekstinä on Ps. 45: 2ab, joka *Missale Aboensessa* liittyy *Gaudeamus*-antifonin (*Eructavit cor meum*; Ps. 44: 2ab) yhteydessä lähinnä erilaisiin Maria-juhliin (Parvio 1988, 558). Westhin koodeksissa tämän introituksen kohdalla on doksologiasta vain aluke. Tähän julkaisuun doksologia on rekonstruoitu käyttämällä ajalle tyypillistä 1. moodin doksologiasävelmää ja samaa tekstiä kuin koodeksin muissa introituksissa.

Vastaava teksti on *Graduale Romanumissa* (s. 619) seuraava:

Omnium Sanctorum

*Gaudeamus omnes in domino, diem festum celebrantes sub honore Sanctorum omnium :
de quorum solemnitate gaudent angeli, et collaudant Filium Dei.*

Ps. Exsultate iusti in Domino : rectos decet collaudatio.

²⁹ Kurvinen 1929, 249–250. Kurvisen mukaan *Hyuesti siugnattu olkon se pyhe colminaine(n)* -introitus on ”suomennos introitusvirrestä *Benedicta sit sancta trinitas*. T: Miss. Aboense l. I.xij.r ja l. A.ir. Proosaa. M.B. Gunnæruksen käsikirjoituksessa *Officia missæ* v. 1605 l. 24r on p. Kolminaisuudenpäivää varten aivan toinen introitus, joka alkaa sanoilla: *Hywästisiugnattu olcon Isä Jumala.*” Kyse on kuitenkin vain saman latinankielisen introituksen erilaisesta sovituksesta.

[*Serva Deus* -hymni]*Serva Deus verbum tuum*

Serva Deus verbum tuum et frange vires hostium,
129v-

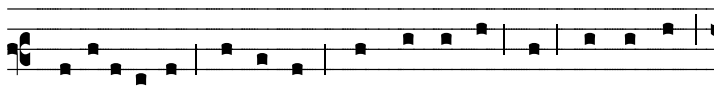
qui filium tuum suo turbare conantus throue.

Ostende nunc potentiam, O Christe rex regum tuam,

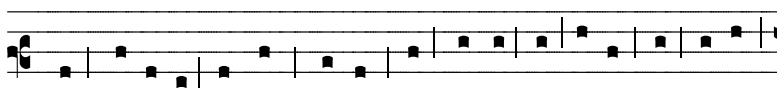
Defende paruulum gregem, qui te fatetur principem.

Vivificator spiritus, concordiam da cordibus,

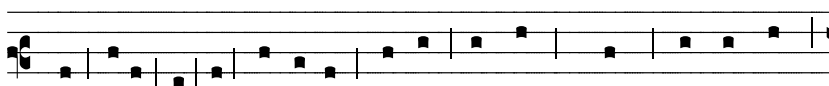
adsis periclitantibus, cum morte conflictantibus. ||

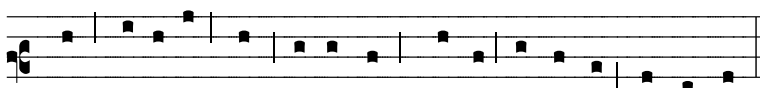
Tu dissipa vafros dolos et verte in illos, o Deus.

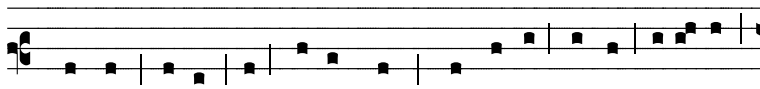
Fac in foramen incidant ecclesiae, quod comparant.
130r-

Sic fiet vt et sentiant deum verum, quem pernegant,

qui fortiter nos adiuuas, regni superni conuenas.

Pacem tuam te poscimus, concede nobis celitus,

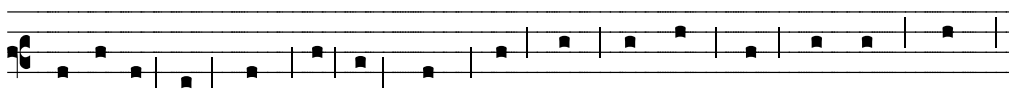

nam nemo preter te, o pater, *vindex* tuisque est arbiter

victorie et bellipotens.

Bewara oß Gudh j tin ordh

**Bewara oß Gudh j tin ordh, slå nidh Påuans och Turkens mord,
130v-**

som Jhesum Christ, tin kära son, nedherslå wilia aff hans thron.

[2. säkeistön alkusäe:]

Lätt see tin machtt, o Herre

Martin Lutherin virsi *Erhalt vns, Herr, bey deinem Wort vnd steur des Bapsts vnd Türcken Mord* on kokenut monia vaiheita. Keskiajan nelisäkeisten hymnien kaltainen virsi painettiin irrallisena arkkina vuonna 1542 otsikolla *Ein Kinderlied*. Johannes Stigel(ius) käänsi kolmisäkeistöisen tekstin latinaksi 1544. Justus Jonas lisäsi ehkä vuonna 1545 virteen kaksi säkeistöä, ja Lutherin mukaiset paavi ja turkkilaiset alettiin korvata nimeämättömillä vastustajilla. Hermann(us) Bonn(us) (k. 1548) nähtävästi täydensi latinankielistä versiota myös mainituilla kahdella lisäsäkeistöllä. Kokoelmassa *Hymni et sequentiæ* (Lübeck 1559) tekstin jatkona on Lutherin virren *Verleih uns Frieden gnädiglich* (ks. s. 67–68) ensimmäisen, viisisäkeisen säkeistön käännös *Pacem tuam te poscimus*. Kumpaakin virttä tuli usein tavaksi laulaa messun päätösosassa latinaksi tai saksaksi. Näin ne oli sijoitettu jo Magdeburgin alasaksalaisessa virsikirjassa 1542. Westhin koodeksin latinankielinen teksti on vuoden 1559 kokoelman mukainen. Kummankin Lutherin virren sävelmät ovat sukua Lutherin *Nun komm, der Heiden Heiland* -virren sävelmälle. Kyseinen virsi sävelmineen perustuu keskiaikaiseen hymniin *Veni redemptor gentium*. (Kurvinen 1929, 304; Leaver 2007, 107, 113–114, 202–203.)

Viisisäkeistöisen saksan- tai latinankielisen virren ruotsinno on vuonna 1562 julkaistussa virsikirjassa (Den Svenska Psalmboken 1562, LXXXIIv). Mahdollisesti se on painettu samanlaisena jo vuoden 1549 kadonnessa virsikirjassa (ks. Fransén 1940, 165, 175). Vuonna 1562 ovat mukana paavi ja turkkilaiset, kun taas 3.–5. säkeistöjen järjestystä on muutettu. Westhin koodeksissa on vain ensimmäinen säkeistö sekä toisen säkeistön ensimmäinen säe, oikeinkirjoitusta lukuun ottamatta virsikirjan kaltaisina. Sävelmä noudattaa saksalaisia esikuvia.

Westhin koodeksin latinan- ja ruotsinkielisten versioiden synty ja kopiointiaika jäävät epäselviksi. Ne on voitu kirjoittaa jo 1540-luvun lopulla, mutta myöhempikin ajoitus on mahdollinen.

Sekä latinalaisen että ruotsalaisen käännöksen nuotinnoksessa on käytetty viisiviivaista viivastoa, mikä ehkä viittaa käsikirjoituksen osan muita myöhempään alkuperään. Yllä olevassa nuotinnoksessa noudatetaan hymnin säkeistöjakoja, jota osoittavat käsikirjoituksen latinankielisen osuuden suuret alkukirjaimet.

Ehtoollisresponsorio *Discubuit Jesus*

Atrioitzi ihsus ia opetuslapset hänen cansans ia sanoij minä olen halulla halunudh södhä tätä pääsiäislammasta teydhen cansan ennen quin minä kärsin ia otti leiuen kiitttädhen mursi ia annoij heijle Sanodhen tämä on minun rumihin, Samallamotto echtolisen iälckin otti mös kalkin kiitti ia annoij opetuslastens sanodhen iocatt tämä on minun verennienni ioca teijdhen edhesten vlosoudhatetantan

Kunnia olckon isen caijckiualdian ia hänen ainocaisens poians ia pyhimen lodhuttaiaan pyhen henghen Ninquin alghusta on olludh ia aina ia ijanccaickisesta Amen,

Atrioitsi Jeesus ja opetuslapset hänen kanssans ja sanoj: minä olen halulla
131v–

halunut syödä tätä pääsiäislammasta teidän kanssan, ennen kuin minä kärsin.

Ja otti leivän, kiittäden mursi ja annoi heile sanoden: tämä on minun

ruumihin. Samallamuotoo ehtoolisen jälkiin otti myös kalkin, kiitti ja annoi
132r–

opetuslastens sanoden: juokaat, tämä on minun vereni, joka teidän edestän
[Alun perin klaavi ei vaihdu vaan käytetään yläapuviivoja.]

ulosvuodatetaan. Kunnia olkoon Isän kaikkivaltiaan ja hänen ainokaisens
132v–

Pojans ja pyhimän lohđuttajan, Pyhän Hengen. Niinkuin algusta on
[Ilmeisesti puuttuvat kolme klaavinvaihtoa on lisätty.]

ollut, ja aina ja ijancaikkisesta. Aamen.

Vanhimmissa suomalaisissa käsikirjoituksissa esiintyy troopinkaltainen, ehtoollisen asetussanoihin perustuva responsorio *Discubuit Jesus*, joka sisältyy myös painettuun kokoelmaan *Een liten sångbook*, ainoana latinankielisenä lauluna. Sistersiläisen sääntökunnan suosima responsorio mainitaan lukuisissa myöhäiskeskiajan lähteissä ja myös muutamissa ruotsalaisissa. Hieman muutettu teksti esiintyy 1530-luvun saksalaisissa lähteissä. Se on Hermann Bonnuxen ansiosta mukana alasaksalaisissa virsikirjoissa vuodesta 1543 alkaen ja Hans Tausenin tanskalaisessa virsikirjassa 1553 sekä nuotinnettuna muun muassa Lucas Lossiuksen Nürnbergissä 1553 julkaisemassa kokoelmassa *Psalmodia Sacra*.³⁰ Laulu mainitaan vuosien 1548 ja 1557 ruotsalaisissa messuissa (Messan på Swensko 1557, XVIII) ja painettiin nuotteineen 1540-luvulla, 1553 ja vielä 1620.³¹ Se liitettiin ehtoollisen viettoon, erityisesti kiirastorstaisin (Eckerdal 2007, 84). Hieman poikkeava versio on kokoelmassa *Antiphonæ et responsoria in vespertinis canenda* (57r–58v), joka painettiin 1568 Lyypekissä Riikaa varten, ja sen myöhemmissä painoksissa 1592 ja 1615.

Suomesta tavatut latinankieliset tekstit ovat osittain samanlaisia kuin Balthasar Resinariuksen (1543) neliäänisessä versiossa (Schulz 1981, 29). Kokonaisuus muistuttaa myös Enoch Widmannin vuonna 1605 Hofissa julkaiseman *Officia Missae* -kokoelman versiota (Schulz 1981, 31–32). Responsorio näyttää 1600-luvulta alkaen jääneen lähinnä sistersiläisen sääntökunnan perinteeseen. Sen fryyginen melodia muistuttaa Sanctus-sävelmää, joka yleistyi helluntaiajan messusävelmistöissä 1500-luvun loppupuolelta alkaen ja johon liittyi *Tibi laus* -trooppi (ks. s. 101–103). Myös *Discubuit*-responsoriota on käytetty Sanctuksen sijasta tai sen lisäksi. (Glahn 1954, 115; Nilsson 1995.) Seuraava latinankielinen teksti on Skaran käsikirjoituksessa nro 5:

*Discubuit Ihesus et discipuli eius cum eo et ait
desiderio desideravi hoc pascha manducare uobiscum ante quam patiar.
Et accepto pane gratias agens fregit et dedit illis Dicens hoc est corpus meum
Et accepto calice gratias agens dedit et ait illis dicens hic est sanguis meus
Edite et bibite ex hoc omnes et facite quotienscunque feceritis in mei commemorationem
[Dicens hoc est corpus]
Gloria patri potentissimo et filio eius vnigenito et Spiritui sanctissimo
paraclito sicut erat in principio. [Dicens hoc est corpus]*

Mikael Agricola mainitsee *Discubuit Jesus* -responsorion *Messussaan* (1549) yhtenä vaihtoehtona laulettavaksi ehtoollisen vieton aikana, samoin vielä Johannes Gezelius vanhempi vuoden 1669 kirkkokäsikirjassaan (Käsikiria 1669).

Westhin koodeksin nuotinnettu suomennos sisältyy lehdille, jotka ehkä ovat peräisin vasta 1560-luvulta. Teksti on kulunut varsin himmeäksi, ja ilmeisesti sitä sekä nuottikirjoitusta on korjailtu ja nuottiaivaimia sijoitettu osin virheellisesti. Muutamissa kohdissa on siksi täytynyt seurata reformaatioajan latinankielisten käsikirjoitusten esikuvaa. Tekstin ehtoolliskalkkiin liittyvä osuus poikkeaa useimmista näistä, Se seuraa vanhempaa ja laajempaa tekstiä. Myös suomennoksen päätösylistys on laajempi kuin useimmissa muissa lähteissä. (Ks. Schulz 1981, 29.)

Responsoriosta ei ole tunnettu ruotsinnoksia ennen vuonna 2006 merkille pantua käsikirjoitusta. Skaran stifts- och landsbibliotekissa on ilmeisesti suomalaisperäinen vuoden 1582 *Piæ Cantiones* -kokoelman yksilö, jonka liitteenä on muutaman muun kirkkolaulun lisäksi tämän responsorion käännös *Herren Jesus satt med sina läriungar*.³²

³⁰ Schulz 1981, 27–29. Nilssonin mukaan Luther ihaili pöytäpuheessaan tätä latinankielistä responsoriota: "Das ist eine schone note, auch ein schoner text ...". Nilsson 1995, 241–248. Laulu esiintyy muiden latinankielisten laulujen joukossa Magdeburgin (myös Lyypekissä julkaistussa) alasaksalaisessa virsikirjassa 1543 Hermann Bonnuxen korjaamana. Fransén 1940, 174–175, 182.

³¹ Een liten Songbook (1553) ja Liber cantus (1620). Edellä mainitun ensimmäinen laitos lienee julkaistu jo 1540-luvulla.

³² Havaintoon liittyi tätä kirjoitettaessa julkaisemista odottava Erkki Tuppuraisen artikkeli.

Rukoushetkien aineistoa

Ruotsissa säilyneisiin liturgisiin käsikirjoituksiin sisältyy usein matutinumin (aamurukous, *ottesång*) ja kompletorion (myöhäisillan rukouksen) lauluja (Holte 2004, 80–81). Westhin koodeksiin sisältyy ilmeinen kompletorion katkelma sekä kaksi vesperissä yleisesti käytettyä psalmia. Keskiajalla muotoutuneeseen kompletorioon kuului yleensä kolme psalmia (joilla oli yhteinen antifoni), hymni, lukukappale, lyhyt responsorio, Simeonin kiitoslaulu (*Nunc dimittis*) antifoneineen ja Maria-antifoni. Näiden lisäksi mukana on vuorolauluja ja rukouksia. *Swenske Songer* -kokoelman (1536) esipuheen mukaan perinteisten laulujen käännökset voitiin laulaa latinankielisten esikuvien sävelmillä. Yksinkertaisilla sävelmäkaavoilla laulettujen ja tuttujen osuukien nuotteja taas ei käsikirjoituksiin yleensä kirjoitettu.

Westhin koodeksista puuttuu Agricolan *Rucouskirian* kompletorion (Öö weijisu) alun (s. 680) kaltainen antifoni *Sinun rauhas Herra me rucolem*a (*Pacem tuam quaesumus Domine*). Tallella on hymnin *Christe qui lux es et dies* suomennos lukuun ottamatta alun kahta säkeistöä. Ne ja ehkä myös sävelmä ovat varmaankin olleet edellisellä, kadonneella lehdellä. Koodeksissa seuraavana on kaksi mahdollisesti vaihtoehtoiksi tarkoitettua antifonia, joihin liittyvät Simeonin kiitoslaulun alukkeet, vuoroylistys ja kaksi laulua, joiden tekstit on muokattu Maria-antifonista ja -troopista. Kompletorioon liittyvät myös koodeksin lehden reunaan kirjoitetut viitteet Kyrie-lauluun ja Isä meidän -rukoukseen sekä versikkeli ja rukous.

133r–v

[Hymni *Christus qui lux es et dies*]

Etteij rascas wnhi wputtais, eijke viholinen rateleis, eijke liha hende soostusi,
 eli saatais meite waijnohos.
 Silmet ne wnhen ottacat, ia sydhen sinusa waluocan, oijkea ketes szoijelkan,
 sinun sijs kieuhet paluelias.
 O meiden turuan catzelija, ne väghyueiset asetta, hallitze sinun paluelias,
 iotcas werelles lunastit.
 Muista HERRA ne waiuaset, quin rumin corman cannamme, sine quin Sielut wariellet,
 ole nyt meiden tykenne.
 Sen Ise caickiwaldias, laijna ia szoo Jesusen cauta, quin sinun cansas alati,
 pyhesse henges elepi AMEN.

Hymnin *Christe qui lux es et dies* käänös on kokonaisena Agricolan *Rucouskirian* kompletorion (681–682) osana, jossa sen otsikkona on *Hijmnus ja kijtowsirsi Echttona*. Käänös noudattaa varsin tarkasti latinankielistä esikuvaa, toisin kuin tuon ajan tunnetut saksalainen (1527) ja ruotsalainen (1536) käänös (Ingebrand 1998, 134–136).

Agricolan *Rucouskirian* mukaiset hymnin säkeistöt ovat seuraavat:

CHRistus se paijste ia peijue on quin öön pimeydhet haijotat / sine walkeudhen walkeus sarnatat
 pyhen paijsteen. Sinua HERRA me rucolen / tene ööne meite warielle / sinusa olcohon läweys ia
 anna hyue ösija.

Jacobus Finno mukaili tekstistä virren, josta on edelleen muotoutunut nykyinen virsi (1986:550 Oi Kristus, kirkas aamun koi). Jacobus suomensi myös Erasmus Alberin noin vuonna 1556 saksaksi sepi-

tämän vapaan version *Christe du bist der helle Tag*, joka on edelleen käytössä Saksassa (Wennemuth 2003, 148–149). Tämä suomennos jäi pois vuoden 1701 virsikirjan mukana. Agricolan aikaan käytössä ollut hymnin perinteinen sävelmä näyttää puolestaan Suomessa jo 1600-luvulla usein väistyneen Alberin virteen liittyneen uudemman sävelmän tieltä³³.

Seuraavassa nuotinnoksessa Agricolan kaksi säkeistöä sekä Westhin säkeistöt on sijoitettu käsin kirjoitetussa *Hymnarium Ilmolensessa* (noin vuodelta 1580) säilyneeseen vanhaan sävelmään.

Kristus se paiste ja päivä on, kuin yön pimeydet hajotat,
sinä valkeuden valkeus, saarnatat pyhän paisteen.

Sinua Herra me rukolen, tänä yönä meitä varjele,
sinusa olkohon leväys ja anna hyvä yösija.

Ettei raskas uni uuputtais, eikä vihollinen raateleis,
eikä liha häntä suostusi eli saattais meitä vainohos.

Silmät ne unhen ottakaat ja sydän sinussa valvokaan,
oikea kätes suojelkaan sinun siis köyhät palveljas.

Oo meidän turvan katselja, ne väjyväiset aseta,
hallitse sinun palveljas, jotkas verelläs lunastit,

³³ Jacobus Finnon virsikirjan näköispainoksessa suomennokset ovat lehdillä LXXXII ja LXXXIII. Alberin virren sävelmä on vuoden 1986 suomenkielisessä virsikirjassa (nro 550), alkuperäinen sävelmä taas ruotsinkielisessä (nro 515a).

Muista Herra ne vaivaset, kuin ruumiin kuorman kannamme.

Sinä kuin sielut varjelet, ole nyt meidän tykennä.

Sen Isä kaikkivaltias lainaa ja suo Jeesusen kautta,

kuin sinun kanssas alati, Pyhässä Hengessä eläpi. Aamen.

Agricolan *Rucouskirian* tavoin hymniä seuraa Westhin koodeksissa versikkeli:

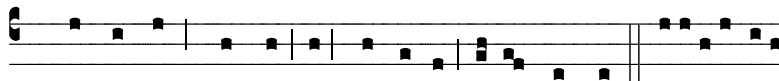
Ketke meite Herra ninquin silmänterän / Sinun sipeis varion ala suoiele meite Herra.

[Antifoni *Salva nos Domine vigilantes*]

AWta meite herra waluoisamme, kätke meite maghatesam,
ette me valuoisim christusen canssa ia rauhasa lepäisimme

Auta meitä, Herra, valvoissamme, kätke meitä magatessam, että me valvoisim
133r-

Kristusen kanssa ja rauhasa lepäisimme.

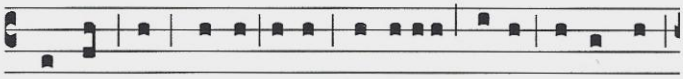
Kyseessä on kompletorioon kuuluvan Simeonin kiitoslaulun (*Nunc dimittis*) varsin tunnettu antifoni *Salva nos Domine vigilantes*. Se sisältyy latinankielisenä muun muassa Lucas Lossiuksen *Psalmodiaan* (1553, XL; 1561, 39v–40r) ja Marttilan käsikirjoitukseen (1596, 20r):

Salva nos Domine vigilantes custodi nos dormientes ut uigilemus cum Christo et requiescamus in pace.

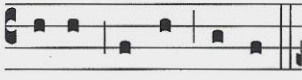
Antifonin käännös sisältyy myös Agricolan *Rucouskiriaan* (682–683) ja ruotsinnos Högin käsikirjoitukseen (Adell 1941, Hg 66–67). Antifonia on käytetty ainakin adventin aattona ja toista loppiaisen jälkeistä sunnuntaita edeltävänä lauantaina (Kurvinen 1929, 237).

Westhin sävelmä on lähellä yleisesti tunnettua antifonia, joka alkaa vuoden 2001 *Jumalanpalvelusten kirjan* kompletoriossa sanoin ”Suojele meitä, Herra, valvoessamme”.

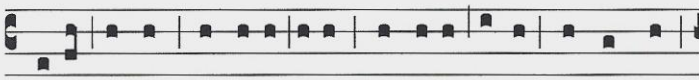
Kiitoslaulun sävelmään viittaava kadenssimelodia (differentia), joka ilmaisee käytetyn, III moodin mukaisen psalmikaavan, on Westhin koodeksissa kirjoitettu antifonin jälkeen. Seuraavassa nuotinnoksessa on Simeonin kiitoslaulun (Lk 2:1–3) teksti Agricolan *Rucouskirjan* (247–248) mukaisena sijoitettu psalmikaavaan sellaisena kuin se on Tukholman käsikirjoituksen tonariumissa (2v).

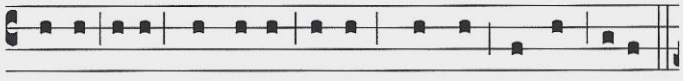
Lasche nyt Herra sinun paluelias rauha menemen

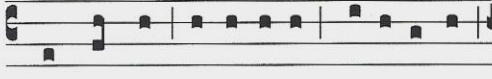
sinun sanas ielkin

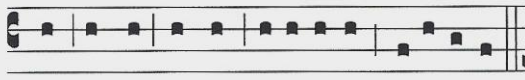
Sille minun silmeni ouat nehnyet sinun terueydes /

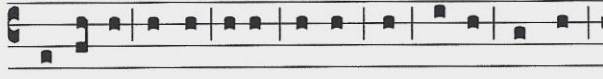
ionga sine walmistit caiken Canssan kasuon eten.

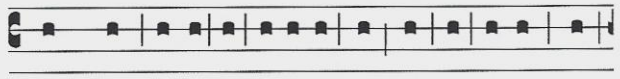
Walkehun pacanita walistaman /

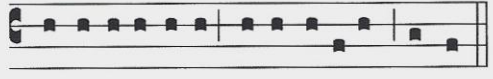
ia sinun canssas Israelin cunniaxi

Cunnia olcon isen / poian / ia pyhen hengen

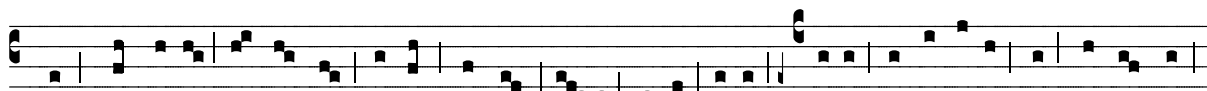
Niinquin ollut on algusta / ia nyt / ia aijna / ia

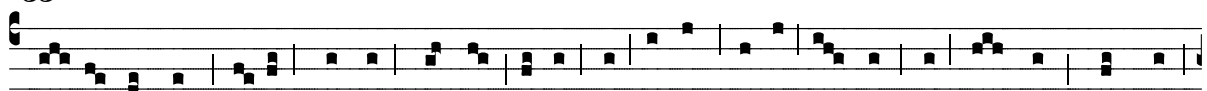
ijancaikisesta ijancaikisen / Amen.

[Antifoni *O rex gloriose*]

O Kunnian Kuningas sinun pyheis seas ioca aina olet kitettäpä ia quitengi sanomatoim, sine herra meisse asut ia sinun pyhe nimes on meiden pällen mainittu, älä meite herra ylönanna, ettes domio päiuelle raskitzisit meiden asetta sekan sinun pyheis ia ystäuäiss O Cunnian kunin-
gas

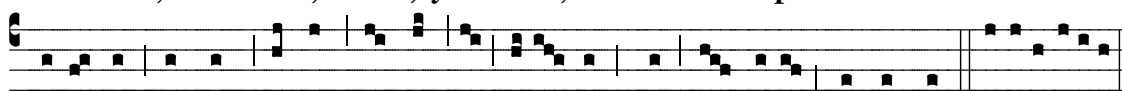
Oo Kunnian Kuningas, sinun pyhäis seas, joka aina olet kiitettäpä ja kuitenkin
133v-

sanomatoim, sinä, Herra, meissä asut, ja sinun pyhä nimes on meidän pällen

mainittu, älä meitä, Herra, ylönanna, että duomio päivällä raskitzisit meidän

asettaa sekaan sinun pyhäis ja ystäväis. Oo Kunnian Kuningas.

Antifoni *O rex gloriose* on latinankielisenä Marttilan käsikirjoituksessa (1596, 75r-v), jossa se on sijoitettu 5. paastonajan sunnuntaita (*Dominica passionis*) edeltävän lauantain kompletorioon ennen Siimeonin kiitoslaulua (ks. myös Kurvinen 1929, 237–238, 251). Latinankielinen teksti kuuluu seuraavasti:³⁴

O rex gloriose inter sanctos tuos qui semper es laudabilis et tamen ineffabilis tu in nobis es domine et nomen sanctum tuum invocatum est super nos ne derelinquas nos deus noster ut in die iudicij nos collocare digneris inter sanctos et electos tuos rex benedictus.

Antifonia seuraa nytkin edellä kuvattu kiitoslaulun sävelmään viittaava kadenssimelodia. Laulu on mahdollisesti tarkoitettu edellisen antifonin vaihtoehdoksi. Tekstin suomennos on myös Agricolan *Rucouskiriassa* (682), epäilemättä dogmaattisista syistä ilman osuutta "sinun pyheis seas".

[*Kyrie, Pater noster* ja versikkeli]

Kiitoslaulua ei käsikirjoituksessa ole, varmaankin koska se osattiin ulkoa. Sitä seuraavat viittaukset *Kyrie*-lauluun ja Isä meidän (*Pater noster*)-rukoukseen sekä versikkeli, joka on Agricolan *Rucouskiriassa* kaltainen:

Wariele meite Herra armolisesta / Ylitze tämän öön ilman caicki rikoxeta.

³⁴ La Trobe Universityn *Medieval Music Database*-sivustolla (www.lib.latrobe.edu.au) vuonna 2004 mainitun käsikirjoituksen M16015 teksti on sama kuin Marttilan käsikirjoituksessa. Teksti sisältyy myös noin vuodelta 1505 peräisin olevaan pariisilaiseen julkaisuun *Hore beate virginis Marie ad usum Sarum* (99^v, Kongelige bibliotek, København, www.kb.dk).

[Vuorotervehdys, kolme vaihtoehtoista rukousta ja vuorotervehdys]

[*Benedicamus*]

Kitäkäm ia kunnioicam Herra. Jumalan olkon kijos ia cunnia,

Kiittäkääm ja kunnioikaam Herraa. *Resp.* Jumalan olkoon kiitos ja kunnia.
134v-

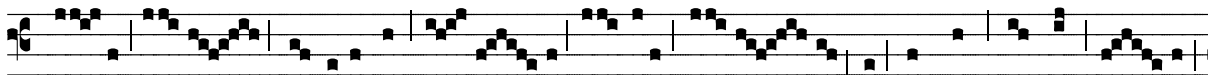
Vuoroylistyksen sävelmä lähenee antifonin sävelmää.

[Antifoni] *Salve [Regina]*

TERue Jesu laupiudhen kuningas Eläme Mackeus ia meiden toiuon terue, sinun tygös me kulkiat Adamin lapset hudhamma, sinun tygös me walittain ia itkein huoghamma tesä itkun alhos ia suosa Ja quitengin sine meiden edeswastaiam ne sinun armoliset silmes meiden polen laupiaasti kännä Ja se sinun hyuestisiugnattu Jsäs meille tämän mailman ielken osota,

Sinae Christe Seuracunnan pä, ijancaickisen cunnian portti. Ole meille laupias warielus, sen pyhimen Jsän tykonä O laupias Jesu, Laupias christe armolinen christe sine christe Marian poica. cule caickein ruckouhet quin laupiaasti tygös huutauat, O Armolinen Jesu Saata ruckouhet sinun Jsälles, iocas meiden edestäm hauoitta piexettä oirian witzoilla pisteldä ia sapella iotetta tactolit O Mackia Jesu Christe,

Salve

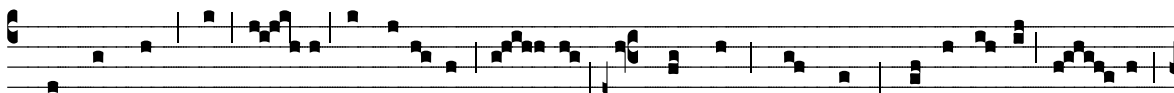
Terve, Jeesus, laupiuden kuningas, elämä, makeus ja meidän toivon, terve.
134v-

Sinun tygös me kulkiat, Aadamin lapset, huuðamma, sinun tygös me walittain

ja itkein huogaamma täsä itkun alhos ja suosa. Ja kuitenkin sinä meidän edes-

vastajaam ne sinun armoliset silmäs meidän puoleen laupiaasti kännä.
135r-

Ja se sinun hyvästi siugnattu Isäs meille tämän mailman jälkeen osota.

*Prosa*³⁵ [*Virgo mater ecclesiae*]

Sinä, Kriste, seurakunnan pää, ijankaikkisen kunnian portti. Ole meille laupias varjelus, sen pyhimän Isän tykönä, oo laupias Jeesu. Laupias Kriste, armollinen Kriste, sinä Kriste, Marian poika, kuule kaikkein rukoukset, kuin laupiaasti tykök huutavat. Oo armollinen Jeesus. Saata rukoukset sinun Isälles, jokas meidän ebestäm haavoittaa, pieksettää, orjanvitsoilla pisteltää ja sapella juotettaa tahtolit Oo makia Jeesu Kriste.

Nämä kaksi laulua kuuluvat kiinteästi yhteen. Ne kuuluivat Ruotsissa ja Suomessa toimineen birgittalaisyhteisön viikko-officiumin (*Cantus sororum*) iltarukouksiin.

Latinankieliset tekstit ovat yleisesti tunnettuja, Neitsyt Marialle osoitettuja:

Salve Regina, mater misericordiae, Vita, dulcedo et spes nostra, salve. Ad te clamamus, exsules filii Evæ. Ad te suspiramus, gementes et flentes in hac lacrimarum valle. Eia ergo, advocata nostra, illos tuos misericordes oculos ad nos converte, et Jesum, benedictum fructum ventris tui, nobis post hoc exsilium ostende.

Virgo mater ecclesiae, Aeterna porta gloriae, Esto nobis refugium Apud Patrem et Filium. O clemens! Virgo clemens, virgo pia, Virgo dulcis o Maria, Exaudi preces omnium Ad te pie clamantium. O pia! Funde preces tuo nato, Crucifixo, vulnerato, Et pro nobis flagellato, Spinis puncto, felle potato. O dulcis Maria, salve!

Westhin koodeksin mukaisissa suomennoksissa Maria on korvattu Jeesuksella ja Kristuksella sekä myös Eeva Adamilla. Tekstit ovat Kurvisen (1929, 251–253) ja Schalinin (1946, 227–228) mukaan ruotsinnettuina kokoelmassa *Den svenska Tideboken* (1525), vielä ilman kyseisiä muutoksia. *Terue Jesu* perustuu tunnettuun antifoniin *Salve regina*, kuten myös otsikoksi merkitty *Salve* osoittaa. *Sinä, Christe* on antifoniin liittyneen troopin *Virgo mater ecclesiae* muunneltu käännös.³⁶ Sen otsikkona on Westhin koodeksissa *Prosa* (tai *Prosæ?*). Sanaa käytettiin yleisesti varhaisten, runomitattomien sekvenssien nimityksenä, mikä merkitys ei tässä tapauksessa tunnu mielekkäältä.

³⁵ Käsikirjoituksessa ilmeisen virheellisesti *Prosæ*.

³⁶ Vrt. myös tanskalaisen Hans Tausenin versio Hans Thomissonin virsikirjassa (1569, 44^v–48^r) *Salve Jesu Christe, vor Frelserman*. Ks. myös Piltz 2010, 127–129.

Suomennokset on alun perin kirjoitettu myös *Graduale Tammelense* -käsikirjoitukseen, mutta niitä on myöhemmin osittain kielellisesti korjattu. Tässä käsikirjoituksessa on myös ohje, jonka mukaan lauluja voi käyttää myös messun introituksina tai graduuaaleina: *Loco officii missæ vel pro graduali interdum secundum occasionem temporis.*

Westhin koodeksissa lauluja seuraavat vielä versikkeli ja rukous:

Osota meille, Herra, sinun laupiuðes / ja anna meille sinun terveyðes.

[Antifoni *Nos qui vivimus* sekä psalmit 114 ja 115]

ME quin Eläme aina me kitäkäm herra

Cosca Jsraelin canssa Egiffist vlghoss läxit: Jacobin hone siite kolkasta cansasta
Silloin tectin Juda henen pyhistoxexi: Israel henen woimaxensa.
Meri näki sen ia pakenj: Jordan kännyt takaperin,
Woret hyppelit *ninquin* oinat; Ja cuckulat *ninquin* caritzat,
Herran casuon edhes liikui maa: Jacobin Jumalan edhes,
Joca wooret Muutau Järueixi: ia calliot wettein lähteixi,
Mike oli meri sinulla ettes pakenit: ia sine Jordan ettes takaperin kännyit.
Tö woret ette the hyppelitt *ninquin* Oinat: Ja the cuckulat *ninquin* caritzat,
Herran casuon edhes liikui maa: Jacobin Jumalan edhes,
Joca wooret Muutau Järueixi: ia calliot wettein lähteixi.

Eij meille Herra eij meille Herra, mutta sinun nimelles anna cunnia:
sinun armos ia totudhes tähdhen.

Mixi pidhäisi Pakanoitten Sanoman; cusa on nyt heidhen Jumalans,
Mutta meiden Jumala on taiuahas: hen tekey mite hen tacto,
Mutta Pakanaiden epäjumalat ouat kulda ia hoppia: Jnhimisten Käsi töödh.
Heille ombi Suu Ja eij he puhäle: heille ouat silmet ia eij he näghe.
Heille ouat coruat ia eij he cule: heille ouat sieremet ia eij he haista.
Heille ouat kädhet ia eij ota, Jalghat ouat heille ia eij hö käy:
Ja euet huudha heiden kurkunsa Läpitze.

Sencaltaiset ouat ne *quin* niite tekeuet: ia caicki ne *quin* vscaledauat ninnen pälle.
Jsraelin hone vscaledau Herran pälle: hen on heiden apuns ia Suoieluxens
Aaronin hone vscaledau Herran pälle; hen on heiden apuns ia suoieluxens.
Ne *quin* herra pelkäüät vscaledauat mös Herran pälle: hen on heiden apuns ia Suoieluxens,
Herra aiatteu meiden pälen. ia hyuesti siunau meiden,
hen hyuesti siunau Jsraelin honen: hen hyuestisiunau Aaronin honen,
Hen hyuesti siugnau ne *quin* herra pelkäüät: seke pienemät ia suremmat.
Herra hyuesti siunatkon teiden enämin ia enämin: sekä teiden ia teiden lapsen;
The oletta herran hyuestisiunatudt: ioca taiuan ia maan tehnyt ombi,
Taiuas caikinens ombi Herran: mutta Maan on hen andanut Jnhimisten lapsille.
Ne cuolluet eij taidha sinua kiite Herra: eij semmänkän ne *quin* meneüät tyuenen,
Mutta me kiitekäm Herra: testä aighasta nin ijancaickisen.
Cunnia olcon Jsän ia Poijan: ia pyhen henghen,
Ninquin algusta on ollut ia nyt ia aina: ia ijancaickisesta ijancaickisehen Amen,

Me kuin eläme, aina me kiittäkääm Herraa.
136r-

Koska Israelin kansa Egyptist ulgos läksit, Jaakobin huone siitä kolkasta kansasta,

silloin tehtiin Juuda hänen pyhistökseksi, Israel hänen voimaksensa.
Meri näki sen ja pakeni, Jordan käännäsi takaperin,
vuoret hyppelit niinkuin oinaat, ja kukkulat niinkuin karitsat,
Herran kasvon eðes liikkui maa, Jaakobin Jumalan eðes,
joka vuoret muuttuu järveiksi ja kalliot vettein lähteiksi.
Mikä oli, meri, sinulla, että pakenit, ja sinä, Jordan, että takaperin käännäsit.
Työ vuoret, että te hyppelit niinkuin oinaat, ja te kukkulat niinkuin karitsat,
Herran kasvon eðes liikkui maa, Jaakobin Jumalan eðes,
joka vuoret muuttuu järveiksi ja kalliot vettein lähteiksi.

Ei meille, Herra, ei meille, Herra, mutta sinun nimelles anna kunnia
sinun armos ja totuus tähden.

Miksi pitäisi pakenoitten sanoman: kusa on nyt heidän Jumalans.
Mutta meidän Jumala on taivahas. Hän tekey, mitä hän tahtoo.
Mutta pakanaiden epäjumalat ovat kulta ja hoppia, ihmisten käsityöt.
Heillä ompi suu, ja ei he puhele. Heillä ovat silmät ja ei he näge.
Heillä ovat korvat ja ei he kuule. Heillä ovat sieremet ja ei he haista.
Heillä ovat kädet ja ei ota. Jalgat ovat heillä ja ei hyö käy.
Ja evät huuða heidän kurkkunsa läpitse.

Senkaltaiset ovat ne, kuin niitä tekevät ja kaikki ne kuin uskaltavat niinnen päälle.
Israelin huone uskaltau Herran päälle. Hän on heidän apuns ja suojeleksens.
Aaronin huone uskaltau Herran päälle. Hän on heidän apuns ja suojeleksens.
Ne kuin Herraa pelkäävät, uskaltavat myös Herran päälle.

Hän on heidän apuns ja suojeleksens.
Herra ajattelu meidän päälän ja hyvästi siunau meidän.
Hän hyvästi siunau Israelin huoneen. Hän hyvästisiunau Aaronin huoneen.
Hän hyvästi siunau ne kuin Herraa pelkäävät, sekä pienemät ja suuremmat.
Herra hyvästi siunatkoon teidän enämin ja enämin, sekä teidän ja teidän lapsen.
Te oletta Herran hyvästisiunatut, joka taivaan ja maan tehnyt ompi.
Taivas kaikkienens ompi Herran, mutta maan on hän antanut ihmisten lapsille.
Ne kuolluet ei taiða sinua kiittää, Herra, ei semmenkään ne, kuin menevät tyveneen.
Mutta me kiittäkääm Herraa tästä aigasta niin ijankaikkiseen.
Kunnia olkoon Isän ja Poijan ja Pyhän Hengen,
niin kuin algusta on ollut ja nyt ja aina ja ijankaikkisesta ijankaikkiseen. Aamen.

Psalmeja 114 ja 115 laulettiin keskiajalla usein sunnuntain vesperissä. Latinankielisessä *Vulgata*-käännöksessä psalmit kuuluvat yhteen ja niiden numero on 113. Psalmi on myös *Een liten Songbook*-kokoelmassa, jossa niiden yhteisenä otsikkona tosin on *Then CXIII. Psalmen In exitu*. Westhin koodeksissa psalmeja 114 *In exitu israel de egipto* seuraavat välittömästi psalmin 115 *Non nobis, Domine* (Eij meille Herra) teksti (136r–137r), jonka alku on tuotu esille suurella alkukirjaimella, ja tavanomaisen *Gloria Patri*-ylystys.

Psalmeja edeltää antifoni *Nos qui vivimus benedicamus Domino*, jonka teksti perustuu psalmin 115 viimeiseen jakeeseen. Antifonin jälkeen kirjoitettua tavanmukaista kadenssimelodiaa seuraa poikkeuksellisesti myös koko psalmisävelmä. Kyseisiä psalmeja on gregoriaanisessa perinteessä yleensä lau-

lettu tällä *tonus peregrinus* -sävelmällä³⁷, joka ehkä on tuolloin ollut muita vähemmän tunnettu. Psalmien suomennokset poikkeavat selvästi Mikael Agricolan *Psalmtarissa* (1551) olevista (Kurvinen 1929, 253–254). Antifonin sävelmä on sama kuin Marttilan käsikirjoituksen (3r) ja *Antiphonale Monasticum* (132) latinankielisissä antifoneissa. Lossiuksen *Psalmodiassa* (1553, CCCVII) antifonilla on sama melodia mutta tekstinä vain kolminkertainen Halleluja. Kiinnostavaa on, että Lossiuksen melodiassa on germaaniselle perinteelle leimaa antava melodiakulku c-a-c-c, kun taas Westhin koodexin c-b-a-a seuraa romaanista perinnettä.

Westhin koodexissa psalmin sävelmä on kirjoitettu eri korkeudelle kuin antifoni, mutta kahdeksaan tavallisimpaan moodin sijoittumaton eli ns. parapteres-antifoneihin kuuluva sävelmä lienee ollut tarkoitus laulaa esimerkiksi siten, että antifoni alkaa sävelellä c ja psalmi kirjoitetulla sävelkorkeudella. Tällöin kummankin päätössäveleksi tulee d.

³⁷ Peregrinus (lat.) = vieras, ulkomaalainen, peregrinator = matkailija, pyhiinvaeltaja. Tonus peregrinus -sävelmän varhaisimmat nuotinnokset tunnetaan 900-luvun loppupuolelta. Hiley 1995, 62–63.

Sanctus-trooppi *Tibi laus*

Sanctus

Tigh ware loff och prijs O Herre Christ
benedidet är then dagh föruiſt,
Wij loffue tigh nu och till euigh tijdh,
heligh, heligh, heligh est tu i thet högſte,

Englene och öffuer engle
Tronerne och thet himmelske herskap
tigh loffue Cherubin och Seraphin,
helig, helig, heligh, siunges i dett
öffuerſte,

Titt folck O Christe loffue tigh,
tin brudh aff hiertat gläder sigh,
för thin nådhe och barmhertighet.
heligh. heligh, heligh här siunger tigh.

Keskiaikana suosittu ordinarium-sävelmiin pohjautuvat uudelleensanoitukset, troopit, jäivät reformaation myötä yleensä syrjään. Suomalaisissa käsikirjoituksissa esiintyy kuitenkin usein latinan-kielinen *Tibi laus*:

*Tibi laus salus sit Christe, benedictus sit dies iste. Te laudamus nunc et perenniter.
Sanctus sanctus sanctus in excelsis.
Angeli et Archangeli throni principatusque Cœli, Te laudant Cherubim ac Seraphim.
Sanctus sanctus sanctus in excelsis.*

Kyseinen Sanctus-trooppi liittyy arvostettuun Kristuksen ruumiin juhlaan (*Corpus Christi*) mutta sijoitettiin reformaation myötä helluntaihin. Se näyttää olleen suosittu erityisesti Itämeren ympäristössä. Sävelmä esiintyy böömiläislähteissä vuoden 1450 jälkeen ja 1512. Böömiläisen Michael Weissen laulukirjassa *Ein new Gesengbuchlen* (1531) otsikkona ovat trooppiin kuuluvat sanat *Angeli et archangeli* mutta sanat ovat saksankielisiä rukouslauluja. Laulu sijoittuu Malmö-messussa (1528) ja käsikirjoituksissa usein Agnus Dein jälkeen erilleen Sanctuksesta, mikä viittaa sen käyttöön ehtoollisen jaon aikana. Troopin alkuperäinen sijainti näyttää olleen Sanctuksessa, Benedictus-osan kahden puolen. Näin se on sijoittunut helluntaiajan sävelmistöön myös Högin käsikirjoituksessa. Ruotsinnos ja suomenkos *Täll ajall autual ylistämme* esiintyvät sittemmin useissa käsikirjoituksissa. Niissä on mukana Westhin koodeksiinkin kirjoitettu uusi kolmas säkeistö.³⁸

Ruotsinkieliseen tekstiin liittyneenä troopin sävelmä on löytynyt Suomesta Hattulan kirkossa säilyneessä *Een liten Songbook* -kirjan yksilöstä sekä molemmilla kielillä myöhäisemmästä Iisalmen käsikirjoituksesta (ks. Tuppurainen & Hannikainen 2010, 35). Ruotsinkieliset versiot eroavat toisistaan lähinnä tekstin oikeinkirjoituksen osalta. Hattulan muoto on seuraava:

³⁸ Schalin 1946, 142, 175, 176, 210; Adell 1954, 43–45; Kroon 1954; Glahn 1954, 111–118; Haapalainen 1976, 338–339.

Tigh wari loff och prijs o Christ / benedidhet är then dag förwist /

Wij loffue tigh nu och til ewigh tijdh / Heligh / heligh / heligh j högdenne.

Änglanar och öffueränglar / Throner och thet himmelska herskap /

Tigh loffue Cherubim och Seraphim / Heligh / heligh / heligh j högdenne.

Titt folk o HERRE loffua tigh / tijn Brudh aff hiertat nu glädher sigh /

för tijn nådhe och barmhertigheet / Heligh / heligh / heligh j högdenne.

Tibi laus vakiintui Ruotsissa ja Suomessa pian virren kaltaiseen käyttöön, mihin viittaa myös se, että sävelmä on monissa käsikirjoituksissa muista poiketen kirjoitettu mensuraalinotaatiolla. Teksti myös hieman muuttui. Alla on *Liber ecclesiae Tammelensis* -käsikirjoituksen versio (51r) vuoden 1590 tienoilta.

Tigh wari lof och prijs o Christ, benedict är then dag förwist
 Änglanar och öffuer Änglar, throner of then himmel/za härskap
 Titt folck o Herre loffue tigh, thijn brudh nu af hiertat glädher sigh

Wij loffue tigh nu och till Ewigh tijdh. Heligh
 tigh loffue Cherubin och Seraphin.
 för thijn nåds och barmhertigheet.

Heligh, Heligh, Herre, guds Ze ba oth.

Laulun suomennos on mukana Maskun Hemmingin virsikirjassa 1605, ja laulu on Suomessa edelleen käytössä virtenä (1986:322, Ajalla autuaalla me).

Fryygiseen moodiin sijoittuva sävelmä muistuttaa läheisesti helluntaisarjan messun Sanctus-sävelmää, joka 1500-luvun lopulla tuli käyttöön Tanskassa, Ruotsissa ja Suomessa ja johon pohjautuu myös mukaan tullut Agnus Dei -sävelmä.³⁹ Sanctus-sävelmä on Tukholman suomalaisen kirkon laulukirja 2:n (214v–215r) mukaisesti seuraava:

Pyhä, pyhä, pyhä Herra Jumala Sebaot.

Täydet ovat taivahat ja maat sinun herrautas. Hoosianna korkeudes.

Kiitetty olkoon se kuin tulee Herran nimeen. Hoosianna korkeudes.

Laulun teksti poikkeaa hieman ruotsalaisen Högin käsikirjoituksen (1540?) mukaisesta. Seuraavassa molemmat tekstit otsikoineen ovat rinnakkain:

Hög (1540?)

[Sanctuksen osien välissä ja jälkeen]

Tigh vare loff och pris O herre christ:
benedidet är then dagh för vist:
vij loffue tigh nw och til ewigh tijdh.
Helig ▪ helig ▪ helig est j högdenne ▪

Ænglana och högste änglar
thronerne och thet himmelske härskap ▪
Tigh loffue cherubim och seraphim ▪
Heligh ▪ Heligh ▪ heligh ▪ siunges i thet
öffuerste.

Titt folk O Christe loffue tigh ▪
tin brud aff hiertat nw gläder sigh:
för tin nåde och barmhertighet ▪
Helig ▪ Heligh ▪ Heligh ▪ hon sijwnger tigh▪

Een liten songbook 1553

[Agnus Dein jälkeen]

Tigh wari loff och prijs o Christ /
benedidhet är then dagh förwist /
Wij loffue tigh nu och til ewigh tijdh /
Heligh / heligh / heligh i högdenne.

Änglanar och öffueränglar /
Throner och thet himmelska herskap /
Tigh loffue Cherubim och Seraphim /
Helig / heligh / heligh i högdenne.

Titt folk o HERRE loffua tigh /
tijn Brudh aff hiertat nu glädher sigh /
för tijn nådhe och barmhertigheet /
Helig / heligh / heligh i högdenne.

[Myöhemmin 'wälsignat 'pro' benedidhet']

³⁹ Ks. edellinen alaviite.

Kaksi Lutherin virttä

141v

Wij troo [Wir glauben all an einen Gott]

Me vskoma iumalan päle,
Jsän caickiualdian,
loian taiuan ia maan,
Ja caickein luotudhen holhoian,
HÆn meidhen isän tachtu olla
meile hyuä aina suodha,
meitäkin mös pahasth variella,
Ja eij meitä ylenanda,
hän varielckonn meitä,
hänen surella voimallans,
Ja ialon käsiuardhens cansa.

Me vskoma || vskom || Jhesuxen päle,
Jumalan ainocaisen poian,
Meidhen herran ia pätäiän
Jsän verdhaisen mös cunnias,
Mariast neitzest syndynen,
pyhäst henghest sighinyen,
inhimisen rumin ottanutt,
Meijen syndeimmä mös tädhen
pinattu ia cuoletettu,
Cuoleman ylitzen voitti.
Nytt istu isän oickialla

Me vskoma pyhän henghen päle,
ydhen christilisen kirkon,
pyhein ychtehen tuleman,
Jota pyhä hengi lodhutta,
Josa synnitt poispyhiten,
herran pyhen sanan cansa,
Ja vimeisnä domio peiuen
Nousemma me caicki *ialle* yless,
Ja iancaickinen elämä annetan
meile iumalan valdacunnasa,
Amen

Westhin koodeksin loppuosaan on kirjoitettu kaksi tekstiä, jotka ovat ilmeisiä joskin vapaita käännöksiä Martin Lutherin muokkaamien saksalaisten virsien ruotsinnoksista. Ne ovat uskontunnustusvirsi *Uij tro uppå alzmectigh gud* (1530, *Wir glauben all an einen Gott*) ja saarnavirren vaihtoehtona käytetty *Nw bidie wij then helga and* (1536, *Nun bitten wir den Heiligen Geist*). Molemmat perustuvat keskiaikaisiin esikuviin. (Kurvinen 1929, 254–255; Ingebrand 1998, 32–35, 162–164).

Uskontunnustusvirsi on Joachim Slüterin julkaisemassa alasaksalaisen virsikirjan (Rostock 1531) messujärjestyksessä sijoitettu uskontunnustuksen vaihtoehtoista ensimmäiseksi ja vuoden 1533 tanskalaisessa virsikirjassa (Malmö 1533) yhdeksi vaihtoehdoksi. Hieman poikkeava ruotsinnos on mukana vuonna 1530 painetussa ruotsalaisessa virsikoelmassa ja vuoden 1536 kokoelmassa *Swenske songer och wisor*. (Ingebrand 1998, 35). Virttä ei mainita ruotsalaisissa eikä suomalaisissa messujärjestyksissä ennen vuotta 1614. Se on kuitenkin nuotinnettuna Högin käsikirjoituksessa (1540?), jonka tekstin ja sävelmämuodon esikuva on Nürnbergissä, mahdollisesti alasaksalaisen käytännön välityksellä tulleena (Bohlin 1973; Holte 2004, 70–72). Seuraavat *Swenske Songer* -kokoelman tekstimuodot näyttävät olleen Westhin koodeksin käännösten pohjana:

*Uij tro vppå alzmectig gud
som all ting j sina orde
skapat haffuer erlig och godh
gott är alt thet som han gjorde
oss for fader wil han wara
aff sin eghen goda wilia
han wil oss altid bewara
och oss ey ifrå sich skilia
han beskermer oss j sijn krafft
och ingen står emoot hans mact.*

*Wij tro vppå Jesum Christ
eenda gudz son son och wor herra
han är ewig och thet är wist
med fadren lijker j äro
aff Marie iungfru reen
med san mandom wart han födder
aff gudz andes tilhielp alleen
for wor synd wart pijnt och mädder
och döden han oss öffueruan
sitter på fadrens högra hand.*

*Wij tro vppå then helga and
Ena christeliga kyrkio
thet är helga manna samfund
som gudz ande pläghar styrkia
Her warder synden borttaghen
then oss pläghar göra wonda
Och vppå then sidzsta dagen
skolom wij alle vpstonda
Och itt ewigt lijff kommer tå.
gud läter oss sijn glädi få.
Amen.*

142v

[Nun bitten wir den Heiligen Geist]

Ny ruckolcam sitä pyhä Hengiä,
että hän meidhen vskon teuteis,
ia annais meile taidhon sanahansa
quin me taldä lenhemä cuoleman cansa
kyrieleijson

O sulois valckeus valista meitt,
iotka keumä herran ihesuxen teitt.
että hänen tundisim, ia hänes pysicsim,
ia hänen valdacunnasans osan mös saisim
kirieleison

O pyhä tuli ia leimahus,
vodhatt meidhen sydhämihin Rackaus,
että me ynnä eleisim quin rackatt veliet
leuosa ia rawhasa, me christitytt
kyrieleison

O swrin turua mös vaiuois,
Lodhuta meitä cuoleman varios,
coska meijen pitä maistaman cuoleman caruautta,
olen silloin Herra meidhen cansann
Kyrieleison,

Nun bitten wir -virsi näyttää sekin tulleen Ruotsiin Rostockin ja Malmön kautta, joskin ruotsalaisessa käännöksessä on joitakin uusia piirteitä. Virttä suositellaan vuoden 1540 *Articuli ordinantiæ* -ohjeessa Credon jälkeen laulettavana. Myöhemmin sitä on käytetty monissa muissakin tilanteissa, erityisesti saarnaan johdattavana virtenä. Teksti on *Swenske Songer* -kokoelmassa seuraavassa muodossa:

*NW bidie wij then helga and
om een sanna tro och rett forstond
at han for oss rådher j alla tijdha
helst vti thet ytersta wij skolom hädan lijda.
Kyrieleyson.*

*O edla liws giff oss titt skeen
lär oss Jesum Christum kenna alleen
at wij medh honom halle och faste bliffue
och han oss arffuelot j sino rike giffue.
Ky.*

*O kerlechs eeld vptend wor sin
giff oss allom thet j hiertat in
at wij samman liffue som bröder käre
j frid och j roligheet wij som Christne äre.
Ky.*

*O högsta tröst j all anödh
hielp at wij ey fructe skam eller nödh
när wij then bittra döden skole smaka*

*så bliff medh oss j frestilsen at wij tich ey försake.
Ky.*

Virsiens uudet, varsinkin uskontunnustusvirren osalta enemmän saksalaiseen esikuvaan perustuvat käännökset tulivat Jacobus Finnon virsikirjaan (1583?) ja vuoden 1614 kirkkokäsikirjaan. Sen enempää Westhin koodeksin kuin uudempien käännösten käytöstä Suomessa ei juuri ole dokumentteja. Uskontunnustusvirren sävelmän alku on kirjoitettu nähtävästi jo vuonna 1534 mahdollisesti suomalaisen Petrus Johannes Sildin käyttämään vuoden 1531 ruotsalaiseen messuun (Schalin 1946, 25; Jacobsson 1958, 71). Uudemman käännöksen *Me vscom ydhen Jumalan pääl* varhaisimmat säilyneet nuotinnokset ovat Marttilan laulukirjassa (1596, 163r–v) ja lähes identtisenä Laihian kirkonarkiston si-doksessa (26r–v). Osittaista mensuraalinotaatiota käyttävä nuotinnos on täysin sama kuin Kangasalan käsikirjoituksessa (1624) ja sen rinnakkaisissa käsikirjoituksissa, mutta niistä poiketen teksti on kirjoitettu kokonaisuudessaan esiin.

Seuraavassa nuotinnoksessa Westhin uskontunnustusvirren teksti on liitetty ruotsalaisen Högin käsikirjoituksen sävelmään (1r). Tavumääriltään vaihteleva suomalainen teksti on verraten helposti sijoitettavissa tähän sävelmään, toisin kuin Lutherin ympäristöstä tunnettuun ja myös vuonna 1539 Tanskassa painettuun Frans Vormordsenin kirkkokäsikirjaan sisältyvään sävelmämuotoon.

Me uskoma Jumalan pääle, Isän kaikkivaltiaan, luojan taivaan ja maan,
ja kaikkein luotuðen holhojan, Hän meidän Isän tahtoo olla, meile hyvää
aina suoða, meitäkin myös pahast varjella, ja ei meitä ylenantaa. Hän varjelkoon
meitä hänen suurella voimallans ja jalon käsivarðens kanssa.

Me uskoma Jeesuksen päälle, Jumalan ainokaisen pojan, meidän Herran ja
päästäjän, Isän verðaisen myös kunnias, Mariast neitseest syntynyen, Pyhäst
Hengest siginyen, ihmisen ruumiin ottanut, meijän synteimmä myös tähðen
piinattu ja kuoletettu, kuoleman ylitsen voitti. Nyt istuu Isän oikkialla.

Me uskoma Pyhän Hengen pääle, yhðen kristilisen kirkon, pyhään yhtehen
tuleman, jota Pyhä Henki lohðuttaa, josa synnit poispyhitään Herran pyhän
sanan kanssa, ja viimeisnä duomiopäivän nousemma me kaikki yles, ja iankaikkinen
elämä annetaan meile Jumalan valtakunnasa. Aamen.

Westhin koodeksin helluntaivirren sävelmän vanhin Ruotsin valtakunnassa säilynyt lähde on Kangasalan käsikirjoitus (11r), jossa se tosin liittyy Jacobus Finnon huomattavasti muokkaamaan käännökseen *O Pyhä Hengi tule nyt tän*. Westhin tekstimuotokin on kuitenkin sijoitettavissa sävelmään, joka noudattaa saksalaisen *Nun bitten wir den Heiligen Geist* -virren keskiajalta periytyvää ja Lutherin ympäristössä muokattua esikuvaa.

Ny rukkolkaam sitä Pyhää Henkiä, että hän meidän uskon täyttäis ja annais
meile taidon sanahans, kuin me täältä lähdeme kuoleman kanssa. Kyrie eleison.

**Oo sulois valkkaus, valista meit,
jotka käymä Herran Jeesuksen teit,
että hänen tuntisim, ja hänes pysysim
ja hänen valtakunnasans osan myös saisim.
Kyrie eleison.**

**Oo pyhä tuli ja leimahus,
vuodat meidän sydämihin rakkaus,
että me ynnä eläisim kuin rakkaat veljet
levosa ja rauhasa, me kristityt.
Kyrie eleison.**

**Oo suurin turva myös vaivois,
lohduta meitä kuoleman varjos,
koska mejän pitää maistaman kuoleman karvautta.
Ole silloin Herra meidän kanssa.
Kyrie eleison.**

Lähteet ja kirjallisuus

Lähteinä käytetyt käsikirjoitukset

- Gradualekatkelma nro 30 (keskiaika)
Gradualekatkelma nro 84 (keskiaika)
Uskelan graduale (1518)
Antifonarium 1400-luvulta
- Codex Westh, (1546?)
Graduale Ilmolense (1540-luku?)
Graduale Tammelense (1540-luku?)
- Raision kirkonarkiston käsikirjoitus (n. 1550)
Codex Cumoensis (1550–1570-l.)
Tukholman suomalaisen kirkon laulukirja nro 1
- Hymnarium Ilmolensen käsin kirjoitettu liite (n. 1580)
Liber Ecclesiae Tammelensis (1590?)
- Marttilan käsikirjoitus (1596)
- Skaran käsikirjoitus nro 5 (1500–1600-luvut)
- Loimaan käsikirjoitus (1500-luvun loppu)
- Urjalan käsikirjoitus (viim. 1608)
Agricolan Pinan (1549, vuoden 1616 painos) käsin kirjoitettu liite
Kangasalan käsikirjoitus (1624)
- Piae Cantiones 1582 -yksilön käsin kirjoitettu liite
Iisalmen käsikirjoitus (1620-luku?)
- Kansalliskirjasto, F.m. IIa.30
Kansalliskirjasto, F.m. IIa.84
Kansalliskirjasto A⁶ II 41 (Schalin 4)
Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto,
Turun maakunta-arkisto, Gummerus-kokoelma nro 4;
<http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=1309361>
Kansalliskirjasto C III 19 (Schalin 39)
Kansalliskirjasto D⁶ II 55 (Schalin 5)
Åbo akademis bibliotek, handskriftsavgdelning;
Kansalliskirjasto mf/ms 222 (Schalin 6);
<http://bibbild.abo.fi/Tammela/graduale/index.htm>
Kansalliskirjasto C⁶ I 23 (Schalin 42)
kopiot: Kansalliskirjasto E⁶12 ja C I 37 (Schalin 27)
Tukholman suomalaisen kirkon arkisto (Schalin 103)
(1570-luku?)
Kansalliskirjasto C⁶ IV 1 (Schalin 28)
Åbo akademis bibliotek, handskriftsavgdelning;
Kansalliskirjasto mf/ms 232 (Schalin 102);
<http://bibbild.abo.fi/Tammela/liber/index.htm>
Turun maakunta-arkisto: Turun tuomiokapitulin
arkisto: Gummeruksen kokoelma nro 6 (Schalin 101);
<http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=1309859>;
Kansalliskirjasto mf/ms 231
Musikhandskrift nr. 5, Skara stifts- och landsbiblioteket (Schalin 104)
Turun maakunta-arkisto: Loimaan kirkonarkisto
(Schalin 106); Kansalliskirjasto mf/ms 232
Kansalliskirjasto C⁶ IV 12 (Schalin 126)
- Kansalliskirjasto, myös mikrokortti RV 13/1
Kangasalan kirkonarkisto A VI 3 (Schalin 131);
Kansalliskirjasto AA IV 76, Mf/ms 17
Skara stifts- och landsbibliotek Yse/LC CD 2205
Iisalmen kirkonarkisto; kopiot: Åbo Akademi, institut
för praktisk teologi; Kansalliskirjasto AA IV 159,
ms/mf 569

Muut lähteet ja lähdejulkaisut

- Missale Aboense 1488*
Missale Aboense secundum ordinem fratrum praedicatorium 1488. Näköispainos, toim. Martti Parvio.
Porvoo: Werner Söderström 1971.
- Manuale Aboense 1522*
Manuale seu exequiale Aboense 1522 / editio stereotypa cum postscripto a Martti Parvio. Helsinki:
Societas historiae ecclesiasticae Fennica 1980.
- Rhegius 1529*
Seelenn ärztney für gesund vnd krancken zu disen gefärlichen zeyten / durch Urbanum Rhegium.
Getruckt zu Augspurg durch Alexander Weyssenhorn / bey sanct Ursula Closter [1529].
- Swenske Songer eller wisor...* Stockholm 1536. <http://runeberg.org/swisornw/>.
- Högin ja Bjuråkerin käsikirjoitukset 1540?*
Musikhandskrifter från Högs och Bjuråkers kyrkor, utgivna av Arthur Adell. Laurentius Petri säll-
skapets urkundsserie 1. Lund 1941.
- Handbook 1541.*
Een Handbook / ther vthi Döpelsen och annat meer Christeligha förhandlas. Upsala: Georg Richolff.
- Messan på Swensko 1541.* Stockholm.
- Agricolan Rucouskiria 1544*
Mikael Agricola: Rucouskiria. Stockholm. Näköispainos: Mikael Agricolan teokset I. Porvoo 1987. Agri-
colan teokset digitaalikuvina: <http://www.rahasto.kansalliskirjasto.fi/pelastakirja/>. Tekstiaineisto
myös <http://kaino.kotus.fi/aineistot/>.
- Messan på Swensko, förbettrad 1548.* Stockholm: Amund Laurentzson.

- Agricolan Messu 1549*
Mikael Agricola: Messu eli Herran Ehtolinen. Stockholm. Näköispainos: Mikael Agricolan teokset III. Porvoo 1987. Tekstiaineisto myös <http://kaino.kotus.fi/aineistot/>.
- Agricolan Käsikiria 1549*
Mikael Agricola: Käsikiria Castesta ia muista Christikunnan Menoista. Stockholm. Näköispainos: Mikael Agricolan teokset III. Porvoo 1987. Tekstiaineisto myös <http://kaino.kotus.fi/aineistot/>.
Mikael Agricolan Käsikirja. Toimittanut Kaisa Häkkinen. Turun yliopisto. Wanhan suomen arkisto 4. Turku 2011.
- Een liten sångbook 1553*
Een liten songbook til at bruka j kyrkionne. Stockholm 1553. Alkuosan (Del I) näköispainos: Laurentius Petri Sällskapets urkundserie XII. Lund 1977.
- Lossius 1553*
Lossius, Lucas: Psalmodia, hoc est, Cantica Sacra Veteris Ecclesiae Selecta. Norbergæ apud Gabriele Hayn, Johan. Petrei generum. MDLIII. Myös www.digital-collections.de.
- Messan på Swensko 1557*. Utgiven i faksimil med inledning av Sigtrygg Serenius. Laurentius Petri Sällskapets urkundserie 10. Uppsala 1969.
- Hymni et sequentiæ 1559*
Hymni et sequentiæ tam de tempore ... jam passim correcta per ... Hermannum Bonnum. Lubecæ 1559.
- Lossius 1561*
Psalmodia, hoc est, Cantica Sacra Veteris Ecclesiae Selecta. ... aucta per Lvcam Lossivm Lvnebvrgensem, VVittenbergæ apud Hær. Georgij Rhau, 1561; (Faksimile: Stuttgart: Cornetto Verlag, 1996).
- Den svenska psalmboken 1562*
[Then Swenska Psalmeboken förbättrat...]. Näköispainos: Fyra svenska reformationsskrifter tryckta i Stockholm år 1562. Utgivna av Arthur Malmgren. I. Den svenska psalmboken. Katekes jämte en liten bönbok. Malmö: John Kroon 1965. III. Arthur Malmgren: De fyra kyrkliga böckerna av år 1562. Deras bakgrund och funktion. Malmö: John Kroon 1966.
- Antiphonæ et responsoria in vespertinis canenda*
Edita Lvbeke in officina Georgij Richolff, 1568; uudet painokset: Rigæ, excudebat Nicolaus Mollinus, 1592, 1615.
- Thomissøn 1569*
Hans Thomissøn psalmebog 1569. Den danske psalmebog met mange christelige psalmer / ordentlig tilsammenset formeret oc forbedret aff Hans Thomissøn. Näköispainos: København: Samfundet Dansk Kirkesang 1968.
http://www.adl.dk/adl_pub/pg/cv/ShowPgImg.aspx?noc=adl_pub&p_udg_id=390&p_sidenr=a
- Jesperssøn 1573*
Niels Jesperssøns Graduale 1573. Facsimileudgave med efterskrift af Erik Abrahamsen. Red. Erik Dal og Henrik Glahn. København: Dansk Organist- og Kantorsamfund og Samfundet Dansk Kirkesang 1935.
- Jacobus Finno 1583*
[Yxi Wähä Suomenkielinen Wirsikiria ...]. [Stockholm 1583(?).] Näköispainos: Jaakko Finnon Wirsikirja. Jälkisanat Pentti Lempiäinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 463. Mänttä 1988.
- Eler 1588*
Cantica sacra. Franz Eler. Hamburg 1588. Näköispainos: Cantica sacra partim ex sacris literis desumta. Mit einer Einleitung von Klaus Beckmann. [Stadtbibliothek, Lübeck]. Hildesheim: Georg Olms Verlag 2002.
- Hemminki Maskulainen 1605*
[Yxi Wähä Suomenkielinen Wirsikiria]. Toim. Hemminki Maskulainen. [Stockholm: Andreas Gutterwitz 1605?].
- Officia Missæ 1605*
Michael Bartholdi Gunnærus: Officia Missæ (1605). Käytännöllinen editio, toim. Jorma Hannikainen. Kirkkomusiikin osaston julkaisuja 32. Helsinki: Sibelius-Akatemia 2009.
- Käsikiria 1614*
Käsikiria Jumalan Palweluxesta/ ja Christilisestä Kircon menoista/iotca meiden seuracunisan pitää pidhettämän. Stockholm: Reusner 1614.
- Liber Cantus 1620*
Liber Cantus . Uppsala; Näköispainos: Liber Cantus Upsaliensis 1620, utgiven med inledning av Pehr Edwall. Lund: G.W.K. Gleerup 1943.
- Käsikiria 1669*
Käsikiria Jumalan Palweluxesta/ ja Christilististä Kircon menoista/ jotca meidän seuracunnisam pitää pidhettämän. Turku: Turun Akatemia 1669.
- Yxi Tarpelinen Nuotti-Kirja 1702*
Vuoden 1702 painettu virsisävelmistö. Näköispainos ja kriittinen editio. Toim. ja jälkisana Erkki Tuppurainen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Vammala 2001.
- Suomen kielen muistomerkkejä (SKM) 1893*, ks. Setälä & Wiklund.
- Antiphonale Monasticum*
Antiphonale monasticum pro diurnis horis. Tournai: Desclée & Co 1934.
- Graduale Romanum*
Graduale sacrosanctæ et roman ecclesi de tempore & de sanctis. Solesmis: Desclée & Co 1979.

Evankeliumikirja

Evankeliumikirja. Helsinki: Kirkkohallitus 1999.

Jumalanpalvelusten kirja

Jumalanpalvelusten kirja. Helsinki: Kirkkohallitus 2001.

Kirjallisuus

Adell, Arthur

1954 Två kyrkomusikhandskrifter i Hälsingland. – Hälsingerunor. Västerås: Hälsinglands hembygds-krets. 38–47.

1963a Gregorianik I. De bundna formerna. Lund: Gleerup.

1963b Musikbilaga till Gregorianik I. Lund: Gleerup.

Apel, Willi

1958 Gregorian Chant. Bloomington: Indiana Univ. Press.

Bohlin, Folke

1955 Två sångboksfragment från Johan III:s tid. – Svensk tidskrift för musikkforskning 37 (1954). 133–145.

1973 Luthers Credo-psalm och Den svenska mässan 1531. – Reformationen i Norden. Kontinuitet och förnyelse. Red. Carl-Gustav Andrén. Skrifter utgitt av Nordiskt institut för kyrkohistorisk forskning 3. Lund: Gleerup. 241–262.

Eckerdal, Lars

2007 Kommunionsång i Svenska kyrkan. – Hjärtats tillit. Trosförmedling i luthersk tradition. Årsbok för svenskt gudstjänstliv 82. 82–130.

Emrén, Allan

2009 Musiken i Hemsjömanualet. www.medeltidsmusik.se/Projekt/Manuskript.pdf. Luettu 27.3.2012.

Ferenczi, Ilona

2005 Salve regina – Salve rex. – Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie 2005. 174–183.

Fransén, Natanael

1935 Källorna till den svenska reformationstidens liturgiska utveckling. – Kyrkohistorisk årsskrift 1935. 147–207.

1940 Korallbok till Then Svenska Ubsala Psalmboken 1645. Sveriges äldsta bevarade korallbok. Enligt Mönsteråshandskriften. I–II. Liturgia Suecana 2. Stockholm: Natur och kultur.

Glahn, Henrik

1954 Melodistudier til den lutherske salmesangshistorie fra 1524 til ca. 1600. I–II. København: Rosenskilde og Bakker.

Gummerus, Jaakko

1912 Eräs kirjalöytö Turun tuomiokapitulin arkistosta. – Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran pöytäkirjat X. Helsinki. 81–124.

1913 Piirteitä jumalanpalveluksesta Turun tuomiokirkossa keskiajan lopulla. – Tutkimuksia Suomen kirkkohistorian alalta. Piispa H. Råberghille omistanut Suomen Kirkkohistoriallinen Seura. Helsinki. 60–93.

Göransson, Harald

1999 Musiken under reformationstiden. – Åke Andrén (red.): Sveriges kyrkohistoria. 3. Reformationstid. Stockholm: Verbum. 260–270.

Haapalainen, T. Ilmari

1976 Die Choralhandschrift von Kangasala aus dem Jahre 1624. Die Melodien und ihre Herkunft. Acta Academiae Aboensis, Ser. A. 53. Åbo.

Haapanen, Toivo

1918 Laetabundus – erään jouluvirren historiaa. – Säveletär 1(1918). 142–149.

Hannikainen, Jorma

2006 Suomeksi suomalaisten tähden. Kansankielisen tekstin ja sävelmän suhde Michael Bartholdi Gunnæruksen suomenkielisessä Officia Missae -introituskokoelmassa (1605). Kuopio: Sibelius-Akatemia, Kuopion osasto.

2010 Victimae paschali laudes -sekvenssi ja sen kansankieliset versiot Iisalmen käsikirjoituksessa. – Facultas ludendi. Erkki Tuppuraisen juhlakirja. Iisalmi: Sibelius-Akatemia, Kuopion osasto. 135–166.

2012 Germaaniset ja roomalaiset piirteet varhaisissa suomenkielisissä kirkkolauluissa. – Suomen musiikkiteede 100 vuotta: juhlasymposiumin satoa. Toim. Anna-Elena Pääkkölä. Helsinki: Suomen musiikkiteeteellinen seura ry. 21–32.

<http://mtsnet.files.wordpress.com/2012/02/suomenmusiikkiteede100julkaisu2.pdf>

Heininen, Simo

2007 Mikael Agricola. Elämä ja teokset. Helsinki: Edita.

Hiley, David

1995 Western Plainchant: A Handbook. Oxford University Press.

Holma, Juhani

2010 Luterilaisen jumalanpalvelusmusiikin juurilla. – Facultas ludendi. Erkki Tuppuraisen juhlakirja. Iisalmi: Sibelius-Akatemia, Kuopion osasto. 43–77.

Holte, Ragnar

2004 Laurentius Petri och gudstjänstsången. – Laurentius Petri och svenskt gudstjänstliv. Svenskt gudstjänstliv 79/2004. 64–94.

- Ingebrand, Sven*
1998 Svenske songer 1536. Vår första bevarade evangeliska psalmbok. Acta Universitatis Upsaliensis 7. Uppsala.
- Jacobsson, Jacob*
1958 Mässans budskap. Bibliotheca Theologicae Practicae 7. Lund: Gleerup.
- Johansson, Hilding*
1950 Hemsjömanualet. En liturgi-historisk studie. Samlingar och studier till svenska kyrkans historia 24. Lund: Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag.
- Knuutila, Jyrki*
1987 Liturgisen yhdenmukaistamisen toteutuminen Suomessa reformaatiokaudella 1537–1614. – Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja 77. Helsinki. 9–40.
2003 Liturginen toiminta Koroisten piispankirkossa 1200-luvulla. Den liturgiska verksamheten i Korois på 1200-talet. – Koroinen eläväksi. Koroinen -seminaari 7.–8.4.2001. Turun maakuntamuseo. Åbo landskapsmuseum. Raportteja 19. Saarijärvi. 113–140.
2005 Kirkkokäsikirjojen ja kirkko-oikeuden välinen suhde Suomessa 1400-luvun lopulta 2000-luvun alkuun. – Kirkko Taide Viestintä. Markku Heikkilän juhla kirja. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 197. Helsinki. 75–93.
2007 Mikael Agricolan jumalanpalveluselämän perintö. – Teologinen Aikakauskirja 112 (2007). Helsinki. 537–550.
2010 Tukholman suomalaisen seurakunnan ”messukirja” ja jumalanpalveluselämän muuttaminen evankelisiksi 1500-luvulla. – Facultas ludendi. Erkki Tuppuraisen juhla kirja. Iisalmi: Sibelius-Akatemia, Kuopion osasto. 79–113.
- Kroon, Sigurd*
1953 Ordinarium missae. Studier kring melodierna till Kyrie, Gloria, Sanctus och Agnus Dei t.o.m. 1697 års koralpsalmbok. Lunds universitets årsskrift. N.f. Avd. 1, Bd 49, nr 6. Lund: Gleerup.
1954 Tibi laus. Studier kring den svenska psalmen nr 199. Lunds universitets årsskrift. N.f. Avd. 1, Bd 50, nr 1. Lund: Gleerup.
- Kurvinen, P. J. I.*
1929 Suomen virsirunouden alkuvaiheet v:een 1640. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 180. Helsinki.
- Leaver, Robin A.*
2007 Luther’s Liturgical Music. Principles and implications. Grand Rapids, Mich. / Cambridge U.K.: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Lempiäinen, Pentti*
1967 Liturgista kehitystä Suomessa uskonpuhdistuksen ja puhtasoppisuuden aikana valaisevia lähteitä. Luther-Agricola-Seuran julkaisuja B 5. Helsinki.
- Liedgren, Emil*
1926 Svensk psalm och andlig visa. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelsens Bokförlag.
- Lindqvist, David*
1945 Första-mässan i Stockholm. En liturghistorisk studie. Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia 12. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelse.
- Nilsson, Ann-Marie*
1995 "Discubuit": a service, a procession, or both? Some notes on the Discubuit Jesus in North European traditions. – Laborare fratres in unum. Festschrift László Dobszay zum 60. Geburtstag, hrsg. von Janka Szendrei und David Hiley. Spolia Berolinensia 7. Hildesheim: Weidmann. 241–248.
- Nordberg, Henrik*
1963 Mikael Agricolan käsikirjan lähteitä. – Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja 48–51. Helsinki 1958–1963. 20–38.
- Odenthal, Andreas*
2007 "... matutinae, horae, vesperae, completorium maneant ...". Zur Umgestaltung der Offiziumsliturgie in den Kirchen des frühen Luthertums anhand ausgewählter liturgischer Quellen. – Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie 2007. 89–122.
- Paarma, Jukka*
2000 Westh, Mathias Johannis. – Kansallisbiografia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Biografiakeskus. <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/420/>. Luettu 15.3.2012.
- Pahlmblad, Christer*
1998 Mässa på svenska. Den reformatoriska mässan i Sverige mot den senmedeltida bakgrunden. Bibliotheca theologiae practicae 60. Lund: Arcus Förlag.
2004 Laurentius Petri, gudstjänstbruken och sakramentsfromheten. – Laurentius Petri och svenskt gudstjänstliv. Årsbok för svenskt gudstjänstliv 79.
2010 Fyra reformationstida påskpredikningar. – Svensk påskpredikan genom tiderna. Skellefteå: Artos. 47–90
- Parvio, Martti*
1975 Mikael Agricolan käsitys kiirastulesta ja votiivimessuista. – Investigatio memoriae patrum. Libellus in honorem Kauko Pirinen. Suomen kirkkohistoriallinen seura, 1975. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 93. Helsinki.
1988 Näkökohtia suomalaisen kirjallisuuden varhaisvaiheista. – Teologinen Aikakauskirja 4/1988. 273–282.
- Pihlajamaa, Lauri*
2000 Tukholman suomalaisen seurakunnan papisto 1533–1999. Tukholma: Terttu Pihlajamaa Förlag.

- 2010 Tukholman suomalaisen seurakunnan ensimmäinen saarnaaja: Mathias Westh? – Suomen kirkkohistoriallisen seururan vuosikirja 100. 71–92. <http://elektra.helsinki.fi/se/s/0356-0767/100/tukholma.pdf>.
- Piltz, Anders*
2010 Kristocentriska korrekturer av medeltida Mariasånger i Norden. – Barnkonventionen 20 år. Årsbok för svenskt gudstjänstliv 85. 112–144.
- Pirinen, Kauko*
1962 Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa. Suomen kirkkohistoriallisen seururan toimituksia 62. Helsinki.
1988 Suomenkielisen liturgisen kirjallisuuden synty. – Esko Koivusalo (toim.): Mikael Agricolan kieli. Tietolipas 112. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Quensel, Oscar*
1890 Bidrag till svenska liturgiens historia. II. Det svenska högmässoritualens historia intill 1614. Uppsala: Berling.
- Schalin, Olav D.*
1946 Kulthistoriska studier till belysande av reformationens genomförande i Finland, I. Källorna till belysande av kulturreformen. Kulten och dess utövare före den liturgiska striden. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 305. Helsingfors.
1947 II. Kulten och dess utövare under den liturgiska striden och motstriden. Den segrande lutherska kulten. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 305. Helsingfors.
- Schulz, Frieder*
1981 "Discubuit Jesus". Verbreitung und Herkunft eines evangelischen Abendmahlsgesanges. – Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie 1981. 27–48.
- Setälä, E. N. & Wiklund, K. B.*
1893 Suomen kielen muistomerkkejä 1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suomenkielisiä kirkkolauluja*
2010 Suomenkielisiä kirkkolauluja 1500–1600-luvulta. Toim. Erkki Tuppurainen ja Jorma Hannikainen. Kirkkomusiikin osaston ja Kuopion osaston julkaisuja 33. Kuopio: Sibelius-Akatemia.
- Svenska Akademiens Ordbok*
1902 Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. <http://g3.spraakdata.gu.se/saob>. Luettu 15.3.2012.
- Taitto, Ilkka*
1992 Documenta gregoriana. Latinalaisen kirkkolaulun lähteitä Suomessa. Helsinki: Werner Söderström.
2000 Turun hiippakunnan sekvenssisävelmät 1330–1530. – Kirkko kulttuurin kantajana. Vammala: Kirkkohallitus. 35–55.
- Tuppurainen, Erkki*
1997a Iisalmen nuottikäsikirjoitus Suomen 1600-luvun jumalanpalvelusmusiikin esimerkkinä. – Teologinen Aikakauskirja 1/1997. 26–38.
1997b Suomen 1500- ja 1600-lukujen messusävelmät. – Hymnos. Hymnologian ja liturgiikan vuosikirja 1997. Helsinki. 38–51.
2003 Da pacem Domine – "rauhanvirsi" 1500-luvun käsikirjoituksissa ja virsikirjoissa. – Ain' veisatkaam' Herrall'. Vanha virsikirja 300 vuotta. Hymnologian ja liturgiikan seururan vuosikirja. Helsinki. 133–138.
2007 Da pacem Domine – nordiska avledning av två medeltidssånger. – Hymnologi 4/2007. 155–162
2008 Mikael Agricola ja liturginen lauluperinne. – Suomen kirkkohistoriallisen seururan vuosikirja 2008. Vaasa. 46–71.
2012 Liturgiska sånger på latin i finsk- och svenskspråkiga versioner från åren omkring 1600. Käsikirjoitus.
- Virsitieto*
1988 Virsitieto. Toim. T. I. Haapalainen, Pentti Lempiäinen, Reijo Pajamo ja Seppo Suokunnas. Helsinki: Kirjapaja.
- Wennemuth, Heike*
2003 Vom lateinischen Hymnus zum deutschen Kirchenlied. Zur Übersetzungs- und Rezeptionsgeschichte von Christe qui lux est et dies. Göttingen: Francke-Verlag.
- Vuori, Hilikka-Liisa*
2011 Neitsyt Marian yrttitarhassa. Birgittalaissisarten matutinin suuret responsoriot. Studia Musica 47. Helsinki: Sibelius-Akatemia.
- Äikä, Ermo*
1995 Hymnus angelicus. Turun hiippakunnan keskiaikaisen messusävelmistön Gloria-melodiat, niiden tekstipohja ja käyttö. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 170. Saarijärvi.

Kaksi Westhin koodeksin sivua

Messun Kyrie (s. 79r)

50

Sijtte lutheron pappi tämty rukouksessa causa päle
Se cardinalias ijancuicline zimala häi
mey syze ilma sanomattoma armoyt täide,
antexaudakay meille caucti meidde syndine,
sa ondakay meille armoria, etta me parantai
fima meiden syndisey elämän, sa pädga hä
ney cansaus ijancuicseze elämän **AMEN**
Messun sisälteokay minney maesta olla zokni psal
mi, eli mita omnia yeisni, some kulin, eli
latinan syhästa samatusta vt. zosotatti zä
Sijtteen uortan

Arra armadha meidde pälene **C**hriste
armadha meiden pälene **A**rra armadha meidde
pälene **A**rra armadha meiddey pälene

Sekvenssin *Inhimisen wiheläitzydhest* alku (s. 18v)

Anna animus ansiet. anna loqui antias anna
 De creatione lapsu
 ilo farkamatt. Unen sen de Redemptiois hois
 Infirmisen voiheläitzydhest tihen meiden raitkim
 wusata; Mita hän oli mita hän on sen andan
 kalomatti tista. Milda eli hän milda on hän
 millaxi pitey häns rällens Mita siff antan
 kahia elika pahoa hänestans pitta, Mita
 antan voiheläitzydhest mita antan yspens eli corens

Westhin koodeksiin liittyviä jumalanpalveluksen ja kirkkomusiikin termejä

Agnus Dei	(lat.) Jumalan Karitsa, messun pysyvä osa
akklamaatio	kertosäkeenomainen rukoushuudahdus
antifoni	(usein lyhyt) laulu, erityisesti vuorolauluna esitetyn psalmin kertosäkeenä
Benedicamus (Domino)	(lat.) "Kiittäkäämme Herraa", papin laulama ylistys, johon seurakunta vastaa
Benedictus (Dominus Deus)	(lat., Luuk. 1:46–55) Sakariaan kiitoslaulu
breviarium	rukoushetkien tekstit sisältävä kirja
codex	(lat.) vanha käsikirjoitussidos
Credo	(lat.) Uskontunnustus, messun pysyvä osa
doksologia	ylistys, esim. Gloria Patri
Gloria	(lat.) Kunnia, enkelten jouluyönä laulama ylistys, johon messussa liittyy kiinteästi Laudamus (Me kiitämme sinua); messun pysyvä osa
Gloria Patri	(lat.) Pieni Kunnia, erityisesti psalmilaulun yhteydessä esiintyvä Pyhän kolminaisuuden ylistys
graduale	1) epistolatekstin jälkeen laulettava messun vaihtuva osa; korvataan luterilaisessa jumalanpalveluksessa yleensä graduaali- eli päivän virrellä, 2) messun lauluja sisältävä jumalanpalvelusmusiikin kirja
halleluja	(hepr.) "ylistäkää Herraa", seurakunnan laulama huudahdus, joka liittyy erityisesti evankeliumitekstin lukemiseen ja messun päätösylistykseen
hymni	juhmallinen, yleensä hidastempoinen kultti- ja yhteisölaulu. Kristillisessä kirkossa erityisesti rukoushetkien säkeistöllinen ja mitallinen runo- ja sävelmätyyppi
introitus	messun vaihtuva osa, jumalanpalveluksen alkuun liittyvä laulu
kadenssi	mm. sävelmän päätöksen melodinen kuvio
katekeettinen	kansan kristilliseen opetukseen liittyvä
klaavi	nuottiavain
kollehta	tiettyyn kirkkovuoden aikaan tai tilanteeseen tarkoitettu rukous
kompletorio	myöhäisillan rukoushetki
koodeksi	ks. codex
kyriale	messun laulettavat pysyvät osat sisältävä kokoelma
Kyrie (eleison)	(kr.) "Herra, armahda", messun pysyvä osa
Laudamus	messun Gloria-osaan liittyvä hymni "Me kiitämme sinua"
laudes	aamun rukoushetki
lektio	(lat. lectio), lukukappale, raamatuntekstien yleensä puhelaulettu lukeminen (epistola, evankeliumi, Vanhan testamentin teksti)
leisi	Kyrie eleison -tekstiin päättyvä keskiajan kansankielinen laulu
ligatuuri	samalla tavalla laulettavien sävelten ryhmää tarkoittava nuottikuvio
litanja	rukous, johon seurakunta tai kuoro yhtyy toistuvien laulettujen huudahduksin
Magnificat	(lat., Luuk. 1:46–55) Marian kiitoslaulu
manuale	papin käyttämä kirkollisten toimitusten kirja
matutinum	varhaisaamun rukoushetki
melisma	yhtä tekstiä kohti laulettu kahden tai useamman sävelen ryhmä, jotka ovat runsaita "melismaattisessa tyyliässä"
mensuraalinotaatio	1200–1500-luvuilla tarkkaan rytmitetty, aika-arvoiltaan määritetty nuottikirjoitus vastakohtana rytmisesti vapaammalle latalaiselle kirkkolaululle
messu	(lat. missa), 1. läntisen kirkon ehtoollisjumalanpalvelus. 2. messun pysyviin teksteihin tehty jumalanpalvelus- tai konserttikäyttöön tarkoitettu sävellyks
missale	messun tekstit ja papin lauluosuuksien nuotit sisältävä kirja
moodi	(kirkkosävellaji), keskiajan gregoriaanisten sävelmien luokitteluun vakiintunut asteikkotyyppe, joka poikkeaa myöhemmin yleisistä duuri- ja molliasteikoista

neumi	keskiajalla yksiaänisen musiikin, etenkin kirkkolaulun nuotinnuksessa käytetty merkki, joka osoittaa lähinnä melodian liikesuunnan
Nunc dimittis	(lat., Luuk. 2:29–32) Simeonin kiitoslaulu
offertorio	messun vaihtuva osa, joka vanhastaan laulettiin tuotaessa uhrilahja alttarille
officium	päivittäiset rukoushetket
ordinarium	messun pysyvät osat
passio	jonkin evankeliumin mukaan sävelletty kertomus Jeesusuksen kärsimyksestä
pes	(= podatus) kahden nuotin ryhmä, jossa korkeampi sävel seuraa matalampaa
prefaatio	messun ehtoollisvuorolaulua seuraava ylistysrukous, joka johdattaa Pyhä-hymniin
proprium	messun vaihtuvat osat
psalmi	lyyrinen, uskonnollinen, erityisesti jumalanpalveluskäyttöön tarkoitettu laulu. Varsinkin suomen kielessä psalmilla tarkoitetaan yleensä Vanhan Testamentin Psalmien kirjan psalmeja.
psalmisävelmä (psalmikaava)	psalmilaulun kiinteä melodia
psalterium	Raamatun Psalmien kirja, erityisesti laulettavaksi tarkoitettu
requiem	sielunmessu (latinankieliset alkusanat Requiem aeternam = iäinen rauha)
resitointi	puhelaulu (jumalanpalveluksen yhteydessä myös nimitys kantilointi)
responsorio	esilaulajan ja kuoron/seurakunnan vuorotteluun perustuva kirkkolaulu
responsum	kuoron laulama kertosaie
rubriikki	(lat. ruber) otsikko, keskiaikana usein punaisella värillä korostettu
Sanctus	(lat.) Pyhä, messun pysyvä osa
sekvenssi	[lat. sequentia, = (jotain) seuraava] halleluja-lauluun liittyvä Raamattuun sisältymättömiin runoteksteihin perustuva lähes syllabinen messun proprium-laulu
syllabinen	melodiatyyppi, jossa tekstin kutakin tavua vastaa yksi laulettu sävel
tonarium	eri moodien eli kirkkosävellajien mukaisten psalmisävelmien mallikokoelma
tonus peregrinus	psalmisävelmä, jossa esi- ja jälkisäkeillä on eri resitointisävel
trooppi	perinteisen jumalanpalveluslaulun vapaatekstinen laajentuma
versikkeli	rukoushetkissä vuorolauluna laulettava säepari
versus	(lat. rivi), 1. runon rivi, 2. Raamatun tekstin lyhyt katkelma, 3. esilaulajan osuus kertosaieiden (responsum) välillä, 4. joskus = säkeistö
vesper	illan rukoushetki
Vulgata	Raamatun latinankielinen käännös, jota katolinen kirkko on pitänyt virallisena raamattulaitoksena vuodesta 1546 alkaen.
vuorotervehdys	papin tervehdys, johon seurakunta vastaa
vuoroylistys	ks. Benedicamus Domino

Westhin koodeksin sisältö

0r–0v	Alkuaan tyhjä, numeroimaton lehti, otsikko lisätty myöhemmin
1r–8r	Ruotsinkielinen messusävelmistö
1r–v	Herre förbarma (Kyrie)
1v–2r	Herre förbarma (Kyrie)
1v–2r	Äre (Gloria)
2r–v	Heligh (Sanctus)
2v–3r	O Gudz lamb (Agnus Dei)
3r	Tackom (Benedicamus)
3r–v	HÆligh (Sanctus)
3v	O Gudz lamb (Agnus Dei)
3v–4r	Herre förbarma (Kyrie)
4r–v	Äre (Gloria)
5r	Heligh (Sanctus)
5r–v	O Gudz lamb (Agnus Dei)
5v	Tackom (Benedicamus)
5v	Herre förbarma (Kyrie)
5v–6v	Æra (Gloria)
6v	Helig (Sanctus)
6v–7r	O Gudz lamb (Agnus Dei)
7r–v	Herre förbarma (Kyrie)
7v–8r	Æra (Gloria)
8v–10r	Nuottiviivastoja
10v–15v	Tyhjiä lehtiä
16r–26r	Sekvenssejä
16r–17v	Pyhän henghen armo (Sancti Spiritus assit)
17v–18v	TWle pyhä hengi tann (Veni Sancte Spiritus et emitte)
18v–21r	Jnhimisen wiheläitzydhest (Aff menniskiones arma uselheet)
21r–23r	CAickiualdias kuningas (Rex omnipotens)
23r–24r	Caicki christitytt iloitzeuatt tällä Jughlala (Lætabundus exultet fidelis)
24v	Christus alas astui taiuast (Versus intercalaris)
24v–25r	Päsiäisen kijtos vffria (Victimæ paschali laudes)
25v–26r	Jesus Christus ombi ollutt (Victimæ paschali laudes)
26r	Christus on ylesnosnu *nous yles* (Versus intercalaris)
26v–28v	Nuottiviivastoja
29r–77r	Käsikirja
29r	Kæsikiria (Käsikirjan nimiö)
29v	Registeri (Käsikirjan sisällysluettelo)
30r–34v	Kastesta (Kaste)
35r–43r	Avioskeskyn Säty (Avioliitto)
43r–43v	Coska waimo kirkon jodhatetan *otetan* (Vaimon kirkottaminen lapsen synnyttyä)
43v–53v	Qwinga sairahita etzitähän (Sairaskäynnit)
54r–57r	Ennen quin Rumis ulgos cardanolt kannetan (Ennen kuin ruumis viedään kotoa)
57r–65r	Quinga Rumis haudhatan (Hautaaminen)
65v–72v	Quinga nijnnen cansa pita techtaman iotca hwkatan (Mestattavien valmistaminen kuolemaan)
73r–77r	Litania ja rukouksia
73r–75v	Letaniae eli julkiset ruckouset (Litania, Isä meidän ja versikkeli)
75v–77r	Ruckoilkam (Rukouksia ja versikkeleitä)
77v–90r	Messu (Ehtoollisjumalanpalvelus)
79r	Herra armadha (Kyrie)
79v–80r	Cunnia (Gloria)
81r–81v	O pyhä hengi tule (Veni Sancte Spiritus, reple)
81v–83v	Minä uscon ychden (Credo)

83v–86v	Herra olkon teidhen cansan (Vuorolaulu ja prefaatio)
86v–87r	Pyhä (Sanctus)
87r–87v	Isä meidhe (Isä meidän)
87v–88r	O Jumalan caritza (Agnus Dei)
89v	Kijttäkän (Benedicamus)
89v–90r	Nöyrytäkät sydhämen Jumalan tyghii (Kehotus ja Herran siunaus)
90v	Tæsæ oletta tö nyt cwlluet (Lähtötervehdys)
90v–91r	Da pacem -kokonaisuus
90v	Suo Jumala meille laupiasti (Verleih uns Frieden gnädiglich)
90v	O Herra Jumala, sinun on waldacunda ja woima (Tua est potentia)
90v–91r	Anna Herra meille rawha (Da pacem, Domine), rukous ja versikkeli
91v–97r	Suomenkielinen messusävelmistö
91v	H[erra armadha] (Kyrie)
91v–92v	CWnnia (Gloria)
92v	Pyhä (Sanctus)
92v–93r	O Jumalan caritza (Agnus Dei)
93v	Herra Armahdha (Kyrie)
93v	Herra armahda (Kyrie)
94r–94v	CWnnia (Gloria)
94v–95r	[Pyhä, pyhä, pyhä] Herra Jumala (Sanctus)
95r–95v	O Jumalan caritza (Agnus Dei)
95v	Pyhä (Sanctus)
95v–96r	O Jumalan caritza (Agnus Dei)
96r	Herra armahdha (Kyrie)
96r–97r	Cwnnia (Gloria)
97v–98r	Caickein laupiain Herra Jesu (Clementissime Domine)
98v–99v	Introituksia (Messun aloituslauluja)
98v–99r	Hyesti siugnattu olkon (De Trinitate)
99r–99v	Mwttä meidh[e]n tuleu cunnioitta (De cruce)
99v	Iloitkamma caickin Herrasa (Gaudeamus etc. / De o[mnibus] sanct[orum])
100r–100v	tyhjä lehti
101r–128r	Sieluin vahvistos
	Seluin vachuistos (Seelen ärztney für die gesunden vnd krancken)
128v–129r	tyhjiä lehtiä
129v–130r	Serua deus (Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort)
130v	Beuara oß gudh I titt ordh (Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort)
131r	tyhjä sivu
131v–132v	Atrioitzi ihesus (Discubuit Iesus)
133r–137r	Rukoushetkien aineistoa
133r	Ettei rascas wnhi wputtais (Christe qui lux es et dies, säkeistöt 3–7)
133r	Ketke meite Herra (Versikkeli)
133r	AWta meite Herra waluoisamme (Salva nos Domine vigilantes)
133v	O Kunnian Kuningas (O rex gloriose)
133v	H[erra armahda] (Kyrie)
133v	Pater noster [viittaus, ei tekstiä]
133v	Wariele meite Herra (versikkeli)
133v	HErra olkon teidhen cansan (vuorotervehdys)
134r	WAluo Herra rakas (Rukouksia)
134v	Herra olkon teiden cansan (Vuorotervehdys)
134v	Jumalan olkon kijtos ia cunnia (Vuoroylistys)
134v–135r	TERue Jesu laupiudhen kuningas (Salve regina misericordiæ)

- 135r–135v Sinä christe seuracunnan pä (Virgo mater ecclesiae)
 135v Osota meille Herra sinun laupiudhes (Versikkeli)
 135v O Herra Jesu Christe (Rukous)
 136r Me quin Eläme aina me kitäkäm Herra (Nos qui vivimus)
 136r–137r Cosca Jsraelin canða Egiffvist vlghos läxit (In exitu Israel de Egipto)
 Eij meille Herra (Non nobis, Domine)
- 137v Tigh ware loff** (Tibi laus)
- 138r tyhjä sivu
- 138v–139r Contra febres** (ruotsinkielisiä neuvoja kuumetautia vastaan)
- 139v–140r tyhjiä sivuja
- 140v *Item til minnelse att iag haffuer giffuit til lucas olleff* (ruotsinkielinen velkaluettelo)
- 141r tyhjä sivu
- 141v **Me uskoma iumalan päle** (Wir glauben all an einen Gott)
- 142r tyhjä sivu
- 142v **Nÿ ruckolcam sitä pyhä Hengiä** (Nun bitten wir den Heiligen Geist)
- 143r–143v Sekalaisia merkintöjä (mm. Mathie Johannis Codex, Suo Jumala meille laupiasti, O puhdhas)